Bogdan Suceavă

Istoria lacunelor

Despre manuscrise pierdute

POLIROM

Table of Contents
Partea întâi
Partea a doua
Partea a treia
Partea a patra
Partea a cincea
Partea a şasea
Partea a şaptea
Partea a opta
Partea a noua
Partea a zecea

© 2017 by Editura POLIROM

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1; sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-7102-1
ISBN PDF: 978-973-46-7103-8
ISBN print: 978-973-46-7065-9

Coperta: Radu Răileanu
Foto copertă: © kevron2002/Depositphotos.com
Foto autor: din arhiva personală

BOGDAN SUCEAVĂ s-a născut pe 27 septembrie 1969 la Curtea de Argeş. Studii în matematică la Universitatea din Bucureşti (licenţă 1989-1994, master

1994-1995) şi la Michigan State University (doctorat, 2002). În prezent, profesor în Departamentul de Matematică de la California State University, Fullerton, SUA. Distincţii literare: Premiul I Nemira, în 1993, pentru nuvela *Imperiul generalilor târzii*; Premiul CopyRo, în 2002, pentru volumul *Imperiul generalilor târzii şi alte istorii*; Premiul pentru Proză al Asociaţiei Scriitorilor din Bucureşti pentru *Miruna, o poveste*. Premiul I al Reţelei literare pentru *Noaptea când cineva a murit pentru tine.* Autor al volumelor de proză: *Teama de amurg* (Topaz, 1990); *Sub semnul Orionului* (roman, Artprint, 1992); *Imperiul generalilor târzii şi alte istorii* (nuvele, Dacia, 2002; ediţia a II-a, LiterNet, 2003); *Bunicul s-a întors la franceză, istorii* (Editura T, Fundaţia Timpul, 2003; ediţia a II-a, LiterNet, 2008); *Venea din timpul diez* (roman, Polirom, Iaşi, 2004, 2010; ediţie în colecţia Top10+ la Polirom, 2014; ediţie maghiară la Noran, 2009, ediţie bulgară la Paradox, 2009, ediţie engleză la Northwestern University Press, 2011, ediţie franceză la Ginkgo, 2012, ediţie cehă la Paseka, 2014, cartea lunii la iLiteratura.cz în mai 2014 – pentru această ediţie Jiîi Našinec a primit premiul Joseph Jungmann pentru cea mai bună traducere în limba cehă din anul 2014); *Miruna, o poveste* (Curtea Veche, 2007; ediţia a II-a, 2008, ediţie în colecţia Top10+ la Polirom, 2017, ediţie engleză la Twisted Spoon Press, 2014, ediţie italiană la Atmosphere Libri, 2014, ediţie slovenă la Modrijan Press, 2016); *Distanţe, demoni, aventuri* (Tritonic, 2007); *Vincent nemuritorul* (roman, Curtea Veche, 2008); *Noaptea când cineva a murit pentru tine* (Polirom, 2010); *Memorii din biblioteca ideală* (Polirom, 2013); *Scrisori de la Polul Est* (Agol, 2015); *Republica* (roman, Polirom, 2016). Lucrări de istoria matematicii publicate, între altele, în *Historia Mathematica*, *Notices of the American Mathematical Society*, *Mathematical Intelligencer*.

„Atâta linişte-i în jur de-mi pare că aud

cum se izbesc de geamuri razele de lună.

În piept
mi s-a trezit un glas străin
şi-un cântec cânta-n mine-un dor
ce nu-i al meu.”

Lucian Blaga – „Linişte”

Partea întâi

E impresionantă scena incendiului din finalul romanului *Numele trandafirului*, al lui Umberto Eco, atunci când biblioteca mânăstirii arde şi, odată cu ea, pier în neant o mulţime de manuscrise unice. *Numele trandafirului* a fost inspirat de o ipoteză nobilă: că partea a doua a *Poeticii* lui Aristotel ar fi supravieţuit până în Evul Mediu, că ar fi rămas din acest manuscris extraordinar o singură copie şi că aceasta ar fi căzut în mâna cuiva care nu şi-ar fi dorit ca ideile Magistrului despre comedie să supravieţuiască, nici să ajungă la contemporani, ca şi cum râsul ar fi o boală menită să împingă universul Domnului Dumnezeu spre pierzanie. Ipoteza aceasta i-a oferit lui Umberto Eco ocazia să scrie un roman total, pigmentat, între altele, cu un umor subtil. Putem spune că *Numele trandafirului* e o carte născută dintr-o lacună, din absenţa unei alte cărţi, mai precis, din faptul că partea a doua a *Poeticii* lui Aristotel nu a supravieţuit până în vremurile noastre. Cât despre cărţile rămase de la Aristotel, din păcate, mult mai multe au dispărut, unii autori conjecturând că volumele pe care le avem de la el n-ar reprezenta decât aproximativ o treime din ceea ce a scris. Dacă ipoteza asta e adevărată, atunci paguba e mare. Pentru a da doar un exemplu, Cicero laudă la un moment dat elocvenţa dialogurilor lui Aristotel1. Dar care dialoguri? A scris Aristotel nişte dialoguri, în stilul celor care ne-au rămas de la Platon? Nimic de acest fel nu a ajuns până la noi. Sau, un alt exemplu, o carte a lui

Aristotel, care s-ar fi numit *Despre pitagoreici*, este pierdută. Ce o fi fost în paginile ei? Probabil avea informaţii despre filozofia şcolii lui Pitagora, iar mai departe de atât putem cel mult specula. Oare acea lucrare includea câte ceva din interesul lui Aristotel pentru matematici? Să speculăm, aşadar, în cele ce urmează, pentru că rostul prezentului eseu e tocmai speculaţia. Să ni-l imaginăm pe Magistru inserând în text proprietăţi paradoxale ale numerelor pitagoreice, ca, de exemplu, faptul că pentru un triplu de numere întregi pozitive care satisfac relaţia $c^2 = a^2 + b^2$ numărul $(a^{2n+1} + b^{2n+1} + c^{2n+1})/(a + b + c)$ este un întreg. Proprietatea asta nu e evidentă. Chiar aşa, putem data o asemenea aserţiune? Ne putem întreba din ce perioadă istorică vine un enunţ? Frumoase sunt toate aceste proprietăţi ale numerelor întregi, dar cu greu am putea garanta că sunt noi. De exemplu, proprietatea că $a^{2n+1} + b^{2n+1} + c^{2n+1}$ este divizibil prin $a + b + c$ pentru trei numere pitagoreice e o problemă propusă într-un număr din 2016 al trimestrialului *Mathematics Magazine.* Numărul cu pricina se află aici, pe masă, acum, când scriu, dar e greu de garantat că o proprietate atât de remarcabilă nu ar fi fost descoperită eventual în zorii istoriei aritmeticii, că nu a fost descoperită din întâmplare undeva pe o plajă elenă din vechime, că poate nu a fost niciodată publicată, niciodată înregistrată de vreuna dintre bazele noastre de date responsabile cu memoria. Putem să ne imaginăm că astfel de formule, precum cea amintită mai sus, se găseau consemnate în cartea lui Aristotel *Despre pitagoreici*? Sau nu e credibil că aşa ceva ar fi fost acolo? Oare conţinutul acelei cărţi includea altceva, mai umanist? Stagiritul era în stare să ne rezerve surprize, ar fi putut scrie şi algebră pură, îl credem capabil de orice exerciţiu intelectual de autentică excelenţă, de vreme ce ne-a lăsat o cărticică atât de profundă precum *Categoriile*. De ce n-ar fi abordat şi chestiuni de teoria numerelor? Pe vremea aceea se practica destul de mult exemplificarea pe cazuri numerice, mulţi dintre autorii din vechime recurgeau la exemple pe cazuri particulare. Oare Aristotel

scria şi el aşa? Sau e mult mai probabil că s-a concentrat asupra aspectelor filozofice, acolo unde probabil că a punctat cu mai mare claritate ceea ce nici unul dintre artizanii şcolii lui Pitagora n-ar fi reuşit să scrie la fel de limpede. Şi, lăsând deoparte algebra de dinaintea algebrei, cum e posibil ca o lucrare pe un subiect atât de importat şi totodată atât de accesibil, aşa cum e comedia, să se rătăcească? Pierdută fie vreo explorare în teritoriul aritmeticii, putem să ne imaginăm asta, dar o carte despre comedie? În chip de reparaţie tardivă, pentru a suplini lacuna aceasta istorică, contemplăm ce a produs Umberto Eco, un roman construit pe această inconsolabilă pierdere, pe mizeria livrescă a speciei umane, căci, dacă ne-am propune să producem lista cărţilor importante rătăcite de-a lungul istoriei, oamenii ne-ar apărea în adevărata lor lumină: drept nişte primate care pierd obiecte, atunci când nu le ard sau nu le distrug în mod deliberat.

În fond, de ce ni se pare atât de relevantă istoria actelor pierdute, atât de mult, încât ne propunem să povestim despre ea aici? Poate pentru că avem destule dificultăţi pe lume, în general. Şi pentru că, pe lângă dificultăţile fiecăruia dintre noi, mai şi ratăm forma cea mai importantă de comunicare, adică transmiterea cărţilor. Am pierdut în decursul istoriei manuscrise, cărţi, fie frumos rulate, fie frumos legate, iar în epocile mai recente pierdute au fost filme întregi, gata să fie prezentate în cinematografele pline de magia domnului Lumière. Or, tocmai aici e întrebarea: ce putem spera dacă în lumea noastră regula e rătăcirea adevărului, aşa cum a fost el descoperit, înregistrat, scris şi retranscris în vechime? Dacă am pierdut, între multe altele, cartea despre comedie a lui Aristotel, ce am putea spera în privinţa memoriei lumii noastre?

Să ne agăţăm de o speranţă: că *Teoria râsului* a lui Henri Bergson reprezintă o eventuală recuperare, dacă nu cumva doar o importantă consolare pentru rătăcirea părţii a doua a *Poeticii* lui Aristotel. Oare ar fi posibil ca volumul lui Bergson, printr-o incredibilă coincidenţă, să se

suprapună ca structură şi idei cu partea pierdută a *Poeticii*? Dar dacă, de fapt, *asta* e cartea, printr-o suită paradoxală de jocuri ale necesităţii, prin structură şi raţionament? Poate nu e tocmai aceeaşi carte, nu literă cu literă, ci în spirit, o recuperare apărută două milenii mai târziu. Fireşte, Henri Bergson nu a avut idee că ar fi putut genera o asemenea rescriere, la o distanţă de mai bine de două mii de ani. Să fie ipoteza aceasta, printr-o coincidenţă miraculoasă, adevărată? Să credem oare că Henri Bergson şi-a pus problema acestei lacune bibliografice esenţiale şi a urmărit un raţionament care a făcut fiecare pasaj absolut necesar, de la întâiul rând al proiectului său şi până la ultimul? Şi aici apare o idee importantă, motivaţia care ne atrage în eforturi de o complexitate nebunească, că *ne simţim chemaţi să refacem o carte lipsă, acolo unde ceva e ciobit în perfecţiunea universului. Simţim că trebuie să refacem ceea ce este neîntreg.* Asta trebuie că a intuit Bergson.

Urmând moştenirea lui Aristotel, Nikos Kazantzakis a mers la Paris pentru a studia cu Bergson. Din lacună se naşte un nou discurs, ca o completare a ceva ce ar fi putut să fie. Lacunele nasc manuscrise, aşa cum pierderea *Poeticii* a născut *Numele trandafirului*. Aşa cum o poveste de dragoste pe care nu am trăit-o niciodată ne poate motiva să ne dedicăm unor eroisme impresionante, tot astfel şi un autor poate să-şi propună să readucă la viaţă o carte ce a existat cândva şi care între timp s-a pierdut. E posibil să nu fie un act conştient, dar la fel de bine poate să fie tocmai asta. Autorul poate să ştie doar că lucrarea iniţială lipseşte, apoi poate porni de la aceeaşi întrebare, iar cartea astfel scrisă să urmeze întocmai paşii celei dintâi, uneori la distanţă de secole. Pasiunea ne însufleţeşte şi simţim că trebuie să rescriem cărţile care s-au pierdut, ca şi cum ne-am propune să readucem pe linia de plutire toată istoria umanităţii, reconstruind fiecare idee preţioasă care s-a pierdut, fiecare manuscris ars, rătăcit, tocat, scufundat în mare, confiscat de nazişti, de NKVD, de gărzile franchiste, de securitatea cubaneză sau

de oricine altcineva care a dus în decursul istoriei război cu textele, şi nu doar atât, ci vrem să vedem şi ce s-a întâmplat cu cărţile pierdute, aşa cum Umberto Eco a vrut să afle ce s-a petrecut cu volumul pierdut al lui Aristotel. Curioasă nelinişte, nu-i aşa?

Norocul nostru e că specia umană are, pe lângă neajunsurile amintite mai sus, şi o mare calitate: o capacitate stranie de a repeta idei, şi nu mă refer la vreun plagiat trivial, făcut cu bună ştiinţă, ci la întâmplarea ca doi indivizi să ajungă la aceeaşi construcţie, pe căi independente, uneori simultan, alteori la distanţă de secole între ei, atunci când ideea devine realmente necesară. Se poate întâmpla aşa. Se poate ca personajul X să ajungă la o anumită concluzie, iar personajul Y să ajungă la exact acelaşi rezultat în acelaşi timp ca şi X, iar cele două texte pe care ei le scriu să semene foarte mult, iar unul să se piardă, în timp ce celălalt să supravieţuiască. Iată povestea petrecută în jurul marii revoluţii de la 1848, când Jean Frédéric Frenet şi-a prezentat la Toulouse teza de doctorat pe 10 iulie 1847. Era despre reperele mobile ale unei curbe, o idee ale cărei consecinţe în domeniul geometriei au condus la dezvoltări tehnologice extraordinare, aşa cum ar fi, de pildă, faptul că azi călătorim cu ajutorul avioanelor sau că interpretăm lumea graţie jucăriilor digitale, care ne spun cu precizie unde ne aflăm la un moment dat. Într-atât de utilă a fost descoperirea aceea. Coincidenţa face ca, în acelaşi timp, Joseph Alfred Serret să-i fi trimis o scrisoare lui Liouville, în care a inserat respectivele rezultate ca o notă editorială la publicarea celei de-a cincea ediţii a unei opere fundamentale a lui Gaspard Monge. Fatalitate, cei doi actori ai piesei, Frenet şi Serret, au obţinut aceleaşi rezultate în acelaşi timp. Şi vorbim aici despre rezultate extrem de importante în geometrie! Disputa asupra paternităţii avea să urmeze. Nu vom aminti aici nimic despre discuţiile pe marginea primatului ideii.

Să ne întrebăm însă ce s-ar fi petrecut dacă opera lui Frenet s-ar fi pierdut. Spiritul timpului ne-ar fi salvat, chiar dacă la noi n-ar fi ajuns nimic din manuscrisul originar,

pentru că acel spirit al timpului a făcut ca Serret să descopere în acelaşi timp aceeaşi idee. Oricât de crudă ni s-ar părea concluzia, am fi avut lucrarea lui Serret, iar istoria ideilor ştiinţifice nu ar fi suferit cu nimic. La asta ne referim atunci când amintim că uneori oamenii se repetă, şi e, bineînţeles, spre norocul nostru, pentru că fără efortul lor de atunci astăzi nu am avea dispozitivele GPS, nici nu am putea spera să ne ridicăm în spaţiul cosmic. E mult mai puţin important că ideile acelea s-au materializat în perioada revoluţiei liberale europene, decât faptul că au ieşit la iveală cumva din spiritul vremii respective, căci momentul acelor idei trebuie să fi venit în mod natural în jur de anul 1850. Sunt idei tehnice care admit o anumită probabilitate de repetabilitate, dar nu e deloc clar dacă asta e la fel de adevărat despre un poem, după cum nu poate fi adevărat despre un sentiment, pe care azi îl putem avea, iar mâine poate fi pierdut pentru totdeauna. Astfel de lucruri subiective sunt irepetabile şi ele îşi au vârsta lor istorică, iar pentru a-şi conserva valoarea ele trebuie scrise în vremea lor. Stephen King aminteşte în *On Writing* că, dacă nu scrii la timp un roman, vocile personajelor riscă să-şi piardă din naturaleţe. Dialogurile naturale pot fi partea esenţială a unui roman şi de aceea e important să surprinzi vocea unor personaje atunci când informaţia literară e vie şi autentică. Există un tip de lacună generată prin întârzierea unui proiect. Pericolul întârzierilor nu poate fi neglijat. Scriem şi pentru a da sens unei clipe, pentru a păstra viaţa unei idei, iar acest fenomen depinde de timp. Întârzierea unui proiect poate genera o pierdere şi poate fi echivalentă cu o absenţă. Când e vorba despre literatură, afirmaţia e sigur adevărată.

Ideile importante îşi au momentul lor pe scara istoriei. De pildă, e foarte probabil că teoria relativităţii ar fi fost până la urmă descoperită de cineva, deşi mare noroc am avut (noi, cu toţii) că Albert Einstein a avut un an miraculos în 1905 şi iluminarea lui de atunci ne ajută azi să înţelegem mai bine structura universului. Pe de altă

parte, cu poemele e altceva. Un poem pierdut pentru totdeauna e un lucru grav, nu ne putem imagina cine l-ar putea scrie întocmai la fel şi într-un acelaşi moment istoric. Dacă un cântec precum *Let It Be* nu ar fi fost compus atunci când a fost compus, lumea ar fi fost mult mai săracă şi nu cred c-am fi avut cum să înlocuim un cântec ce surprinde atât de bine spiritul timpului său, al acelui moment istoric. Or, tocmai poemele, cântecele, documentele care ne sosesc din sfera subiectivă a umanioarelor reprezintă cel mai mult din identitatea noastră şi din spiritul timpului nostru.

Pentru a ilustra aserţiunea aceasta, să amintim bine-cunoscuta poveste a primului împărat al Chinei, Qinshi Huangdi, unificatorul vechiului imperiu. Imediat după ce perioada cuceririlor s-a încheiat, cancelarul Li Si i-a sugerat ca toate cronicile istorice, cu excepţia celor ale regatului Qin, să fie arse. Şi nu doar atât, se povesteşte că tot Li Si a sugerat să fie închise o sută de şcoli de filozofie. Chestiunea e delicată, pentru că istoria acestei ştergeri a diversităţii e indisolubil legată de istoria politică a fondării Chinei, dar pe noi nu aspectele politice ne interesează. Şi, dacă examinăm cu atâta atenţie dispariţia părţii a doua a *Poeticii* lui Aristotel, oare nu s-ar cuveni să discutăm şi aneantizarea unor întregi şcoli de filozofie? Oare e adevărat că au fost o sută, aşa cum spune Sima Qian în *Însemnările istoricului* (*Shi Ji*)? Acolo se povesteşte că sugestia cancelarului Li Si către Împărat a fost2 ca oricine, în afara cercetătorilor care au permisiunea de a deţine aşa ceva, ar discuta public sau ar deţine copii ale volumelor *Shi Jing* (*Clasicii poeziei*) sau *Shujing* (un volum de istorie clasică) ori scrierile celor o sută de şcoli de filozofie să fie executat public. Intenţia era ca oricine ar folosi istoria pentru a critica prezentul să fie executat public, şi nu singur, ci alături de întreaga familie. Orice oficial care ar afla despre existenţa unor neregularităţi şi nu ar lua măsurile de rigoare, ar fi vinovat în egală măsură. Cine nu a ars exemplarele confiscate ale mai sus amintitelor cărţi în termen de treizeci de zile va fi tatuat şi va fi trimis pe

şantierul din nord, pentru a contribui la construcţia Marelui Zid. Excepţie de la acele măsuri, se notează mai departe în *Shi Ji*, vor face volumele de medicină, divinaţie, agricultură şi ştiinţă forestieră. Aşadar, istoria, poezia şi filozofia sunt cele mai periculoase dintre subiectele cărţilor, cele care ar putea atenta în modul cel mai serios la construcţia imperiului. Nu ne rămâne decât să consemnăm dimensiunile tragediei şi amploarea pierderii culturale. Fireşte că aici ar fi loc de o sută sau de o mie de subiecte de roman, în spiritul *Numelui trandafirului*. Ne gândim că ar fi misiunea literaturii să exploreze aceste spaţii aneantizate, mai cu seamă dacă subiectul e delicat şi a fost multă vreme influenţat de ideologia oficială. Dar ce ar putea vreodată să suplinească pierderea surselor culturale originale? În limba chineză există o expresie care s-ar traduce astfel: „Să arzi cărţi şi să îngropi profesori”. E o expresie folosită pentru a sugera distrugerea unei întregi viziuni despre lume. Pentru că, se mai spune, pe vremea primului împărat, cei care au încercat să salveze cărţile scrise în limbile celorlalte culturi ale Chinei antice au fost într-adevăr condamnaţi la o astfel de soartă. Cărţile au fost arse, iar cei care au încercat să le ascundă au fost îngropaţi de vii.

Ar fi aici momentul potrivit să povestesc cum am început să fiu eu urmărit de istoria cărţilor lipsă. Nu aş putea să nu descriu scena aceea. Era o seară caldă de iarnă, o seară tragică, din decembrie 1989, când se murea în Bucureşti. Simplul fapt de a te afla în stradă reprezenta un act politic sau iluzia unui act politic. Focuri de armă automată se auzeau continuu şi o mulţime de oameni se adăposteau pe unde se putea, prin gangurile blocurilor, în scuarele de spaţiu verde, în şanţuri. Nu ştiam de unde se trage, dar se trăgea. Existau victime. Se schimba lumea, era o întreagă dramă, iar oraşul nostru era lacerat de o nevroză colectivă. Mă aflam acolo unde n-ar fi trebuit să fiu dacă mi-aş fi iubit pielea mai mult decât îmi iubeam iluziile. Stăteam culcat lângă o rigolă de flori, undeva pe strada Ion Câmpineanu, chiar în centrul Bucureştilor, cam

pe unde azi, în 2017, se parchează ilegal autoturisme şi se afişează urâte panouri publicitare. Din locul unde mă aflam culcat, în seara aceea din decembrie 1989, priveam neputincios, împreună cu mulţi alţii, cum Biblioteca Centrală Universitară ardea, în miezul Bucureştilor, fără ca nimeni să poată face ceva. Cărţile din Biblioteca Centrală Universitară au luat foc de la rafalele de armă automată care au trecut prin bibliotecă, ar fi spus cineva mai târziu. Altcineva a sugerat că ar fi fost şi o grenadă detonată acolo. Au circulat multe zvonuri. Nu cunosc cauza, dar îmi aduc aminte că mă gândeam: deci aşa ard bibliotecile. Aşa trebuie că a ars şi Biblioteca din Alexandria.

Aveam douăzeci de ani şi îmi propusesem să ajung la Bibliotecă, să ajut cu ceva la stingerea focului, în timp ce în jurul meu armata trăgea asupra unor obiective neclare. Militarilor li se spusese că terorişti de origine necunoscută trag asupra lor de la etajele superioare ale clădirilor. Nu puteam să merg mai departe, nu puteam nici să fug, eram culcat la sol şi aşa am stat o bună bucată de vreme, până ce am izbutit să mă ridic şi, profitând de un moment de acalmie, m-am retras de acolo spre o zonă unde nu se mai trăgea, nu înainte de a arunca o privire în urmă şi de a vedea fumul negru care se ridica spre cerul de iarnă. Aşa ard bibliotecile. Ard sub ochii noştri, ard imparabil, ard într-un fel care nu poate fi oprit, şi pălălaia asta poate lua cu ea unicate, manuscrise care nu au copie, arhive personale cu scrisori, fonduri documentare donate de autori sau de familiile lor. Un deznodământ ireparabil. Chiar nu ştiu dacă în Bucureşti, în decembrie 1989, au fost distruse manuscrise unicat, dar îmi imaginez că aşa trebuie să fi fost atunci când mongolii au intrat în Bagdad şi au distrus totul în cale, inclusiv biblioteca. Îmi propun în acest eseu să vorbesc despre *florile ce bat la poarta firii*, cele care înfloresc, dar rămân neştiute în spectaculozitatea lor, pentru că ceva exterior se întâmplă şi ele sunt ucise. Despre lacune. De fapt, cred că vorbim despre specia umană în general şi despre momentele când ea dezvăluie tot ce are mai bun şi mai preţios, adică luciditatea

umanităţii.

1. Richard E. Rubenstein ne atrage atenţia asupra acestei pierderi în volumul *Aristotle's Children*, Mariner Books, 2004.

2. Povestea se poate citi (între alte locuri) şi pe serverul University of California la San Diego: http://pages.ucsd.edu/~dkjordan/chin/Symaa/Symaa25e.html.

Partea a doua

La o generaţie după ce Aristotel a scris cartea lui despre comedie, teatrul elen traversa o perioadă înfloritoare. Vom aminti destinul pieselor celui mai nenorocos autor născut vreodată, Diphilus, care a scris în jur de o sută de comedii, şi nici una nu ni s-a păstrat. Au ajuns până la noi titlurile a cincizeci şi patru dintre ele. A fost primul boem minunat al istoriei, a călătorit prin toată Elada din vechime, ca orice boem care se respectă, până ce moartea l-a găsit la Smirna. Contemporanii şi-l amintesc ca fiind foarte apropiat de celebra curtezană Gnathaena, despre a cărei frumuseţe au rămas legende, prima brunetă cu ochi albaştri care şi-a fascinat contemporanii. E irelevant faptul că dramaturgul îndrăgostit de Gnathaena a trăit acum mai bine de două mii de ani. Parcă o vedem aievea, cu profilul ei elen şi degetele fine, o expertă în arta muzicii din acele vremuri, o femeie de un gust desăvârşit, care ştia să se îmbrace şi cunoştea arta parfumurilor sugestive. Dacă Diphilus va fi iubit-o pe Gnathaena? Categoric, doar era un artist, dar să ne îngăduim să speculăm mai mult decât ar fi permis într-un eseu de natură ştiinţifică şi să ne imaginăm o dragoste de hipiot, compatibilă cu toate celelalte aventuri în care era amestecată, ceva generos şi plin de o gratuitate iertătoare. La ce se gândea Diphilus în timp ce Gnathaena se iubea cu alţii? Vremurile erau complicate şi relaţiile din Atena de

atunci trebuie că vor fi fost tare încâlcite. Dacă am avea piesele lui, poate am şti mult mai multe despre moravurile de atunci, despre felul în care se iubea, despre viaţa personală din epocă.

Să ne gândim împreună dacă o reconstrucţie a operelor pierdute ale lui Diphilus ar fi plauzibilă. Una dintre comediile lui se numea *Maseuza.* Oare unde va fi ajuns cu povestea? Dar dacă era vorba despre ei doi? Îmi imaginez că ar fi putut fi o piesă autobiografică, inspirată de povestea din viaţa reală, dintre un om de teatru boem şi o curtezană în jurul căreia gravitau politicienii vremii. Nu, nu mai ştim azi ce e în piesa aceea, s-a pierdut, nu avem nimic altceva decât titlul. Nu avem citări intermediare. Oare Diphilus va fi stat ascuns după draperie, în timp ce Gnathaena va fi performat un masaj rafinat vreunui strateg al vremii? Eventual un politician influent, un general, un ales al democraţiei ateniene, cineva care putea schimba lumea reală. Era o comedie? Cu astfel de comedii se delecta Aristotel? Se scriau şi cu o generaţie înainte sau astfel de subiecte de moravuri uşoare au apărut după perioada lui Aristotel?

Personajul ascuns după perdea, nu e acesta un motiv care apare şi în *Hamlet*? E un procedeu standard pentru teatrul clasic, poate că era discutat şi în paginile lipsă ale *Poeticii* lui Aristotel, care, dacă tot analiza demascările din arta teatrului (asta apare în partea întâi a *Poeticii*, cea care a ajuns până la noi), trebuie că a ajuns şi la procedeul ascunderii după draperii. Ce ar fi putut oare personajele lui Diphilus să asculte de acolo, de după perdea? Un act erotic de cea mai intensă calitate, de ce nu? Aici e imposibil să eludăm faptul că întrebarea noastră e în legătură cu o altă întrebare, mult diferită: oare cum va fi fost privit erotismul atunci? Am pierdut informaţie dacă s-au pierdut cele o sută de piese sau nu? Noi, cei din ziua de azi, din anul de graţie 2017, simţim erotismul altfel, trecut printr-o mulţime de experienţe, de la tentaţiile bine gândite propuse de revistele *glamour*, printr-o mulţime de filme erotice sau întreaga istorie a literaturii senzuale

dintotdeauna. Multe s-au schimbat de atunci. Se poate întâmpla ca o stingheră şi timidă atingere să fie încărcată de o mulţime de conotaţii sau de amintiri, de iluzii ori de promisiuni, şi asta să transforme o relaţie oarecare într-un refugiu erotic care schimbă viaţa cuiva, lăsând să se ghicească un teritoriu al proximităţii unde fiecare gând anticipează o împreunare. Oare nu după asta tânjim în secret şi oare nu fără asta rămânem de fiecare dată? Sau ne imaginăm mai mult decât este? Aşa să fi fost pe atunci, în Atena antică? Nu are nici o legătură cu povestea noastră? Ba da, are, tocmai asta e, pentru că astfel de întâlniri trec prin viaţa noastră ca un râu de aur, lasă în urmă dorinţe şi lacune, regrete şi imagini, şi asta ne schimbă foarte mult, suntem suma lacunelor noastre personale. Atunci când speculăm pe marginea materialului pe care Diphilus l-ar fi pus în *Maseuza*, o facem pentru că vrem să vedem cât de departe am putea noi merge azi în explorarea unor cărţi lipsă. Nu ştim mai mult, dar ne face plăcere să ne imaginăm ce ar fi fost în acele pagini pierdute. Suntem pe teritoriul speculaţiilor, iar în locul textului sursă am inclus câteva consideraţiuni venite din experienţa noastră personală, fie acestea comentarii naive sau exagerări excesive. La o atentă reflecţie ni se pare foarte dificil să ne transpunem în situaţia unui personaj care, ascuns după perdea, ascultă în timp ce iubita lui efectuează un masaj erotic unui strateg al Atenei. Poate nici nu era vorba despre aşa ceva.

Poate Diphilus era deziluzionat de dragoste. Poate a recurs la comedie tocmai ca expresie a acestei deziluzii, pentru că recursul la comedie poate fi şi rezultatul unor mari dezamăgiri. Până la urmă, dacă eşti inteligent şi suferi, ajungi şi la un asemenea liman. Dar ştim sigur că era o comedie, că în Atena clasică se găsea material serios de comedie cu situaţii romantice. O fi fost ceva de genul filmului *Pretty Woman*? O altă comedie a lui Diphilus se numea *Baia*, în sonoritatea originară *Balaneion*, iar o alta se numea şi mai simplu, *Căsătoria.* O altă piesă pierdută a lui Diphilus se numea *Măgarul sălbatic*, iar alta avea titlul

în original *Paiderastai*. Avem nişte fragmente, păstrate printr-un noroc al vremii, dar asta nu e totuna cu a fi supravieţuit toată lucrarea aşa cum a fost, cu toată ironia aferentă epocii, acel timp minunat, când persanii nu-i mai ameninţau pe greci (macedonenii cuceriseră Persia), când Roma era încă departe şi puteai să te dedici senzualităţii în mod liniştit de dimineaţă până seara. Ne imaginăm un paradis pentru boemi, un Woodstock mediteraneean, o linişte în care puteai iubi sau puteai să-ţi imaginezi că iubeşti. Nici nu aveau idee ce va urma pe spirala istoriei. Cu titluri de piese precum cele amintite mai sus, oamenii din vremea lui Diphilus se pare că se amuzau bine, că trăiau printre ei şi făpturi antisistem, dintre aceia care corodează orice tip de instituţie pe dinăuntru, un timp numai bun pentru comedie.

Oricum, supărarea pe care o simţim pentru că nu au ajuns la noi întregi operele lui Diphilus e la fel de mare cu aceea că nu a fost terminată ultima comedie a lui Ion Luca Caragiale. Maestrul nostru plănuia să ne înfăţişeze cum au evoluat, la douăzeci de ani distanţă, personajele din comediile lui precedente, din *Scrisoarea pierdută* şi *O noapte furtunoasă*, să le facă să se întâlnească şi să interacţioneze, şi ne putem imagina că ar fi putut ieşi ceva care s-ar fi jucat mai multe sezoane la foc continuu pe scena Naţionalului bucureştean. Comedia respectivă nu a fost terminată niciodată şi ar trebui să existe un premiu pentru cel care ar termina-o. Dar să fie bună, să fie o comedie de calibrul *Scrisorii pierdute*, nu admitem nimic mai prejos! Şi ar mai fi una, pentru că ştim că în vara anului 1911 Caragiale s-a întâlnit la Karlsbad cu George Coşbuc, căruia i-a arătat un proiect de dramă istorică, în versuri, despre viaţa Didonei, regina Cartaginei. Ce subiect! Didona! Nu ţi l-ai imagina pe pişicherul Caragiale, părintele lui Ricã Venturiano şi al lui Agamemnon Dandanache, dedicându-şi timpul de scris Didonei. Ce dramă va fi fost aceea? Sau era şi asta tot o comedie, pe care Caragiale, spre a-l impresiona pe Coşbuc, i-a descris-o drept dramă istorică? Nu ni-l putem imagina pe Caragiale

scriind ceva „serios” pe tema Cartaginei. Apropo, pentru un matematician Didona nu e altcineva decât regina Dido, cea care în matematici e amintită în chip de precursoare a unui concept minunat numit inegalitatea izoperimetrică. Aria maximă a unei regiuni din plan care se poate înconjura cu un perimetru dat este un disc. Regina Dido ar fi cerut unui rege nord-african atâta teritoriu cât poate înconjura cu o inofensivă plantă, iar acela îşi va fi râs în barbă şi îşi va fi imaginat că această junâ de o exotică frumuseţe nu ar avea cum să-i ascundă vreun truc şi i-a zis bine, dă-i drumul şi joacă-te pe coline cu floarea ta. Dido cea plină de imaginaţie i-a rezervat o surpriză şi a împletit din tulpina aceea un fir foarte lung, cu care a înconjurat un întreg deal, desfăşurând un perimetru circular, pe care a întemeiat o cetate. Acolo s-a aşezat cu tot echipajul de exilaţi refugiaţi alături de ea. Aşa s-a întemeiat Cartagina. Pe bune, ce-o fi făcut clovnul înnăscut de Ion Luca Caragiale cu tema asta? Ce-o fi fost amuzant pentru el în cuprinderea unui deal cu un fir vegetal? Sau să credem că era o dramă istorică? Şi-o fi imaginat dialogul dintre prinţesa feniciană exilată şi regele nord-african marcat de prejudecata că toate domniţele frumoase trebuie să fie numaidecât stupide? Oare a căutat Caragiale umor acolo? O fi inserat umor în drama istorică? Tare mi-aş dori să ştiu la ce se gândea. Absenţa acestei piese ne irită, tare ne-am dori să o avem.

Am amintit aici două piese pierdute ale lui Caragiale şi dosarul lucrurilor care *ar fi putut să fie* începe să se îngroaşe. Ar merge un curs opţional la Facultatea de Litere, în care studenţilor să li se ceară să completeze toate aceste cărţi absente din arhiva vetustă a istoriei. Tema care s-ar putea da ar fi: scrieţi una dintre cărţile lipsă sau, eventual, o poveste despre o carte lipsă, aşa cum Umbero Eco a scris *Numele trandafirului* despre absenţa părţii a doua a *Poeticii* lui Aristotel.

O altă istorie interesantă mi se pare a fi la Suetoniu, din a cărui operă s-a pierdut masiv. Cartea pe care aş muri s-o citesc şi care, din mare nefericire, s-a rătăcit se chema

Viaţa curvelor celebre. Ce volum minunat pare să ne lipsească de pe raft! Dar, pentru că noi trăim în secolul XXI, astăzi poţi găsi pretutindeni astfel de cărţi care să trateze viaţa unor curtezane celebre, unele rămase în umbră, altele ajunse regine sau principese. Dar ce lectură pasionantă ar fi fost aceea, pentru că lucrarea lui Suetoniu era *prima* pe această temă, la care istoria ulterioară a contribuit cu o constelaţie de destine fulminante. Iar dacă o astfel de idee ne pasionează azi, cum de s-a pierdut cartea lui Suetoniu în furtuna care avea să urmeze în Evul Mediu? Să fi fost pierderea ei tocmai un exces de pudibonderie al erelor ulterioare? Ce călugăr va fi fugit cu ultimul manuscris, urmărit de imaginea păcatului, după ce a procedat la ultima lectură a unei cărţi minunate? Oare pe la vreo mânăstire au aruncat-o în şemineu? Arată a idee de bărbat care nu suportă conceptul că femeile celebre, influente şi senzuale ar fi putut domina sau decide istoria. Fireşte, speculăm iar. Un alt roman s-ar putea scrie şi despre asta. Să vedem în pierderea volumului lucrarea discretă a Bisericii? Sau o fi fost un simplu ghinion?

O altă carte pierdută a lui Suetoniu avea titlul *Defectele fizice ale omenirii*, pe care nu ştim dacă să ni-l imaginăm ironic. Dacă vorbea serios, parcă nu am citi-o, nu ducem lipsă de lecturi serioase, dar, dacă am avea garanţia că era şi ceva cu tentă comică, începem să-i regretăm absenţa. Suetoniu era în stare de orice. *Defectele fizice ale omenirii* ar merge ca subtitlu la *Scrisoarea pierdută* a lui Ion Luca Caragiale, pentru că tocmai hiatusurile morale sunt materia din care creşte comedia, iar fiecare cocoaşă morală poate să inspire o cascadă de glume. Un întreg continent ne lipseşte aici, lumea lui Suetoniu, zâmbet şi flacără, imaginaţie şi replici spirituale, un univers care ne-ar fi putut descrie ce însemna dragostea pe atunci sau cum umorul se raporta la dragoste. Nu e aceasta o lacună majoră?

Oare la astfel de lacune se referea Milorad Pavić atunci când povestea despre existenţa unor scribi care

scriau nu atât pentru viitorime, cât pentru strămoşi? Cum adică să scrii pentru strămoşi? Dacă scrii cu gândul la strămoşi, asta înseamnă că scrii despre ceva ce lor le lipsea, sau poate era vorba de ceva ce pe vremea lor existase, şi tocmai acel document ar fi făcut lumea întreagă, rotundă, în timp ce absenţa sa o face insuportabilă. Această lacună necesită acţiune. Şi singura acţiune imaginabilă e recucerirea documentului pierdut într-o formă pe care timpul nostru o permite. Asta nu are legătură cu religia sau cu starea curentă a moravurilor, ci cu lacuna brută, cu pierderea documentelor care oglindeau lumea unor strămoşi. La o examinare mai atentă, îmi pasă în egală măsură de pierderea unei cărţi a lui Aristotel ca şi de pierderea documentelor celor o sută de şcoli de filozofie ale Chinei, aneantizate în timpul domniei primului împărat. Lacuna care mă interesează nu depinde de cultura de unde provine, ci de faptul că a lăsat istoriei o absenţă, un drum închis, o referinţă lipsă în suita unui milion de citări intermediare posibile.

Un alt volum rătăcit al lui Suetoniu era un fel de lexicon al înjurăturilor greceşti, în care ne imaginăm tot coloritul Mării Egee distilat în spirit, furii înnobilate prin formulare, toate enervările din perioada clasică convertite în drăcuieli demne de analize filologice. În fond, ce este filologia? E arta de a cuprinde sintetic partea formulată a vieţii. Nici nu ştim cum de putem supravieţui fără un lexicon al sudălmilor clasice, deşi nici referinţele contemporane nu ar fi tocmai de lepădat. Iar dacă e să explorăm cărţi scandaloase aneantizate de pudibonzi, capul de listă constă în ceea ce a făcut fiul Marchizului de Sade, care, la moartea tatălui său, în 1814, la doi ani după ce Napoleon a invadat Rusia şi i-a dat un subiect minunat lui Lev Tolstoi pentru *Război şi pace*, acest fiu nedemn de un asemenea tată a avut ideea de a arunca pe foc toate manuscrisele nepublicate ale Marchizului, inclusiv o carte în mai multe volume intitulată *Les Journées de Florbelle*, din care avem bănuiala că nici o formă de intercurs nu lipseşte. Nu avem idee ce va fi fost în *Journées*, dar, dacă

era o replică vestică a *Kama Sutrei*, ceva uriaş şi complet, concurând ideea de completitudine aşa cum a fost ea materializată de modernismul european abia un veac mai târziu? Adică ce sens are să produci un personaj pe care să-l numeşti Florbelle, căreia să-i dedici un asemenea op gigantic, dacă nu îţi propui să duci istoria uniunilor posibile până la capăt, într-un roman total, care să intrige, să enerveze, să oripileze toată floarea cea vestită a nou închegatului imperiu francez? Şi cum poţi intriga cel mai sigur? Vorbind despre teritoriile interzise.

Ne amintim povestea descrisă de Virginia Woolf, în care a evocat posibilitatea să fi existat o soră geamănă a lui William Shakespeare, la fel de inteligentă, la fel de aventuroasă, care ar fi avut de luptat cu prejudecăţile vremii ei şi pe care Virginia o numeşte Judith Shakespeare. Povestea vieţii ei poate fi rezumată astfel: „She was as adventurous, as imaginative, as agog to see the world as he was. But she was not sent to school”. Nu ni se pare că am pierdut numai aici câteva cărţi care ar fi putut fi scrise de Judith Shakespeare? Mai că ne vine să folosim aici întreg instrumentarul literar şi să imaginăm noi genul de poveste pe care Judith Shakespeare ar fi putut-o scrie. Ne imaginăm dinamismul şi energia de care Will dă dovadă în fiecare stanţă, oglindite într-o inteligenţă feminină, o inteligenţă duală, şi numai aşa putem avea imaginea catastrofei de mari proporţii la care este supusă biblioteca mondială, pentru că Judith trebuie că a existat, cine ştie pe unde, cine ştie cum. Fiecărui autor ale cărui lucrări au ajuns până la noi îi corespunde o autoare lipsă, ne putem imagina una ca asta? Iar Virginia Woolf nu vorbea neapărat despre un caz imaginar, ci ştia foarte bine ce spune: multe voci au fost amuţite în decursul istoriei din motive precum cele amintite de ea. Umanitatea a pierdut o jumătate de bibliotecă. Chiar au existat situaţii de personalităţi absolut extraordinare ce nu au fost „trimise la şcoală”, vorba Virginiei, şi primul exemplu care-mi vine în minte e Sophie Germain, pe care o voi iubi pururea pentru mintea ei extraordinară şi pentru ceea ce a

imaginat. Sophie nu a putut merge la universitate, pentru că în Franţa vremii ei domnişoarele nu urmau cursuri. Sophie a inventat concepte matematice pe care eu le-am studiat cu drag şi interes decenii bune. Cei care nu au citit-o spun despre ea că ar fi un autor minor şi la asemenea aprecieri nu poţi răspunde altfel decât invitându-i să trateze tema tensiunii într-o membrană fără să se sprijine pe nici un material scris anterior. Să facă ei asta! Pentru că Sophie asta a realizat. Să povestim cât de extraordinară a fost Sophie? Cu mare plăcere! Sophie Germain a inventat măsurarea tensiunii într-o membrană, în perioada istorică în care Napoleon era exilat pe Insula Sfânta Elena, fără ca vreodată să fie lăsată să urmeze cursuri universitare. Iată un enunţ ce face plauzibilă ipoteza despre Judith Shakespeare. Sophie nu a fost la universitate, pentru că în Franţa aceea în care manuscrisele Marchizului de Sade erau arse din jenă, pudoare, stânjeneală şi dintr-un devastator simţ al onoarei fetele nu puteau merge la şcoală.

Ideea că bărbatul şi femeia merg împreună la acelaşi curs e profund provocatoare, pentru că la finele experienţei amândoi vor înfrunta acelaşi examen şi se vor întrece pe aceleaşi probleme, vor răspunde aceloraşi întrebări. Cine ar câştiga, de-ar fi o întrecere? Pe lângă asta, bărbatul şi femeia iau parte la acelaşi tip de discurs şi o asemenea alăturare naşte pericolul, e riscant ca femeia să fie cea mai inteligentă dintre cei doi, aşa cum Sophie Germain era clar mai inteligentă decât studenţii care aveau voie să audieze în amfiteatru cursul susţinut de Laplace. Aici începe partea greu de digerat în astfel de istorii. Răspunsul veacului al XIX-lea era că nu ar fi bine ca bărbatul şi femeia să meargă la acelaşi curs, chiar dacă prin asta riscăm să pierdem o bună parte din bibliotecă.

Să revenim pentru o clipă la Will, păstrând în amintire paginile pe care le-ar fi putut scrie Judith. Multe enigme-l înconjoară, începând cu cea mai bună măsură a stilului său dramatic: pierdută e piesa *Ur-Hamlet*, o versiune scrisă de Thomas Kyd, pe care Will ar fi văzut-o şi

pe baza căreia şi-ar fi construit al său *Hamlet.* Să fie doar un zvon existenţa acelei surse de inspiraţie? Doar o ipoteză? Nu mai avem *Ur-Hamlet* şi e firesc să ne întrebăm cât de diferite vor fi fost de fapt cele două piese. Adică, de fapt, ce s-a petrecut acolo? A rescris William Shakespeare o piesă pe baza unei poveşti scrise iniţial de Thomas Kyd? Nu sugerează nimeni că ar fi vorba de o amplă preluare de text şi idei, deşi o întreagă istorie a plagiatelor s-ar putea scrie şi ar fi la fel de pasionantă ca şi istoria celor mai celebre curtezane, amintită mai înainte. Dar altceva ar fi frumos să vedem, pentru cei interesaţi de stilul lui Shakespeare, comparaţia ne-ar satisface curiozitatea. Adică ce a adus nou Will? Prin ce e valoros *Hamlet*? Care e valoarea adăugată de Shakespeare unei teme existente dinainte? Şi cum am putea repara vreodată această nefericită lacună, acest document lipsă care ne facem să vedem mai puţin din istoria teatrului clasic?

Textul ce ar putea să preceadă adevăratului *Hamlet* nu se poate reconstitui. Ne-ar trebui documentul originar pentru o atentă analiză a evoluţiei ideii, şi nu e vorba despre orice idee, ci despre procesul fascinant prin care s-a născut *Hamlet*, una dintre cele mai importante piese scrise vreodată. Tot de la William Shakespeare s-au mai pierdut cel puţin două alte piese, şi anume *Cardenio*, precum şi *Love's Labour's Won*, ceea ce adaugă şi mai mult mister lumii din jurul teatrelor londoneze de la începutul veacului al XVII-lea. După Aristotel, acum şi Shakespeare?

Dacă un tânăr artist ar fi îngrijorat că duce lipsă de subiecte literare sau dacă un tânăr scenarist ar crede că nu găseşte suficiente drame în realitatea curentă, soluţia e una singură: ceea ce lipseşte din bibliotecă produce o lungă listă de subiecte interesante. Nu ştii ce să faci cu viaţa ta? Te-ai rătăcit în rudimentele propriului destin şi literatura ta se confruntă cu o criză de conţinut? Atunci încearcă să umpli o lacună.

În fond, nu fac cercetătorii din domeniul medicinei exact asta? Pentru că ei încearcă să găsească leacurile

lipsă ale acestei lumi. Un roman atât de inspirat precum *Numele trandafirului* reprezintă un leac cultural, o ocazie a culturii de a recupera o pierdere. Cu teoria aceasta, cei mai utili oameni de pe pământ sunt arheologii, acei profesionişti ai lacunelor, destinaţi să aducă la viaţă ceea ce ar fi trebuit să fie întreg şi nu va mai fi niciodată aşa cum a fost.

Partea a treia

În vara lui 2015 m-am aflat pentru câteva zile la Praga, oraş plin de palate, vestigii medievale, labirinturi şi neîntrecut decor al unor extraordinare poveşti. Am fost găzduit în Palatul Morzin, un palat baroc care s-a aflat în posesia familiei Morzin până în 1881, după care a trecut printr-o complicată istorie, până în perioada interbelică, atunci când a fost achiziţionat de Ministerul de Externe român. Palatul Morzin găzduieşte azi Ambasada României la Praga. Undeva în fundul curţii se află un apartament de artist, şi acolo mi-am făcut primele note pentru eseul acesta, fără să am cea mai vagă idee dacă sau când voi apuca să-l scriu, nici dacă tema unei *Istorii a lacunelor* ar fi o idee de poem sau una de roman. Acolo mi-am dat seama că mă pasionează tema manuscriselor pierdute, iar finalitatea oricărei pasiuni trebuie să fie un manuscris.

E greu să traversezi Europa Centrală fără să resimţi fascinaţia pe care o ai, de pildă, atunci când ajungi pentru prima dată la Sighişoara. Treci printr-o lume cu aură germană, în care se amestecă limbi şi tradiţii diferite, în decorul basmelor Fraţilor Grimm. Aşadar, am vizitat Praga, unde am descoperit file de poveste şi fragmente pierdute din istorii neterminate. Atunci am vizitat câteva muzee, printre care şi Muzeul Alchimiştilor şi Magicienilor, un loc plin de detalii despre istoria ocultă a alchimiei. Partea interesantă a muzeului se află în pod, la o altitudine de 60 de trepte pe care le urci în spirală. Sus te aşteaptă un spaţiu amplu, cam cât trei săli de curs puse una lângă alta, laboratorul conceput în veacul al XVI-lea de alchimistul

Edward Kelley, care s-a stabilit la Praga în perioada în care a fost susţinut financiar de împăratul Rudolf al II-lea. Atelierele de alchimie ale epocii erau de obicei situate la ultimul etaj, prin poduri, pentru că riscurile exploziilor erau reale şi era mai bine să se petreacă la altitudine. Realizatorii muzeului au avut ideea de a include în expoziţie câteva manechine: Edward Kelley e acolo (o dată reprezentat cu părul pârlit după o explozie, mostră de umor cehesc), iar împăratul Rudolf e şi el reprezentat, deşi nu ştiu cât de fidel. Spre marea mea surpriză, în muzeu se afla şi un manechin al lui William Shakespeare. „Imposibil", i-am spus ghidei, „Shakespeare nu a fost niciodată la Praga". Tocmai terminasem de citit cartea lui Bill Bryson, *Shakespeare, The World as Stage*, în care biografia bardului e reconstituită pe baza documentelor istorice existente, şi sunt atât de puţine dovezi rămase din epocă, încât efortul de a scrie o biografie cât de cât consistentă a personajului real ni se pare eroic, dacă nu de-a dreptul himeric. Credeam că am o imagine clară asupra vieţii lui. „Ba nu", mi-a spus ghida muzeului cu un zâmbet misterios, „noi credem că anii pierduţi ai marelui Will au fost la Praga, iar diversele trimiteri la secretele alchimiei din opera sa îşi găsesc astfel o explicaţie". Adevărul e că nu se ştie unde s-a aflat William Shakespeare între anii 1585 (când i s-au născut cei doi gemeni) şi 1592 (când reapare în cercurile teatrale din Londra). Aici se află lacuna. Aceştia sunt aşa-numiţii ani pierduţi ai lui William Shakespeare, iar mie mi se pare că tocmai aici ne lipseşte o carte, poate *Carnetele lui William Shakespeare din cei şapte ani de călătorie*. A, nu, titlul acesta nu e menţionat nicăieri, e doar o bănuială, pentru că nu ni-l putem imagina pe Will petrecând şapte ani fără să fi scris nimic. E o absenţă în care s-ar putea construi ceva, un hiatus care s-ar putea converti într-o provocare literară. Un bun subiect de roman. În fapt, oare nu e adevărat că în viaţa oricărui om perioada de la 21 la 28 de ani e de mare importanţă formativă, reprezentând tocmai trecerea de la adolescenţă la maturitate? E exact

momentul de după prima dragoste adevărată, tocmai atunci când crezi că ţi-ai descoperit destinul, când căutările ating limanul reprezentărilor, când ştii ce vrei, când vrei ceea ce se poate, când te măsori cu lumea. Ei bine, pentru vârsta aceasta atât de semnificativă nu există documente despre biografia lui Shakespeare. Am făcut greşeala să-i spun ghidei de la muzeul praghez că nu sunt convins deloc de teoria că o parte dintre aceşti ani pierduţi ai lui Will ar trebui căutaţi la Praga. Cred că o călătorie în nordul Italiei ar fi fost mult mai plauzibilă (asta e o altă ipoteză), poate şi pentru că abundenţa de teme italiene din piesele lui ne-ar indica asta. În fond, de ce tocmai la Praga? „Pentru că aici era pe atunci capitala alchimiei!”, mi-a răspuns ghida plină de mândrie. Şi de ce l-ar fi atras capitala alchimiei pe Will? Asta am uitat să mai întreb.

Dar ce-ar fi putut învăţa Shakespeare de la Kelley? Ar cam fi câte ceva. Chiar dacă ar fi fost numai studiul de caz al unui escroc savant (sau al unui savant escroc? Cum o fi mai bine să reţinem?), şi tot ar fi fost ceva material literar acolo. Numai povestea vieţii lui Kelley ar fi meritat o epopee, o piesă de teatru, un roman. Kelley, alături de John Dee, astrologul la ale cărui premoniţii recurgea regina Elisabeta a Angliei, încerca să-şi folosească arta ocultă pentru a aduce spiritele şi îngerii să-i vorbească prin intermediul unor oglinzi. Dar nu oricum, ci într-o limbă secretă, mai veche decât lumea, numită limba enochiană, despre care răuvoitorii cleveteau că ar fi fost inventată de Kelley însuşi, cu reguli gramaticale şi cu dicţionar cu tot. E greu de spus de care latură a teoriei era mai interesat împăratul Rudolf: de perspectiva de a-şi revedea în umbra unei oglinzi bunica demult pierdută sau de speranţa de a vedea plumbul preschimbat în aur. Cu aurul acela Rudolf ar fi putut finanţa numeroase campanii militare, cu care ar fi putut transforma coroana casei Habsburg într-o putere europeană, şi pentru acest scop politic îl vizita pe Kelley în podul său din turn, cu nerăbdarea celui care are nevoie de bani. Ne putem imagina impacienţa şi curiozitatea împăratului. Atunci când Edward Kelley nu a putut

produce aurul dorit, împăratul şi-a pierdut orice urmă de răbdare cu el şi l-a trimis la închisoare sub pretextul unui duel la care Kelley a luat parte. Ca un adevărat erou din perioada Renaşterii, Kelley a încercat să evadeze din puşcăria unde-l închiseseră, dar şi-a rupt piciorul sărind de pe un zid al castelului şi a ajuns din nou în aceeaşi celulă. Probabil că rana i s-a infectat şi prizonierul Kelley a murit în închisoare la vârsta de 42 de ani. Ni-l imaginăm cărat pe braţe până în celula lui. Asta se petrecea în Boemia la vreo cinci ani după ce Shakespeare a reapărut la Londra. Să fi fost lumea alchimiei o parte esenţială a şcolii lui William Shakespeare? Nu cred că vom afla vreodată, în absenţa *Caietelor* mai sus amintite, pe care le declarăm pe vecie pierdute, dar ideea transformării calităţilor una-ntr-alta parcă se leagă de atmosfera din *Visul unei nopţi de vară*, care ar fi fost scrisă cândva între 1590 şi 1597. Aici potrivirea anilor lacunari ne trezeşte şi mai mult curiozitatea. E povestea în care apare Oberon, regele zânelor, împreună cu Titania, regina sa. Dar dacă şi rătăcita piesă *Cardenio* era la fel de imaginativă şi plină de fantezie şi de umor precum *Visul unei nopţi de vară*, nu ni se pare că aceste lacune încep să devină de-a dreptul dureroase şi că ar fi putut susţine aserţiunea unei educaţii întru alchimie a lui Will? Dacă teoria cu vizita la Praga e de fapt adevărată şi eu m-am grăbit răspunzând cu ironie unei legende?

Dacă pierderea unei invenţii practice ni se pare că ar putea fi recuperată, aşa cum invenţia lui Frenet ar fi fost descoperită de Serret, după cum aminteam mai înainte, o lucrare literară plină de fantezie e diamantul cel mai greu de recuperat. Romanele sau piesele de teatru în care noaptea inundă ceasurile zilei şi făpturi fantaste admit transformări între muritorii ignoranţi, care le conduc paşii şi le domină destinele, care-i subjugă pasiunilor lor, pe care sărmanii muritori le cred dictate de a lor inimă, iară nu de poţiuni alchimice cu virtuţi supranaturale, tocmai acestea sunt cel mai greu de construit. Cine poate înlocui fantezia, chiar dacă la prima vedere tocmai fantezia nu

pare necesară? Să nu discutăm despre teancul de rebuturi literare ce ajung să fie vândute cu preţ redus la scurtă vreme de la prima publicare, ci la cărţile care rezonează cu imaginarul unei epoci şi trimit visurile ei spre viitor. Pentru că teatrul lui Shakespeare asta face: e o poartă spre secolele viitoare, chiar dacă pune în scenă drame istorice alături de fantezii. Şi, dacă admitem că Shakespeare e un autor central al canonului literar european, aşa cum s-a spus de mai multe ori, cum de e posibil ca tocmai de la el să avem manuscrise pierdute? Căci lacunele nu se limitează la cărţile pe care ar fi putut să le scrie şi nu le-a scris, ci la mai mult de atât. Să ne gândim la asta: cum e posibil să pierzi o piesă care s-a jucat într-un teatru? Asta mi-e tare greu să-mi imaginez, că teatrele din perioada de aur a marinei engleze, a perucilor interesante şi a pantofilor cu baretă nu păstrau arhive. Oare nu se produceau mai multe exemplare ale pieselor, pentru uzul actorilor? Unde oare s-au împrăştiat copiile de lucru? Unde s-a rătăcit această minunată arhivă?

Dacă ne încumetăm să producem o listă a pieselor de teatru pierdute în perioada aceea, ar trebui să includem aici prima lucrare a lui Jean Racine, numită *Amasie*, scrisă în 1660, la câteva decenii după era marelui Will. Şi mai tristă e situaţia cu piesele lui Molière, dintre care s-au pierdut pentru totdeauna *Le Docteur amoureux* (1658), *Gros-René, petit enfant* (1659), *Le Docteur Pédant* (1660), *Les Trois Docteurs rivaux* (1660), *Gorgibus dans le sac* (1661), *Le Fagotier* (1661), ceea ce înclină balanţa tot mai mult de partea neantului. Îmi imaginez oamenii din epocă râzând din toată inima, aşa cum râdem noi când vedem pentru prima dată o scenă devastatoare dintr-un film cu Louis de Funès. Toate acele zâmbete ne sunt pierdute pentru totdeauna, ca nişte diamante de valoarea Kooh-i-Noor-ului căzute în mare într-o locaţie necunoscută. Şi nu doar atât, ci la un moment dat se pare că Molière ar fi tradus *De rerum natura* a lui Lucreţiu; pierdută pururea e şi traducerea aceasta.

De ce pierdem atât de multe cărţi importante? Noi,

oamenii, suntem o specie dotată cu un instinct morbid al pierzaniei. Pe de altă parte, ceva în noi ne atrage spre aceste lacune, un instinct de voyeur ne duce până în pragul informaţiei ascunse nouă. Trebuie să vedem. Ne visăm după perdea, ca-n scena aceea tragică din *Hamlet*, vrem să privim ceea ce ne este inaccesibil, avem nevoie să intrăm acolo unde ne e interzis. Nu a scăpat tocmai astfel Şeherezada cu viaţă, trezind curiozitatea delicatei sale audienţe nocturne? Să ne amintim strategia povestitoarei, cum l-a păcălit pe dificilul ei ascultător şi care era miza poveştilor ei: supravieţuirea. Din ce se naşte fascinaţia care are atât de multă forţă încât poate ţine pe cineva în viaţă? Oare nu suntem fermecaţi de un amestec bine dozat de *innuendo* senzual şi de lacune? Acesta e secretul, atracţie şi lipsuri, o apropiere plină de promisiuni dublată de o serie infinită de mistere. Atracţia ne seduce, lipsurile ne frustrează, iar combinaţia lor ne fascinează, ca un joc de lumini şi umbre abia sugerat de un decolteu desenat inteligent şi croit pe măsură.

De ce s-ar prezenta în faţa cititorului un scriitor cu o strategie diferită de a Şeherezadei, când ştim că abordarea ei a fost perfectă? Cum va fi fost oare *Le Docteur amoureux*, piesa pierdută a lui Molière? Despre ce o fi fost vorba? Despre un doctor îndrăgostit sau poate despre cineva care pretinde că e un doctor pentru a avea acces în casa unei familii nobile? Ni se pare că tema asta e un clişeu, nu-i aşa? Trebuie să ne ferim de poveştile care au tonalitatea unui clişeu. Sau poate pe atunci tema era nouă şi a devenit un clişeu abia azi, după intensa ei uzitare vreme de secole.

Poveştile Şeherezadei mai aveau o calitate pe care n-o putem trece cu vederea: aveau final, căci, de n-ar fi avut, vai şi-amar s-ar fi ales de minunata povestitoare, indiferent cât de senzuală i-ar fi fost cealaltă jumătate a strategiei. Dar ce final poate avea o lacună? Cum se poate suplini absenţa unui manuscris pierdut? Putem presupune ceva despre felul cum se termină o piesă lipsă? Sau ce gust vor

fi lăsat finalurile unor piese pe care nu le avem? Odată ce cartea e pierdută, poate că cea mai fericită întorsătură a situaţiei ar putea fi soarta părţii a doua a *Poeticii* lui Aristotel, adică un alt autor, precum Umberto Eco, să inventeze o poveste peste ruinele absenţei. Nu neapărat cartea iniţială, pe care o admitem ca pierdută pentru totdeauna, ci speculaţia asupra contextului dispariţiei sale. Asta poate să devină roman. Poate că acesta e maximul la care se poate spera, ca lucrarea să inspire şi să influenţeze chiar şi în absenţă, tocmai pentru că ne imaginăm ce impact ar fi avut dacă ar fi supravieţuit şi s-ar fi adăugat moştenirii noastre de informaţii. Probabil că Umberto Eco a cules diamantul din coroană, pentru că partea a doua a *Poeticii* lui Aristotel ni se pare a fi cea mai importantă carte pierdută a umanităţii. Presupunem, firește, că avem o vagă idee despre tot ceea ce s-a pierdut, deşi oceanul manuscriselor rătăcite poate fi mult mai mare. E mai mult decât un caz norocos de roman bine gândit, e piesa forte a unui gând salvator.

Fireşte, astfel de aprecieri sunt inevitabil subiective, pentru că ideea descrierii mecanismelor comediei şi analizarea principiilor ultime ale umorului ni se pare o temă crucială, ceva ce ridică umanitatea la un cu totul alt nivel. Acest manuscris pierdut ne face să ne întrebăm: cum ar fi fost Evul Mediu timpuriu european dacă în locul *Categoriilor* lui Aristotel o altă carte a sa, o carte despre comedie, ar fi circulat şi ar fi invitat audienţa de atunci, din acele vremuri profund nenorocite, să caute zâmbetul? Ar fi fost posibil ca o asemenea cărticică să schimbe istoria?

Până la urmă, vorbind despre lacune, despre asta discutăm: despre cum ar fi fost istoria dacă referinţele pierdute n-ar fi dispărut. E o explorare a istoriilor alternative. E o discuţie despre raportul dintre realitate şi memorie, pentru că pierderea unor manuscrise este echivalentă cu o serie de accidente în memoria noastră comună, accidente care au consecinţe palpabile în realitate. Şi, dacă tot amintim de memorie, oare piesele de

teatru care s-au pierdut nu au rămas cumva atunci, în epoca lor, în memoria colectivă? Oare le-a reţinut publicul? Oare impactul lor a influenţat spectatorii pasageri care, la vremea respectivă, nu aveau de unde să ştie că piesa pe care o văd într-o anumită seară va fi pierdută generaţiei imediat următoare? De ce nu le-o fi transcris cineva, precum în utopia lui Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*, în care cărţile erau reconstituite din memorie? O fi reţinut publicul din Elada clasică piesele lui Diphilus, ca şi publicul din Franţa veacului al XVII-lea pe cele ale lui Molière? Cât poate să reziste de-a lungul timpului acest tip de memorie? Maxim o generaţie? Mai mult? Trei generaţii? S-or fi născut legende despre piese care nu se mai joacă şi care erau al naibii de amuzante? Le-or fi notat contemporanii lor şi apoi s-au pierdut şi acele note?

Începem să realizăm cât uităm, câtă informaţie culturală am pierdut până azi şi cât de puţin performantă ne e memoria. Adică pe noi, umanitatea, memoria noastră comună nu ne-a ajutat prea mult până acum. Uităm enorm, de la detaliile personale ale poveştilor de dragoste pe care le-am trăit fiecare dintre noi şi până la chestiuni esenţiale vieţii noastre profesionale, uităm ceea ce vedem şi uităm documente. Uităm chiar şi paginile pe care vrem cu orice preţ să ni le aducem aminte. Apropo de asta, interesant ni se pare să amintim exact aici un roman despre capacitatea noastră de a uita, *Teoria geral do esquecimento*, adică *O teorie generală a uitării*, de José Eduardo Agualusa. E povestea unui personaj pe nume Ludovica, venită în Angola cu puţin înainte de proclamarea independenţei ţării de fosta metropolă colonială, Portugalia. Ludovica are un motiv serios să fugă: în tinereţe a suferit un viol, de pe urmă căruia s-a născut un copil, care imediat după naştere i-a fost luat de familie şi a fost crescut departe de ea. Din cauza tragediei personale, Ludovica doreşte să devină o lacună. Când Angola îşi proclamă independenţa, Ludovica decide să se zidească în interiorul apartamentului ei din Luanda şi, din pricina evenimentelor revoluţionare prin care trece ţara, nimeni nu observă că din blocul cu pricina

lipseşte un apartament. La o privire atentă, dacă ne gândim ce control exista asupra spaţiului locativ în Estul Europei, asta e partea cel mai greu de crezut, dar, în contextul unei revoluţii pro-comuniste într-o Angolă măcinată de război civil, partea asta e credibilă. Ei bine, Ludovica ar fi izbutit nu doar să uite totul, ci şi să fie uitată de lume, dacă nu s-ar fi petrecut două lucruri care au scos-o din izolare. Primul dintre ele a fost apariţia unui copil care urcă pe schele ca să-i fure argintăria din casă. Al doilea a fost că fata născută din violul de altădată reuşeşte să-i ia urma şi să ajungă la ea. Aceste două elemente anulează lacuna Ludovicăi. Şi ne face să ne gândim că, oricât ne-am izola între ziduri şi cărţi, viaţa vine şi ne ajunge din urmă. Dacă nu avem un antidot definitiv împotriva uitării, avem o geană de speranţă şi câteva poveşti şi despre ea.

Partea a patra

Să-l aducem în scenă pentru prima oară aici pe marele maestru al graiului viu, pe Cicero. Oare nu e de o mare importanţă faptul că s-au pierdut fragmente multe din volumul *De re publica* al lui Cicero, din a cărui carte a patra credem că lipseşte aproape întregul conţinut? Dacă ar fi să întocmim un top al celor mai importante lacune livreşti, probabil că această carte a patra din *De re publica* ar intra în top pe locul doi, imediat după a doua parte a *Poeticii* lui Aristotel. Probabil că s-a pierdut tocmai pentru că discuta tema educaţiei, iar oamenii adoră poveştile despre sex, despre crime, despre mistere, în timp ce un mic compendiu despre educaţie, chiar dacă redactat de Cicero, a căzut pradă uitării. Ne confruntăm acum cu un mare semn de întrebare: ce o fi scris Cicero despre devenirea fiinţei umane? Un păgân care ne scrie despre educaţie? Iată încă o lucrare ce ar fi putut fi pusă pe foc de vreun zelos în vreo bibliotecă medievală sau un volum pe care cărturarii din Córdoba nu s-au mai obosit să-l traducă.

Cât de mare e pierderea? Dar dacă Cicero ar fi

nimerit foarte bine câteva aspecte necesare celui care învaţă, detalii care, datorită celebrităţii de care autorul s-a bucurat, ar fi putut influenţa în cel mai pozitiv sens arta educaţiei în veacurile următoare? Mulţi cititori de mai târziu au dezvoltat o fascinaţie pentru scrierile lui Cicero, poate şi pentru că viaţa lui ilustrează ce poate păţi omul înţelept atunci când păşeşte în arena politică. Povestea lui începe bine şi se termină rău, cu o execuţie în stil mafiot, pe care nu ar fi meritat-o. Studiind viaţa lui, îţi piere orice chef de politică. Adică te gândeşti dacă mai vrei să iei parte la treburile cetăţii, ale republicii sau ale imperiului. Citind tot ce se poate despre el, descoperi că suma tuturor eforturilor lui în arena publică înclină mai degrabă către minus, deşi ne întrebăm cine ar fi putut să facă mutări mai inteligente politic decât Cicero. S-a aruncat în vâltoarea politicii ca un înotător experimentat în valurile mării, a atins funcţia supremă în stat pe vremea Republicii, l-a încurcat pe Pompei pe cât a fost omeneşte posibil pe vremea când acesta parcurgea tranziţia dificilă de la un militar deloc simpatic spre un politician veros şi de o eficienţă letală. După aceea, Cicero a opus multă rezistenţă paranoiei galopante cu care Iuliu Cezar a invadat Roma şi şi-a încheiat cariera tocându-l pe Marc Antoniu cu ale sale *Filipice*, de unde i s-a şi tras, de altfel, nenorocita execuţie, din ordinul lui Marc Antoniu, adică acel personaj pe care piesa *Iuliu Cezar* a lui William Shakespeare îl prezintă într-o nemeritată lumină pozitivă. Probabil că Cicero s-ar fi luat cu mâinile de cap dacă ar fi văzut piesa lui Shakespeare. Cu toată obiectivitatea, oare n-ar fi fost de preferat ca piesa respectivă să fi fost scrisă de Judith Shakespeare, sora lui Will, care ar fi putut da dovadă de ceva mai multă înţelegere pentru slăbiciunile omeneşti? Pe Cicero contemporanii lui nu l-au ascultat decât atunci când au ajuns la ananghie, pentru că, dacă i-ar fi urmat îndemnurile înainte ca tragedia să se petreacă, probabil că republica romană ar mai fi avut zile, cu tot politicianismul corupt la care liota de purtători de togă cu dungă purpurie ajunseseră experţi.

Chiar ne-ar fi interesat extraordinar de mult să ştim ce povesteşte Cicero despre educaţie. Poate că pierderea unor texte scrise de el are de-a face cu perioada de relativă instabilitate când asupra lui plana oprobriul de natură politică, în vremurile de început ale imperiului, când din toată activitatea vechiului Senat oamenii îşi aminteau numai de corupţia endemică (nici Cicero n-a fost imun, pentru că şi el a avut nevoie de bani; dar nu despre asta discutăm acum, ci despre cărţi pierdute). Şi lista ghinioanelor legate de volumul *De re publica* nu se încheie aici. Pe lângă multele texte pierdute de la Suetoniu s-a mai rătăcit şi o carte de comentarii pe marginea volumului *De re publica* a lui Cicero.

Pentru o vreme când exista o industrie a copierii manuscriselor şi existau biblioteci publice, o dispariţie mai greu de înţeles s-a petrecut cu *Istoria etruscă* a lui Claudiu (nimeni altul decât împăratul Romei, cel care i-a urmat lui Caligula şi care l-a precedat pe Nero). Tot el ne-ar fi lăsat şi un *Dicţionar etrusc*, de care am cam avea nevoie acum, deoarce pentru un asemenea intrument de lucru nu avem înlocuitor. Există texte întregi în limba etruscă ce nu pot fi încă înţelese, unul dintre cele mai notabile fiind *Liber Linteus*, care a ajuns până la noi pentru că materialul pe care fusese scrisă cartea a fost folosit în înfăşurarea unei mumii în Egiptul ptolemeic. Un manuscris cu poveste spectaculoasă. Dar ce lacună în jurul unui idiom uitat! Un împărat al Romei ne-ar fi putut ajuta să recuperăm civilizaţia etruscă. Un material foarte util scris de împărat e pururea pierdut. Oare a fost un caz de deliberată radiere a manuscriselor sale? Şi aşa ceva e posibil. Dacă cineva ar imagina un roman cu subiectul unei asemenea conspiraţii, probabil că povestea s-ar putea scrie destul de credibil.

Şi tot de la împăratul Claudiu s-au pierdut opt volume ale *Istoriei Cartaginei*. Cât de fascinantă se dovedeşte tema aceasta care i-a atras atât pe Flaubert, cât şi pe Caragiale şi care a dat producţii hollywoodiene impresionante în perioada romantică a cinematografiei… Dar şi istoria Romei a avut de suferit, pentru că 107 din

cele 142 de cărţi ale operei *Ab urbe condita* a lui Tit Liviu s-au pierdut şi ele, după cum nici istoria lui Ammianus Marcellinus, din perioada târzie a imperiului, nu ni s-a păstrat întreagă, şi asta dintr-o vreme despre care avem documente puţine. Tit Liviu a fost profesorul viitorului împărat Claudiu, cel care l-a îndrumat încă din tinereţe să scrie istorie, lăsând astfel o preţioasă moştenire livrescă vremii sale. Căci nu e puţin lucru să ai ca împărat un om educat în domeniul istoriei. Iar Ammianus Marcellinus chiar e un tip interesant, fost soldat, care a văzut câmpul de bătălie şi apoi a devenit scriitor, o pasăre rară în toate veacurile. Opera lui e foarte importantă şi constituie sursa primară pentru o serie de episoade centrale ale istoriei Romei din perioada târzie, aşa cum au fost războaiele cu goţii. Pierderea unei singure pagini dintr-o astfel de operă e o tragedie.

La fel, istoria Heracleei Pontica, scrisă de Memnon din Heracleea, ne e şi aceasta pierdută. Cetatea Heracleei se găsea pe coasta de nord a Anatoliei, la ţărmul Mării Negre, în acea zonă geopolitică marcată încă din zorii istoriei de conflicte şi tensiuni. În anumite situaţii, pierderea documentului e deliberată şi ar merita clasificată drept crimă, aşa cum s-a întâmplat pe data de 12 iulie 1562, când episcopul de Yucatán, Diego de Landa, a poruncit să fie distruse 27 de codice maya, considerate de el lucrări ale diavolului. S-a ţinut slujbă, s-au făcut rugăciuni, după care le-au pus pe foc. Norocul nostru e că această furtună de flăcări şi iluzii nu a cuprins şi *Popol Vuh.* Pentru cine nu apreciază o frumoasă Carte a Facerii cu rădăcini în imaginarul Americii Centrale, mi-aş îngădui să recomand desenele lui Diego Rivera făcute pentru a însoţi publicarea traducerii moderne. Le-am văzut în vara lui 2016 într-o expoziţie la Muzeul Bowers şi abia mă puteam concentra asupra culorilor şi a reprezentărilor lui Diego, nu mă gândeam decât la cât de multe s-au pierdut în momentele de orbire ale imperiilor şi cuceritorilor pretutindeni în lume. Nici nu-mi pot reprezenta cât de mult

s-a pierdut prin arderea acelor 27 de codice. Şi din această lacună de dimensiuni tragice s-au născut cărţi, cum ar fi paginile lui Miguel Ángel Asturias, care a scris *Leyendas de Guatemala*, pe lângă capodopera lui, *Hombres de maíz*, romanul acela care a precedat cu o generaţie boomul latinoamerican. Toată Lumea Nouă e plină de asemenea istorii ale pierzaniei, iar raptul care a urmat invaziei de după 1492 are dimensiuni uriaşe. În fapt, cred că romanul *Hombres de maíz* are cumva o funcţie similară *Numelui trandafirului*, adică e vorba despre o carte menită să compenseze o tragică lacună. Dacă ne gândim la pierderea codicelor maya, suntem pregătiţi să revizităm topul cărţilor pierdute? Unde am situa aceste manuscrise despre care nu ştim nimic? Mai sus de opera lui Aristotel sau de cea a lui Cicero? Sau mai sus de opera pierdută a împăratului Claudiu? Sau să renunţăm de-a binelea la ideea aşezării cărţilor pierdute într-un top? Poate că asta ar fi cea mai inteligentă alternativă.

Publicat la începutul anilor ’70, volumul lui E.M. Cioran, *Despre neajunsul de a te fi născut*, include şi următorul pasaj: *Ishi, Indien américain, le dernier de son clan, après s’être caché pendant des années par peur des Blancs, réduit aux abois, se rendit un jour de plein gré aux exterminateurs des siens. Il croyait qu’on lui réserverait le même traitement. On le fêta. Il n’avait pas de postérité, il était vraiment le dernier. L’humanité, une fois détruite ou simplement éteinte, on peut se figurer un survivant, l’unique, qui errerait sur la terre, sans même avoir* à qui *se livrer…1* Pasajul e bazat pe un fapt real: povestea ultimului amerindian din tribul Yana, un popor care s-a stins în California în veacul al XIX-lea. Ishi s-a născut în 1861 sau 1862, în cel mai de sud trib Yana, cei care se numeau pe sine yahi. Tribul trăia la vest de Muntele Lassen, la nord de Golful San Francisco. Populaseră nordul Californiei vreme de trei sau patru mii de ani şi, din câte se cunoaşte azi, au fost primii locuitori ai zonei. Goana după aur a început în California cu doisprezece ani înainte de naşterea lui Ishi. Până ajunsese la vârsta de zece ani,

comunităţile Yana au fost exterminate. Doar Ishi şi o mână de supravieţuitori au rămas în viaţă (cu totul patru bărbaţi şi trei femei). Evitând contactul cu oamenii albi, au supravieţuit în canioane, păstrându-şi modul de viaţă şi tradiţiile culturale. În 1908, lucrătorii unei companii de electricitate le-au descoperit aşezarea. În 1911, Ishi a fost descoperit lângă gardul unei măcelării: venise singur în lumea omului alb, epuizat, refăcându-se după boală, înfometat. Se predase. A ajuns în custodia unui şerif care, neştiind prea bine ce să facă peste noapte cu un om care vorbea doar o limbă necunoscută, l-a închis în celulă. Văzând un stejar de la marginea drumului, Ishi a crezut că albii îl vor spânzura acolo, după cum povestea tradiţia yahi că se întâmpla în vechime cu toţi prizonierii omului alb. Oricât de foame i-ar fi fost, Ishi nu a vrut să mănânce câtă vreme era privit prin gratiile celulei de o mulţime de albi care râdeau şi scuipau tutun. Şeriful şi-a dat seama şi i-a poftit pe curioşi afară. Ishi a fost transferat în custodia unui antropolog, care l-a preluat din închisoare. Alfred Kroeber conducea pe atunci Departamentul de Antropologie de la Universitatea Californiei din Berkeley şi îngrijea Muzeul de Antropologie şi Etnologie al universităţii. Încă de la prima lor întâlnire i-a spus lui Ishi că-l aştepta de mulţi ani: limba yahi nu era cunoscută decât prin intermediul unui vocabular limitat. Dialogul în limba sa i-a inspirat lui Ishi încredere, dar nu într-atât cât să-i încredinţeze lui Kroeber secretul numelui său adevărat. Nu-i venea să creadă că un alb îi ştia limba şi că depune eforturi serioase pentru a i-o înţelege. Profesorul i-a oferit lui Ishi o cameră în incinta muzeului şi a înregistrat un întreg dicţionar yahi, cu gramatica, sintaxa şi felul de a pronunţa ale singurului vorbitor al limbii. Astfel ştim azi că *Jùpka* e atât numele unui zeu, cât şi cuvântul comun însemnând *fluture*, după cum *Kaltsùna* desemnează un alt zeu, dar şi *şopârlă*. Mai complicat este sensul cuvântului *àizuna*, care poate însemna fie *al tău*, fie *al meu*. Un singur vânător sau mai mulţi erau desemnaţi în limba yahi printr-un singur cuvânt: *wanàsi*. În perioada

colaborării lor, profesorul şi Ishi au devenit prieteni, iar familia Kroeber petrecea deseori întregi după-amiezi în compania unor oaspeţi indieni. Cum ziceam, Ishi nu era numele lui adevărat: pe acela nu avea să-l dezvăluie vreunui alb vreodată. În limba yahi, *ishi* înseamnă *om*. După ce a colaborat cu profesorul Kroeber, lăsându-se filmat şi explicând ritualul vânătorii, Ishi s-a stins în martie 1916 de tuberculoză. Din nefericire, pelicula filmată de Kroeber s-a distrus înainte de a fi restaurată, căci umanitatea mai pierde şi pelicule, iar unele episoade din istoria memoriei noastre par a fi blestemate din start să se confrunte cu adevărate cascade de distrugeri. Soţia antropologului, Theodora Kroeber, a devenit autoarea unui studiu de antropologie intitulat *Ishi în două lumi* (apărut în iunie 1961) şi a biografiei intitulate *Ishi, ultimul din tribul său* (ediţia Parnassus a apărut în septembrie 1964). Nu ştim care dintre versiuni a ajuns la Emil Cioran. Istoria celui ce a fost prezentat drept „ultimul indian sălbatic al Lumii Noi” a devenit ilustrarea unei profeţii pe care gândirea sceptică de la finele veacului XX avea să şi-o asume, pentru că imaginea ultimului supravieţuitor e prezentă peste tot în paginile lui Cioran ca o proiecţie a timpurilor crepusculare ale umanităţii. Prin acest caz bine determinat istoric, imaginile apocaliptice atât de prezente în cărţile lui Emil Cioran primesc o ilustrare înrădăcinată într-o situaţie reală. Ca şi cum tragedia reală a dispariţiei unei culturi ar servi drept material de reflecţie pentru un filozof, e ceva ce ar fi putut să fie cuprins şi în reflecţiile urmaşilor celor o sută de şcoli de filozofie aneantizate de primul împărat al Chinei. În 1992, pe vremea când Cioran nu mai putea urmări filme, învins de o maladie care afectează memoria, s-a produs şi filmul *The Last of His Tribe*, în care Ishi e jucat de Graham Greene, iar Alfred Kroeber e interpretat de Jon Voight. Nu ştiu dacă filmul a rămas în memoria multora, deşi la vremea respectivă a avut parte de o nominalizare la Globul de Aur.

Am amintit de San Francisco. N-am putea trece mai departe fără să amintim de mormintele ruseşti de pe

dealul numit Russian Hill, unul dintre punctele de atracţie în drumul turiştilor care trec prin San Francisco. Şi despre aceste morminte avem informaţii puţine, pentru că pierderea socotelii cimitirelor e un fapt obişnuit la scara istoriei. Un lucru e cert: pe acel deal au fost îngropaţi credincioşi ortodocşi înainte de sosirea spaniolilor. Când trec pe lângă spaţii a căror istorie nu a ajuns întreagă până la noi îmi e imposibil să nu resimt o extraordinară tristeţe. Nu pot separa asta de experienţa personală, de acea imagine din decembrie 1989, când am văzut cum ard cărţile Bibliotecii Centrale Universitare în timpul tulburărilor din Bucureşti. Deci aşa *arată* uitarea. Imaginea era apocaliptică: se ridicau noaptea spre cerul de decembrie limbi lungi de flăcări hrănite de o clădire adăpostind o uriaşă bibliotecă. Privind o asemenea panoramă, ţi se pare că tot ce e mai preţios se poate irosi repede, că tot ce ar putea fi nobil în moştenirea noastră e diminuat odată cu fiecare tragedie care poate aneantiza momentele de înălţare şi de luciditate, chiar dacă le credeam adăpostite între coperţile unei cărţi. Te simţi mic şi insignifiant, lesne de sacrificat, lesne de anulat, tocmai pentru că ceea ce ar fi trebuit să fie nemuritor şi de neatins e evident vulnerabil. Ce nădejdi să mai avem atunci când reflectăm asupra faptului că, într-o vreme când existau copişti şi biblioteci publice, chiar şi cărţile unui împărat roman s-au putut pierde? Sperăm să transpunem cele mai frumoase gânduri ale noastre în textul unei cărţi, esenţial şi accesibil, ceva important şi demn de păstrat pe noptieră de oameni care le-ar putea citi altcândva, altă dată, în viitor. Asta e, asta vrem, asta ne atrage. Iluzia unei imortalităţi garantate de accesul la adevăr, consemnat apoi în text. Din pricina asta, unii dintre noi alegem să studiem Literele, Geometria, Latina sau Filozofia, pentru că pasiunea pentru iluzii consemnate te face să ştii ce vrei la o vârstă când o asemenea alegere e esenţială. Or, dacă tentaţia rezidă în faptul că tot ce e mai bun în tine va trece într-o carte, iar dacă unele dintre cărţile interesante ale istoriei se pierd, atunci care e

probabilitatea ca un mesaj important să se salveze şi să ajungă la destinaţie? Parcă-ţi taie aripile o asemenea perspectivă. Din pricina acestor lacune, în orice cercetare pe care am urma-o, în orice studiu ce are de încorporat istoria unei idei, tabloul pe care-l avem la dispoziţie ni se pare doar unul parţial.

Cum am putea oare să prezentăm istoria algebrei dacă ştim că monografia lui Speusippus intitulată *Asupra numerelor pitagoreice* e rătăcită pentru totdeauna? E foarte probabil ca un exemplar să fi ars odată cu biblioteca din Alexandria, dar oare aceea să fi fost singura copie? Ce tiraje vor fi avut oare cărţile de teoria numerelor în perioada greco-romană? Şi de ce cărţile lui Platon, care era rudă cu Speusippus, au avut mai mult noroc şi au supravieţuit? E posibil ca această lucrare a lui Speusippus să fi conţinut adevăratul început al algebrei, dar, firește, afirmaţia aceasta reprezintă o altă speculaţie. De la Ctesibios ne lipseşte volumul care reunea cercetările lui în domeniul ştiinţelor, precum şi cartea intitulată *Asupra pneumaticii*, care trebuie să fi fost un important tratat de fizică, poate unul dintre cele mai cuprinzătoare ale Antichităţii. Cât ar fi avansat cunoaşterea tehnică în perioada istorică ce a urmat dacă un volum despre pneumatică ar fi circulat? Ce fel de aplicaţii ale mecanicii ar fi fost realizate în veacurile următoare? Vor fi fost aplicaţii militare sau de interes civil? Nu vom şti niciodată.

De la legendarul Thales, pururea nemuritor graţie teoremei proiecţiilor paralele, ne lipsesc două lucrări, care ar fi fost intitulate *Asupra solstiţiului* şi *Asupra echinocţiului*, şi aici misterul se adânceşte, pentru că au existat autori care şi-au exprimat îndoiala că aceste cărţi au fost scrise vreodată.

De ce ar fi fost acestea două importante? Dacă Thales, în epoca lui, ar fi înţeles adevărata semnificaţie a solstiţiului şi a echinocţiului înseamnă oare că ar fi înţeles de atunci dinamica sistemului solar şi locul Pământului în univers? Se poate susţine o asemenea presupunere? Sau va fi căzut şi Thales victimă a unor erori de interpretare a

observaţiilor? Să ne hazardăm din nou pe teritoriul speculaţiei: şi o suită de interpretări parţial corecte ar fi putut însemna enorm în veacurile ce au urmat. Iar lucrările care le-ar fi inclus ar fi reprezentat un important pas înainte şi ar fi clarificat mult mai devreme o mulţime de confuzii la care umanitatea s-a grăbit să subscrie în veacurile următoare.

Şi mai e o miză majoră aici, în legătură cu volumele pierdute ale lui Thales. Să ne amintim străvechea prejudecată că viitorul poate fi anticipat cu ajutorul citirii stelelor. Ce tentantă ispită să crezi că poţi prevedea azi ceea ce se va întâmpla mâine! S-au scris multe texte despre legăturile secrete dintre destinele oamenilor şi drumul stelelor pe cer. Oameni educaţi din diverse perioade ale istoriei au luat astrologia foarte în serios, iar unii, iertate fie-ne orice implicaţii, sunt în stare şi-n ziua de azi să jure pe predicţii zodiacale. În vechime, la curţile Europei medievale astrologia era socotită o ştiinţă atât de serioasă, încât forţele militare se desfăşurau pe câmpul de bătălie după cum erau sfătuiţi de astrologi regii sau strategii. Republica veneţiană a avut în persoana lui Tommaso di Benvenuto da Pizzano un astrolog redutabil, iar datorită competenţelor lui a fost invitat la curtea lui Carol al V-lea, regele Franţei, în calitate de consilier regal. Carol al V-lea a ajuns pe tronul Franţei după o serie de evenimente nefericite, care au dus la capturarea tatălui său în timpul Bătăliei de la Poitiers, de la 1356. În tragicul veac al XIV-lea, pe vremea Războiului de 100 de Ani, cel mai important consilier al regelui devenise astrologul. Dacă astrologul interpreta că semnele cerului nu sunt favorabile, nu se pleca la bătălie. Până pe la 1600, situaţia a rămas în mare parte neschimbată: se credea în cel mai serios mod că destinele oamenilor trebuie să fie în legătură cu mişcările astrelor din cuprinderea sferelor cereşti. Alţii erau convinşi de teoria că ar exista forţe secrete ale universului asupra cărora se poate acţiona cu diverse formule magice. În primele luni ale anului 1605, Johannes Kepler a demonstrat că orbita planetei Marte în jurul

Soarelui e dată de o elipsă. Odată cu publicarea de către Isaac Newton a volumului *Principia Mathematica* în anul 1687, a devenit clar că autorul, continuând eforturile lui Edmond Halley, a calculat orbitele anumitor comete şi că şi acestea se supun legilor gravitaţiei, la fel ca planetele, iar traiectoriile lor prin univers sunt curbe conice. Aşadar, sunt nişte curbe previzibile, care se supun unor determinări fizice bine definite, astfel că nu pot avea vreo legătură cu destinul muritorilor de pe infinitezimala planetă albastră. Într-adevăr, dacă toate aceste mişcări cereşti sunt periodice sau dacă se supun unor mişcări clar determinate de periodicitatea unor fenomene ale mecanicii celeste, atunci oare astrologia, magia sau vrăjitoria mai sunt credibile? Bertrand Russell scrie în privinţa asta că „la 1700 înţelegerea oamenilor educaţi era complet modernă; în 1600, cu excepţia a foarte puţini, era încă în mare parte medievală". Să tragem linie şi să adunăm. Nu sunt toate aceste curiozităţi tot atâtea semne că mesajele pe care Edmond Halley şi Isaac Newton au încercat să ni le transmită nu au ajuns până la noi? Cum ar fi fost dacă volumele lui Thales s-ar fi salvat şi dacă tocmai acele cărţi, însoţite de autoritatea dominantă a geometrului antic, ar fi anulat confuziile cauzate de practicarea excesivă a astrologiei? S-ar fi deşteptat omenirea mai devreme? În concluzie, e natural să ne întrebăm cât va fi înţeles Thales din chestiunile profunde de mecanică cerească. Nu vom ştii niciodată, în absenţa documentelor sursă, dar putem aprecia cât de serioasă va fi fost de-a lungul istoriei o asemenea pierdere dacă avem ocazia să contemplăm cât de mult timp omenirea a admis drept plauzibile nişte interpretări eronate. Sau poate important nu e cât a înţeles un singur autor din structura universului, fie acesta Thales, ci cât sunt dispuşi să priceapă şi contemporanii lui. Dacă ei nu sunt gata, atunci poate că soarta volumului e din start pecetluită.

Împăratul Claudiu, ale cărui lucrări lipsă au fost amintite anterior, ar fi scris şi volumul *De arte alea*, o carte despre arta de a juca zaruri, ceea ce e posibil să fi fost o

primă tentativă de a discuta probabilităţi şi combinatorică, dacă nu o primă abordare a teoriei jocurilor. Cu toată pasiunea noastră multimilenară pentru jocuri, cartea aceasta cum de s-a pierdut? Oare arta modernă a jocurilor de noroc va fi recuperat informaţia pierdută atunci? Aici e momentul să punctăm o importantă distincţie: e imposibil ca un tratat dedicat jocurilor scris în Antichitate să nu fi fost demult depăşit deopotrivă de specialiştii cazinourilor din vremurile noastre sau să nu fie depăşit de teoria modernă a probabilităţilor, ale cărei aplicaţii domină nu doar jocurile de noroc, ci şi industria farmaceutică, artele militare, teoriile matematicilor financiare, între multe altele. Într-un sens profund, sunt cărţi rătăcite a căror pierdere poate să nu mai fie regretată. Pentru că, până la urmă, conţinutul de idei trebuie să fi fost recuperat cumva de cercetări ulterioare. În domeniul ştiinţelor avem sentimentul că multe fragmente de informaţie au fost recuperate, mai precis, redescoperite mai târziu, că am ajuns la aceeaşi informaţie pe o cale mai ocolită, refăcând secole mai târziu experimente, clarificând idei, reinventând concepte.

Nu acelaşi lucru se întâmplă în domeniul medical, pentru că acolo o informaţie clarificată mai devreme ar fi putut salva milioane de vieţi. Un leac descoperit la timp poate avea implicaţii majore asupra evoluţiilor demografice şi poate anula cascade de tragedii individuale. Ne îngăduim aici ca sensibilitatea noastră să treacă înaintea raţionamentului rece: ne pasă de aceste descoperiri. Ne pasă foarte mult de fiecare viaţă salvată, de fiecare medicament apărut la timp în aceeaşi măsură în care ne pasă de fiecare manuscris salvat de la distrugere.

Ne putem felicita că am salvat *Elementele* lui Euclid, o carte care vreme de mai bine de două mii de ani a reprezentat referinţa primară în ştiinţa supremă a geometriei. Tocmai când ne-am putea considera fericiţi cu acest succes al referinţelor fundamentale în geometrie, iată că Apoloniu din Perga ne strică bucuria, menţionând că în tratatul lui despre conice îşi propune să extindă o

carte a lui Euclid pe aceeaşi temă. Dar la ce carte se referă? O carte a lui Euclid *Despre conice*? Aşa ceva nu a ajuns până la noi. Ne simţim ca un elev care şi-a uitat tema acasă. Putem să mai adăugăm un titlu pe lista lipsurilor din biblioteca universală, şi încă unul care ni se pare a fi important, chiar dacă ne gândim că Apoloniu (care a fost marele geniu în domeniul geometriei din Antichitate) trebuie să fi obţinut rezultate mai solide decât cele ale lui Euclid.

Ar mai fi o carte lipsă de la Euclid, cea citată de unii autori sub titlul *Porisme*, adică *Corolarii.* Ce-o fi fost în ea? Din nou ne regăsim pe teritoriul speculaţiilor. E posibil ca acest volum pierdut să fi inclus teoreme mai profunde de geometrie plană sau în spaţiu? Dacă Euclid a concentrat în acest volum rezultatele sale cele mai profunde, aşa cum Aristotel a rezervat pentru partea a doua a *Poeticii* cele mai interesante reflecţii ale sale? Să ne permitem luxul îngăduit vremurilor alexandrine şi să ne întrebăm cum de a fost posibil ca unele proprietăţi fundamentale ale geometriei să nu fi fost descoperite înainte de Leonhard Euler, care le-a obţinut abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Poate că răspunsul se află chiar aici: poate că aceste rezultate au fost de fapt descoperite mai devreme, dar au fost consemnate într-unul dintre aceste volume pierdute. Poate au fost redescoperite în perioada revoluţiei ştiinţifice de după 1600. Ne întrebăm cum de nu cunoştea Leonhard Euler în 1723 teorema care stabileşte că într-un triunghi ortocentrul, centrul de greutate şi centrul cercului circumscris sunt coliniare. Ar fi avut nevoie de ea într-o problemă de construcţie, dar nu o avea la dispoziţie. A avut nevoie de peste patru decenii pentru a o demonstra şi ne putem imagina că a suferit momente de îndoială şi confuzie în drumul spre adevăr. Dar dacă teorema aceea ar fi putut să fie inclusă în volumul *Porisme*? Să se fi pierdut *Porismele* la scurt timp după ce volumul a fost scris? Chiar dacă era o perioadă stabilă în Alexandria? Nu ştim, e doar o supoziţie. Chiar aşa, ce s-o fi întâmplat cu cartea aceea şi de ce s-a pierdut ea şi de ce nu *Elementele*? Poate pentru

că *Elementele* conţineau un material mai lesne de înţeles?

În absenţa informaţiei primare complete, în veacul al XVIII-lea Euler s-a străduit vreme de 41 de ani până ce a demonstrat teorema, şi i-a dat în primă instanţă o demonstraţie calculatorie, pe care abia autorii din veacul următor au simplificat-o şi au transformat-o într-un argument mai abordabil. Dar prima bătălie contra îngerului a fost teribilă, ne dăm seama parcurgând cu creionul în mână lucrarea lui Euler. E intimidant să vezi atâtea tatonări pe un drum care nu era cel mai scurt. Iar la final, izbânda. Aserţiunea e stabilită.

Ne pasă de această proprietate de coliniaritate la fel de mult ca şi de cartea a patra din *De re publica*, ca şi de codicele maya arse de cuceritorii spanioli. Ne pasă de momentele de luciditate ale trecutului, de moştenirea unor culturi, de moştenirea tuturor culturilor. Ne pasă de acel maxim de înţelegere asupra fiecărui concept şi asupra fiecărei idei, precum şi de materializarea ideii respective. Şi ne doare fiecare pagină pierdută, ne doare ca o poveste de dragoste pe care ne-am fi dorit-o şi pe care nu am trăit-o niciodată. Tratăm întârzierile în înţelegerea unor concepte drept lacune şi suntem tentaţi să cedăm iluziei că toate momentele de claritate şi iluminare ale vremurilor din vechime vor fi putut anula evurile întunecate ce au urmat. Ne gândim că salvarea tratatelor de filozofie sau de ştiinţe politice, deopotrivă cu salvarea cărţilor despre raţionamente şi logică (pentru că despre asta vorbim atunci când extindem discuţia la geometrie) ar fi putut salva veacurile morbide şi pestilenţiale. Deşi, doar la prima vedere, evurile întunecate nu din pricina lipsurilor din biblioteci au apărut. Dar ne trebuie o explicaţie, căutăm o relaţie de cauzalitate între paginile pierdute şi tragediile din lumea reală. Şi, să admitem, ne temem. Ne temem că ar fi posibil ca în viitor lumea să cadă din nou pradă unor altfel de veacuri întunecate, o vreme când prea puţine dintre momentele de luciditate de acum să mai conteze în vreun fel. Tot ce am cucerit până acum se poate aneantiza, alunecând în prăpastia potenţială a unei viitoare

megalacune ale cărei cauze nu suntem în măsură să le anticipăm acum. Ne putem imagina o lume a viitorului în care deplasarea valorilor să fie atât de abruptă, încât tot ceea ce avem azi în materie de filozofie, ştiinţe politice, logică sau geometrie să nu mai conteze? Ne putem închipui un scenariu atât de devastator, încât, la o distanţă de trei generaţii de acum, multe dintre informaţiile esenţiale nouă să nu mai fie în stare de operare sau să devină irelevante?

Cu acest scenariu în gând, să notăm că e posibil totuşi ca cea mai nefericită lacună din transmiterea către noi a operei lui Euclid să fie nu rătăcirea *Porismelor*, ci pierderea *Pseudariei*, *Cartea erorilor*, o monografie despre erorile posibile în raţionamente. Oare istoria omenirii ar fi fost scutită de tragedii dacă acest îndreptar al raţionamentelor ar fi fost salvat? Oare biblioteca din Alexandria ar fi scăpat flăcărilor dacă *Pseudaria* ar fi fost predată tinerelor generaţii de atunci sau oare actul de a distruge (cărţi, oameni, cetăţi) nu ar fi putut fi niciodată oprit prin predarea logicii? Ce sănătos ar fi fost ca toată logica ce se va fi dezvoltat ulterior să fi fost bazată pe textul solid rămas de la Euclid, aşa cum pe teritoriul geometriei s-a procedat vreme de peste două milenii pe baza *Elementelor*. Din această perspectivă, am fi tentaţi să credem că *Pseudaria* ar fi putut avea, la scara istoriei europene, un impact mai mare decât tratatul despre comedie al lui Aristotel.

Pierderea unor cărţi de matematică în vestul Europei ni se pare un fenomen aproape de înţeles, în măsura în care capacitatea oamenilor de a pricepe matematica s-a redus îngrozitor între veacul al IV-lea e.n. şi veacurile următoare. E de înţeles că *Pseudaria* le va fi devenit neinteligibilă. Ne putem imagina cât s-a pierdut în materie de abilităţi intelectuale din veacul când Biblioteca din Alexandria primea un exemplar al *Pseudariei* şi până în veacul de după Sfântul Augustin, când sălbăticia a pogorât peste ruinele auditoriilor de altădată.

E adevărat că filologii din zilele noastre nu sunt

înclinaţi să includă şi volumele de matematică în discuţiile lor despre cărţi, dar numai dacă aducem în poveste şi aceste volume avem imaginea unei lumi întregi sau, altfel spus, vedem fiinţa umană întreagă. Ne dorim o lume întreagă, cu nimic lipsă, şi de aceea ne e necesară discuţia aceasta despre lacune. Şi avem material din plin, lista acestor pierderi nefiind scurtă, iar unele dintre cărţile absente ne apar drept incredibil de importante. Să luăm, de pildă, faptul că am rătăcit de la Arhimede un volum de geometrie sferică, citat de mai mulţi autori (şi, din pricina aceasta, existenţa lui nu stă sub semnul îndoielii, aşa cum a fost cazul cu unele dintre lacunele amintite mai sus). Ne mai lipseşte şi un tratat intitulat cel mai probabil *Asupra poliedrelor*. Ia să vedem, pe acesta oare îl vom fi recuperat în veacurile următoare? Oare în locul lui am primit, undeva în veacul XX, munca minunată a lui Coxeter? Chiar dacă azi înţelegem poliedrele, regretul rămâne că informaţia respectivă nu a fost disponibilă mai devreme.

De la primul savant care a măsurat exact raza Pământului, Eratostene, am pierdut tocmai piesa fundamentală, şi anume tratatul intitulat *Περὶ τῆς ἀναμετρήσεως τῆς γῆς*, adică *Asupra măsurării Pământului*, despre care avem de ştire graţie citării sale de către Cleomede, şi tot de la Eratostene s-a pierdut *Geographica*, amintită de Strabon. În acele veacuri, geografia şi geometria inspirau un studiu comun, născut din aceeaşi viziune asupra rotundului Pământ. Am auzit prima oară de lucrările pierdute ale lui Eratostene în documentarul *Cosmos*, realizat de Carl Sagan, pe care l-am văzut prin 1981, pe vremea când Televiziunea Română, la fel ca alte televiziuni publice, încă se ocupa cu popularizarea informaţiei ştiinţifice. Poate Carl Sagan m-a făcut să visez că voi scrie cândva un text despre toate cărţile pierdute vreodată, despre felul cum oamenii rătăcesc informaţie şi cum istoria luciditătii noastre e influenţată de neînţelegeri, încurcături, incendii, pierderi, ştergeri de pergamente, interziceri de lucrări, epurări politice, întemniţări, asasinate politice, deportări şi exilări,

al căror rezultat ultim e întârzierea umanităţii din drumul ei firesc. Cum ar fi dacă toate cărţile acestea pe care acum le declarăm pierdute ar fi făcut epocă fiecare la timpul ei?

Cum ar fi fost dacă *Inventio Fortunata*, acea descriere din secolul al XIV-lea a geografiei din regiunea Polului Nord ar fi făcut epocă? Culmea e că, dacă ar fi fost să fie aşa, o asemenea carte ar fi putut ucide o altă carte, iar aceasta e o nuanţă pe care ne e imposibil să o omitem. O carte precisă existentă în bibliotecă poate anula o carte speculativă, după cum înţelegerea muncii lui Newton ar trebui să lase astrologii fără loc de manevră. Mă refer la istoria căpitanului Hatteras, un roman pasionant scris de Jules Verne, pe care eu l-am citit de trei ori pe la 13 sau 14 ani şi care la vremea respectivă m-a făcut să-mi doresc să devin explorator polar. Era un roman hipnotizant, care mi-a adus o uitare de sine pe care o rezervam doar lecturilor ideale. Adevărul e că mai toată literatura lui Jules Verne se bazează nu atât pe anticiparea viitorului, cât pe umplerea unor lacune din imaginarul veacului al XIX-lea, o literatură care-şi pierde din importanţă într-o lume unde se cunosc tot mai multe detalii despre geografie. Dacă *Inventio Fortunata* ar fi conţinut o descriere completă a zonelor arctice, dacă s-ar fi cunoscut geografia Polului Nord şi faptul că exact în locul rezervat Polului nu există un vulcan, aşa cum e conjecturat în finalul romanului lui Jules Verne, ce viziune ar mai fi produs romancierul? O carte precisă anulează o carte speculativă. Sau, dacă interiorul Africii ar fi fost cunoscut, ce sens ar mai fi avut toate acele aventuri despre care citim în romanul *Cinci săptămâni în balon*? Din ceea ce nu ştim se naşte povestea, şi tocmai acele poveşti care explorează zone lacunare ne atrag cel mai mult, aşa cum transmisiunea în direct a primei aselenizări a fost o emisiune pe care mulţi pământeni au urmărit-o în 1969 cu sufletul la gură, pentru că nu se ştia cum păşeşte omul pe Lună. Ne atrag romanele poliţiste, romanele de mistere, ne atrag investigaţiile şi vrem ca poveştile să aibă drept concluzie o limpezire, ca un răspuns clar necesar unei ghicitori pline de termeni vagi.

Informaţia ascunsă ne atrage, funcţionăm pe bază de curiozitate şi suntem gata să riscăm enorm ca să ne satisfacem păcatul curiozităţii.

Cât despre geografia Pământului, să nu omitem volumul *Itinerarium*, o carte de geografie scrisă de Jacobus Cnoyen de ’s-Hertogenbosch, citată de Gerardus Mercator, inventatorul hărţilor produse prin proiecţie conformă, o descoperire atât de utilă hărţilor maritime, graţie cărora multă vreme s-a navigat dinspre Lumea Veche spre Lumea Nouă. Şi acest volum e pierdut.

Oare am rezolvat noi aceste probleme ale pierderii de informaţie ştiinţifică azi, păstrând informaţia în baze de date unde totul se află stocat, fie că e vorba de *JSTOR*, de *ResearchGate* sau de *MathSciNet*? Să descriem *MathSciNet*, cu gândul că această bază de date reprezintă un leac împotriva lacunelor. La suprafaţă, e vorba despre un motor de căutare, precum google.com, menţinut de American Mathematical Society, în care regăsim toate lucrările de matematică publicate azi în periodicele ştiinţifice. Şi nu e vorba doar de referinţele la articole şi studii, ci şi comentarii asupra lor, realizate de specialişti. Dacă cineva şi-ar propune să se informeze repede ce s-a scris despre un anumit concept în ultimul an, *MathSciNet* are răspunsul. Comentariile descriu pe scurt ce aduce nou fiecare lucrare. Nu doar că totul e arhivat, dar totul ajunge să fie şi comentat într-un mod profesionist şi competent. Iată aşadar antidotul împotriva lacunei: o memorie completă a unei discipline. Acesta să fie antidotul ideal? Suntem de acum salvaţi?

Aceasta e oare calea ca să salvăm memoria planetei, ca să ne apărăm şi să nu mai pierdem atât de multe texte esenţiale? Apariţia bazelor de date reprezintă oare garanţia că de acum înainte nu vom mai pierde nimic? Ne gândim la asta cu speranţă, deşi marea pagubă pe care o resimţim până acum e deja de domeniul trecutului.

Dar şi aici sunt pericole, iar ele ţin de natura cantităţii. Există şi un alt fel de uitare, una la fel de criminală ca şi ştergerea informaţiei cu totul, şi anume cea

generată de bombardamentul cu informaţie utilă. Am zile când primesc şase sau şapte lucrări de matematică ce m-ar interesa, iar la capul patului am un raft pe care am strâns şaizeci de cărţi pe care le-aş citi imediat, toate clasificate în agenda mea personală drept lecturi de maximă urgenţă. Am aliniate în Kindle alte cărţi, tot urgente. E prea mult. Nu mai fac faţă. Balanţa dintre uitare şi bombardamentul cu informaţie a fost dată peste cap, iar cei din generaţia mea pot aprecia asta mai bine ca oricine. Noi am trăit penuria de informaţie, perspectiva uitării, orizontul aneantizării livreşti şi am trecut într-o singură generaţie către cealaltă perspectivă, unde de abia ne mai descurcăm sub presiunea fluviului de informaţie azvârlit spre noi de ambientul digital. Ceva s-a schimbat. Undeva, prin anii optzeci ai veacului trecut, pe când în Europa de Est circulau samizdate, se mai putea imagina apariţia unei lacune de tip clasic, adică aneantizarea unei cărţi, dacă autorităţile cereau asta. Acum însă, lacunele ar putea fi altfel. E posibil ca un moment de clarviziune al unui autor să nu fie observat în oceanul de informaţie similară, nu toată de aceeaşi valoare, disponibilă. O lacună obţinută prin ignorare.

Lacunele viitorului vor fi şi de alt fel. Vor fi mai degrabă neînţelegeri şi inadecvări decât lacune precum cele vechi. Înainte vreme se pierdea cartea cu totul. În viitor vor fi absenţe ale informaţiei în condiţiile în care noi vom avea sentimentul că ştim totul, că totul ne-a fost dezvăluit, când în realitate ni se va prezenta informaţie lacunară, însoţită de asigurarea că, atunci când noi privim partea, ne este oferit întregul. Aşa cum a fost suita de informaţii despre asasinarea preşedintelui american John Fitzgerald Kennedy, când o lume întreagă a văzut ce s-a întâmplat, dar părţi importante ale informaţiei lipsesc. La fel va fi şi-n mediile virtuale, unde ţi se va părea că deţii o sumedenie de informaţii, dar de multe ori nu vei avea tocmai accesul la informaţia esenţială. Poţi semna contracte sau poţi vota în alegeri parlamentare cu conştiinţa împăcată, convins că ştii totul, dar lacunele din

câmpul informaţiilor pot căpăta forme pe care nu le-ai aştepta. Sau, şi mai grav, poate că esenţialul se află în semnificaţia unor infomaţii pe care le deţii. Poţi să ai informaţiile, dar să nu poţi descifra semnificaţia. Deşi crezi că ştii povestea, nu ştii ce înseamnă. Poţi să ai baze de date foarte ample cu informaţii de tot felul, dar să nu ştii cum pot fi interpretate. Şi acesta e un tip de lacună, şi tare mă tem că viitorul nu ne va scuti de asemenea apariţii.

Parcă era mai simplu înainte, când doar veneau barbarii sau când bibliotecile ardeau. Cine şi-ar îngădui să vorbească despre nostalgie când e vorba despre lacune? Cum ar putea să ne lipsească absenţele? Dar nu asta ne pregătim să deplângem, ci faptul că lumea s-a schimbat. Şi că e rândul nostru să-i înţelegem transformarea.

1. „Ishi, indian american, ultimul din clanul său, după ce s-a ascuns ani întregi de teama albilor, ajuns la sapă de lemn, s-a predat într-o zi de bunăvoie exterminatorilor tribului său. Credea că-i vor rezerva aceeaşi soartă. L-au sărbătorit. El n-avea posteritate, era într-adevăr ultimul. Omenirea odată distrusă sau pur şi simplu stinsă, ne putem imagina un supravieţuitor, unicul, care ar rătăci pe pământ, fără măcar să aibă *cui* să se predea…” (trad. aut.).

Partea a cincea

Trec prin centrul Bucureştilor şi privesc spre clădirea cea nouă a Bibliotecii Centrale Universitare, reclădită din temelii pe locul celei care a ars acum mai bine de un sfert de veac. Îmi amintesc scene stranii, tragice, însângerate, la care s-a întâmplat să fiu martor. Pierderi. Foarte multe rătăciri. Întunecări. Am fost acolo. Oare aşa au dispărut cărţile pierdute ale vremurilor de altădată?

Să revenim, amintind aici că majoritatea covârşitoare a lucrărilor lui Democrit s-au pierdut, atât lucrările de filozofie naturală, cât şi cele de etică. Avem fragmente,

ştim că au existat, dar *atât*. Şi tot pierdute sunt lucrările lui Eudem, şi anume *Istoria aritmeticii*, din care a supravieţuit un scurt fragment, poate irelevant pentru a da măsura justă a calităţii autorului, precum şi *Istoria astronomiei*, din care au ajuns până la noi câteva fragmente. Tot câteva pasaje au supravieţuit şi din *Istoria geometriei*, care probabil ar clarifica multe dintre semnele de întrebare pe care le avem despre paternitatea unor teoreme de geometrie plană obţinute de greci. Ceea ce nu ştim depăşeşte cu mult ceea ce ştim, cel puţin în câteva domenii din perioada elenă clasică. Şi aici nu e vorba de animale fantastice sau de tratate despre dragoni, ci de ceva mult diferit: construcţii ale intelectului şi imaginaţiei care au existat cu adevărat şi care ar fi putut influenţa domeniile ştiinţifice ale timpurilor viitoare.

Se poate întâmpla ca idei minunate să fie ascunse într-un fragment de text, uneori pe un colţ de pagină, aşa cum a făcut Pierre de Fermat cu relaţia de natură exponenţială care ulterior avea să fie cunoscută drept Marea lui Teoremă. Cum ar fi fost dacă acel colţ de pagină s-ar fi pierdut? Acela a rămas, dar s-a pierdut aşa-zisa lui demonstraţie, pe care azi o bănuim incorectă, deoarece demonstraţia contemporană, realizată de Andrew Wiles, reprezintă una dintre cele mai profunde contribuţii în matematicile contemporane. Din respect pentru Pierre de Fermat, ne gândim că e poate mai bine că tentativa lui de demostraţie s-a rătăcit.

Ideea că o mică însemnare poate fi de o importanţă crucială ne impresionează. Teorema cu pricina e realmente consemnată pe un colţ de pagină. Aici, iertată fie-mi îndrăzneala, voi povesti o scenă curioasă, ceva ce mi s-a întâmplat mie legat de o carte de matematică. Printr-un concurs de împrejurări, un exemplar al monografiei despre spaţiile simetrice a lui Sigurður Helgason, o lucrare clasică din domeniul geometriei contemporane, a ajuns în posesia mea. Iar exemplarul acela nu era unul oarecare, ci unul foarte special: fusese studiat în detaliu de Tadashi Nagano, care a fost îndrumătorul îndrumătorului meu de doctorat.

Momentul în care exemplarul cu pricina mi-a fost dăruit a fost magic, iar cartea aceea mi-a devenit talisman. Exemplarul lui Tadashi Nagano era plin de adnotări făcute cu cerneală, pagină după pagină pline de inserturi minuţioase scrise atent într-o caligafie superbă. Atunci când doi geometri niponi m-au vizitat în California, le-am spus despre exemplarul monografiei lui Helgason adnotat în japoneză de Nagano, care se află în posesia mea. S-a făcut un moment de linişte şi unul dintre ei a întrebat dacă ar putea vedea notele. Am aşezat cartea pe masă, între noi, şi le-am propus s-o răsfoim pe îndelete, ca să vedem împreună ce mină de aur se află acolo. Ce notase acolo profesorul Nagano? Unele teoreme din textul cărţii aveau parte de demonstraţii alternative, altele erau însoţite de referinţe şi trimiteri la alte lucrări, totul scris cu o peniţă foarte subţire, în cel mai mic scris de mână posibil, perfect lizibil şi după cinci decenii. Am stat de vorbă câteva ceasuri despre aceste note adiţionale şi ne-am lămurit că fuseseră scrise în timpul unor sesiuni de studiu individual al cărţii, cel mai probabil în perioada imediat următoare apariţiei ei. Maestrul studiase un alt maestru. Dar situaţia era cel puţin curioasă: notele în japoneză s-au aflat pentru multă vreme în posesia cuiva care nu cunoaşte japoneza.

Aşa se pot pierde multe idei importante, ascunse în note adiţionale, considerate adnotări marginale, şi e perfect plauzibil să ajungă în posesia cuiva care ar putea să nu le înţeleagă, aşa cum nici eu nu înţelegeam limba acelor însemnări. În fapt, câte feluri de a pierde un text există? Motivele pentru care cărţile, ideile despre cărţi, ideile minunate care ar trebui să însoţească textele, sau proiectele de cărţi se pot pierde sunt atât de variate, încât ne-ar fi imposibil să propunem o clasificare completă. Dar recunoaştem aici un alt tip posibil de lacune.

Şi neînţelegerile lingvistice pot juca un rol în toată istoria asta. Au existat cărţi în limbi cu foarte puţini cititori, aşa cum a fost limba gotică, de pe urma căreia nu au rămas multe manuscrise. Unul dintre acestea este aşa-numitul *Codex Argenteus*, expus la Carolina Rediviva,

biblioteca din Uppsala. Acest manuscris va fi trecut prin mâinile unora care nu-l înţelegeau. Volumul respectiv va fi fost considerat pentru multe veacuri doar un obiect a cărui valoare rezidă în faptul că ar conţine argint.

Uneori, o idee importantă poate fi ascunsă în văzul lumii, şi asta din motive politice. Veacul XX a lăsat multe astfel de istorii, şi am să spun una, impresionantă în felul ei. Dacă ne propunem să descriem un exemplu de lucrare ascunsă chiar de autorul ei, atunci să povestim despre mentorul lui Tadashi Nagano, Kentaro Yano, unul dintre cei mai influenţi geometri din secolul XX, autorul a peste trei sute de titluri, de la lucrări de cercetare la monografii care au sintetizat rezultatele matematice din domenii întregi şi care au influenţat mulţi cercetători din toate colţurile lumii. Kentaro Yano avea să povestească într-un text autobiografic cum a devenit el matematician.

Atunci când Kentaro avea doar zece ani, Albert Einstein a făcut o vizită în Japonia. Se dusese vestea cât de dificilă era teoria relativităţii şi toată lumea era convinsă că e tare greu de înţeles. Tatăl lui Kentaro Yano era sculptor şi nu ştia nimic despre geometria diferenţială. Când a auzit de interesul fiului său pentru un subiect atât de dificil precum teoria relativităţii şi când l-a văzut aşa de intimidat de faima oaspetelui venit din Europa, i-a spus că teoria aceea nu a fost creată de Dumnezeu, ci de un om, şi anume de Albert Einstein. Aşadar, dacă un om a creat-o, atunci prin studiu şi muncă grea poate fi înţeleasă de un alt om. Discuţia aceea l-a făcut pe micul Kentaro să îndrăznească să viseze. Mai târziu, în şcoala medie, a descoperit un apendix în manual: o explicaţie a teoriei speciale a relativităţii. A discutat cu profesorul lui şi a înţeles că pentru aprofundarea acestui domeniu de studiu are nevoie să înveţe geometrie diferenţială. Asta l-a determinat să-şi dorească să devină geometru. Mai târziu, graţie rezultatelor lui excepţionale, avea să primească una dintre puţinele burse de studiu pe doi ani care se acordau în Japonia pentru studenţii care intenţionau să se specializeze în Vest. Kentaro Yano a ales să meargă la Paris

pentru a studia cu Élie Cartan. Un alt geometru, Shiing-Shen Chern, se afla în perioada aceea în Paris, tot ca să studieze cu Cartan, şi l-a cunoscut foarte bine pe Kentaro Yano. Chern consemnează: „Nu puteai să nu observi capacitatea lui Yano pentru munca grea. Biblioteca Institutului era în vremea aceea o încăpere mare înconjurată cu rafturi pline de cărţi, cu mese la mijloc. Prezenţa lui Yano aproape o egala pe aceea a bibliotecarului. Pe vremea aceea amândoi studiam conexiunile proiective. El şi-a scris teza, iar eu am scris două lucrări mai mici". Vedem în acest pasaj o descriere a muncii nonstop a unui luptător adevărat, cineva care urmăreşte o idee până la ultimele ei consecinţe. Venind din partea lui Chern, despre care ştim din alte mărturii că dedica muncii de cercetare sesiuni ample de travaliu intens, acest pasaj reprezintă un omagiu. Unul dintre cei mai productivi creatori ai geometriei consemnează despre celălalt că era mai productiv decât el. Şi acum începe partea interesantă pentru povestea noastră. În iunie 1938, Kentaro Yano şi-a susţinut la Universitatea din Paris teza de doctorat intitulată *Les espaces à connexion projective et la géométrie projective des „paths*". Ştim despre teza cu pricina că i-a avut ca îndrumător pe Cartan şi ca membri ai comisiei pe G. Valiron şi pe G. Darmois, iar conţinutul acestei teze a fost publicat ca articol în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi*, în anul 1938. Anul e important, pentru că istoria ne provoacă pe căi nebănuite. Conform autobiografiei sale, Kentaro Yano a plecat din Paris după susţinerea tezei şi, pentru o vreme, nu a menţionat nimic în Japonia imperială despre teza lui pariziană, la care lucrase cu atâta străduanie. E ca şi cum autorul însuşi ar fi vrut să-şi dea teza dispărută, cel puţin pentru un timp. În Japonia, în schimb, a susţinut o altă teză de doctorat, intitulată *Sur la théorie des espaces à connexion conforme*, care conţinea alte rezultate, ca un tur de forţă de creativitate şi imaginaţie, şi al cărei conţinut a fost publicat un an mai târziu în *Jurnalul Facultăţii de Ştiinţe a Universităţii Imperiale din Tokyo*. De ce oare nu

şi-o fi echivalat Kentaro Yano teza de la Paris în Japonia? O fi fost complicat din punct de vedere formal? Sau e vorba despre nuanţe politice ale chestiunii? În perioada aceea istorică, teza pariziană reprezenta o teză susţinută într-o universitate a unei puteri inamice. Poate a fost o hotărâre personală motivată politic din perioada ce a precedat declanşarea celui de-al doilea război mondial. În anii aceia, între Imperiul Japonez şi Republica Franceză existau numeroase tensiuni şi e plauzibil că autorul celor două teze nu şi-a dorit să fie cunoscut în mediul universitar al Japoniei imperiale ca fiind deţinătorul unei teze susţinute în Franţa, indiferent dacă aceasta fusese încununarea visului lui din copilărie. După război, Kentaro Yano a devenit un star internaţional al geometriei. Că pentru ceva vreme prima lui teză a fost „pierdută" la vedere e oare de crezut? Am cunoscut geometri care o căutau şi care vorbeau despre acest document cu aura cu care unii ziarişti vorbesc despre omul zăpezilor: se pare că ar fi existat o teză pariziană a lui Kentaro Yano. Oare unde e? Iar teza cu pricina era ascunsă în plină lumină, publicată în revista de la Iaşi, o revistă care la vremea respectivă era bine situată în circuitul internaţional.

Să reţinem povestea, că lacunele pot fi generate şi de autori, chiar dacă opera în sine este mai mult decât onorabilă! Şi să ne continuăm drumul pe continentul lacunelor, observând un alt loc liber pe raftul imaginar, care ar trebui rezervat volumului lui Agatharchides, intitulat *Asupra Mării Erythreene.* Nici pe acesta nu-l mai avem. De la Agatharchides pierdute sunt şi cele zece cărţi reunite sub titlul comun de *Afaceri în Asia*, precum şi cele patruzeci şi nouă de cărţi intitulate *Afaceri în Europa.* Oare de ce asemenea lucrări de geografie politică se puteau rătăci? Oare nu erau interesante? Sau au fost date uitării atunci când au devenit depăşite? Azi ne-ar interesa, negreşit, ca document istoric. Uneori, oamenii distrugeau documente jenante, aşa cum a considerat potrivit să procedeze fiul Marchizului de Sade, dar în cazul acesta ce va fi fost stânjenitor într-o descriere a lumii?

Ce înseamnă în fond aneantizarea unui document stânjenitor? Ce este acela un act care stânjeneşte? Ceva perfect inacceptabil într-o societate la un moment dat, aşa cum ar fi în societatea noastră actul reprobabil ca eu să mă apropii de soţul unei doamne şi să afirm că doresc să-i cer soţia de soţie. Iată un exemplu de act inacceptabil, un act în afara regulilor jocului. Acesta e un motiv pentru care o carte ce ar include descrierea unui act inacceptabil să fie distrusă, iar distrugerea se poate petrece când lucrarea se află încă în manuscris, într-un singur exemplar. Iată cel mai elocvent exemplu istoric de situaţie scandaloasă legată de un manuscris complicat. *Memoriile* lordului Byron au fost distruse de executorii săi literari, îndemnaţi de John Murray, pe data fatidică de 17 mai 1824, la o lună de la moartea autorului. Ce va fi fost în acele memorii? Toată viaţa lordului Byron n-a fost decât o minunată suită de scandaluri. Îl invidiem azi pentru fiecare dintre ele, fiecare episod a fost impresionant şi aventuros. Să nu uităm că autorul lui *Don Juan* a iubit deopotrivă bărbaţi şi femei, deci a avut parte de o viaţă de două ori mai interesantă. Măcar de-ar fi fost numai povestea de dragoste cu Caroline Lamb, care era foarte măritată şi care l-a descris ca fiind „nebun, rău şi periculos să faci cunoştinţă cu el”. Aşa sunt priviţi cei care încalcă regulile uzuale ale societăţii? Sau era ceva otrăvitor în privirea lordului Byron, ceva ce Caroline a simţit ca atare din primul moment, ceva ce a trecut în scriitura lui şi trebuie să fi motivat, între altele, şi distrugerea postumă a *Memoriilor*? Probabil la fel de nebun, de rău şi de periculos l-ar fi descris şi inamicii otomani care au dat peste el pe câmpul de bătălie. Dar ce-o fi fost în acele *Memorii*? De aceea viaţa lordului Byron e un teritoriu atât de fascinant pentru romancier: despre el se pot scrie pagini spectaculoase.

Oare aceşti executori testamentari or fi citit *Memoriile* înainte de a le arde? Eu cred că da, eventual o lectură parţială, şi mai cred că cei ce le-au citit nu se numărau printre admiratorii Marchizului de Sade, ci erau alţi pudibonzi de serviciu, bine ancoraţi în moravurile

momentului de dincolo de Canalul Mânecii. Se povesteşte că în seara aceea din 1824 numai Thomas Moore s-ar fi opus stupidei iniţiative de a arde cele două caiete în manuscris ale lordului Byron, care conţineau *Memoriile* cu pricina, dar a pierdut dezbaterea, pentru că pudibonderia piromană domină în general partida ce ar fi acceptat păstrarea unei bibliografii complete asupra fiinţei umane. Ne-am imaginat vreodată cum au ars cele două caiete ale lordului Byron? E o imagine asupra căreia ar merita să reflectăm. În şemineu, le-au ars ca nişte gentlemani, probabil au stat nemişcaţi ca nişte figuri de ceară în timp ce flăcările mistuiau hârtia, iar unul dintre ei sprijinea manuscrisele cu vătraiul, ca flacăra să le absoarbă mai repede.

Memorii pierdute? Dar oare nu am pierdut şi scrierile lui Rimbaud după ce a plecat în Africa? (Alt băiat rău.) Acesta e alt gen de scrieri pierdute pentru totdeauna şi e un alt gen de pierdere, şi anume texte interesante ce ar fi putut să existe, dar care nu au fost scrise vreodată.

Cărţi care ar fi trebuit să fie scrise şi nu au fost scrise vreodată? Dar, dacă admitem că şi acestea sunt lacune, atunci să acceptăm că viaţa fiecăruia dintre noi e un roman şi, întrucât nu toată lumea are parte de onoarea ca substanţa zilelor noastre să devină literatură, putem calcula câte romane sunt lipsă. În 2001, în timp ce studiam geometrie ore în şir, fără a ajunge niciodată la disciplina de studiu a lui Kentaro Yano, am avut parte de o salvare de natură tehnică din partea volumului din 1976 al lui David Mumford intitulat *Algebraic Geometry I: Complex Projective Varieties.* L-am citit ca pe o eliberare, studiind cu atenţie tehnicile prezentate în el. Aveam nevoie să lucrez cu uneltele descrise în text. Era vorba de o unealtă la fel de utilă ca un patent pentru cineva care trebuie să repare un motor. După cum se vede chiar din titlu, la un moment dat fusese vorba doar de un proiectat volum întâi, şi multă vreme am fost convins că volumul doi nu a mai apărut vreodată. Am dat peste autor stând la o coadă, la o conferinţă a matematicienilor, când el aştepta să-şi ridice

caietul de program al conferinţei. Cum eram ieşit cu nasul din paginile cărţii lui, prima mea reacţie a fost să mă apropii de el şi să-l întreb exact asta, de ce nu a mai scris volumul doi, de care eu, ca student, aş fi avut atâta nevoie. Culmea e că volumul doi exista, notele circulau de decenii printre specialiştii apropiaţi ai autorului, dar la mine nu ajunseseră pe vreunul dintre circuitele secrete prin care geometrii îşi pasează documente de la unii la alţii de sute de ani. Vom aminti acest tip de lacune sub categoria întârzierilor în circulaţie sau de publicare. Dacă aş avea azi acest volum II, oare l-aş mai citi cu la fel de mare pasiune? Probabil că nu, pentru că mi-a trebuit şi am avut mare nevoie de el *atunci.* Într-un anumit fel, actul întâlnirii cu o carte depinde în mod esenţial de timp.

Lista lucrărilor de mare amploare gândite de matematicieni şi rămase neterminate e şi ea lungă. La loc de cinste ar trebui să amintim volumul *Idei şi metode în geometria afină şi proiectivă* scris de Isaak Iaglom şi Vladimir Aşkinuse, care nu are decât o primă parte, geometria afină, fără ca volumul de geometrie proiectivă să fi fost scris vreodată. Frumoasă idee, neterminată realizare, autorii nu au mai revenit la proiect. Dar şi din vremea studenţiei mele avem aşa ceva, şi încă o carte pe care am rumegat-o vreme de doi ani, care tot în categoria cărţilor care ne salvează la timp ar intra. E vorba de *Bazele algebrei*, volumul I, de Constantin Năstăsescu, Constantin Niţă şi Constantin Vraciu, care nu a mai avut parte de volumul doi. Pe Constantin Vraciu l-am întrebat cândva despre proiect şi în chip de răspuns am avut parte doar de o preocupată ridicare din umeri. Abia acum ştiu ce însemna răspunsul lui tăcut: crezi oare că e uşor să termini o carte?

Cărţi neterminate? Dar Bucureştii păstrează mărturia multor istorii de acest fel, pentru că o istorie sinuoasă tinde să lase unele cărţi numai la nivelul primului volum, fără ca aceasta să însemne că ele ar fi incomplete. Ba dimpotrivă, asta descrie măsura a ceea ce poate omul să facă într-o viaţă. *Delirul* lui Marin Preda nu e o carte

terminată. Ar fi trebuit să existe şi un al doilea volum, însă autorul s-a stins înainte să-l încheie. Iar dacă intrăm pe teritoriul pierzaniilor bucureştene, să amintim că Mateiu Caragiale nutrea o pasiune secretă pentru arderea textelor, care nu a fost întrecută în viaţa reală decât de pasiunea lui pentru decoraţii. Chiar la începutul *Crailor de Curtea-Veche* aflăm că naratorul (un personaj al unei opere de ficţiune, nu-i aşa?) obişnuia să ardă scrisorile pe care le primea, fără să le deschidă, cam aşa cum procedez eu cu multe dintre mesajele din poşta electronică pe care le primesc, *delete right away*, considerând că în zilele noastre toată lumea scrie prea mult. Ne amintim ce se petrece cu opera scrisă a personajului Paşadia la finalul *Crailor de Curtea-Veche*, după ce el moare în urma unei reprize de amor extenuant cu fascinanta Raşelica Nachmansohn. Naratorul ne povesteşte astfel: „Când m-am apropiat de locuinţa fără bucurie, deasupra copacilor din grădina fără flori se înălţa, în liniştea serii, un stâlp de fum. Mâna credincioasă îşi făcuse datoria; în hainia lui, omul izbutise să săvârşească după moarte cea mai rafinată dintre nelegiuiri”. Iată aşadar cum priveşte Mateiu Caragiale arderea unor manuscrise, în cazul acesta o imolare dorită de autorul textelor şi desăvârşită de un servitor credincios, care executa astfel ultima dintre poruncile stăpânului, drept *cea mai rafinată dintre nelegiuiri*. Pentru Mateiu Caragiale legiuită ar fi fost existenţa acestor texte, supravieţuirea lor, în timp ce privarea umanităţii de textul deja scris se califica în categoria nelegiuirilor. Imediat după ce descrie arderea manuscriselor lui Paşadia, naratorul *Crailor* intervine astfel: „Am deplâns pieirea acelei opere măreţe[,] dar nu şi pe a autorului”.

Cum a putut scrie aşa ceva naratorul *Crailor*? Opera necunoscută e deplânsă mai mult decât omul pe care l-a cunoscut şi l-a apreciat. Nu e aici o contradicţie de natură morală? Să acceptăm drept ipoteză ceea ce ne propune Mateiu, că n-ar fi aşadar nimic contradictoriu, şi să ne gândim care ar putea fi justificarea unei asemenea viziuni

ce pune, la un nivel foarte personal, manuscrisul într-o perspectivă superioară omului. Astfel, destinul unui om ce s-a bucurat de viaţă pe deplin, aşa cum a fost cazul lui Paşadia, care a cunoscut şi dragoste, şi putere politică, şi bogăţie, este pieritor, iar moartea lui poate fi acceptată, pentru că asta e în firea lucrurilor. Dar nu poate fi acceptată distrugerea unui lucru nepieritor, adică tocmai textele scrise, a căror menire împlinită ar fi fost *legiuit* să rămână. Din perspectiva aceasta, o asemenea distrugere poate fi calificată drept *nelegiuire*, indiferent cât de complexe ar fi fost motivele autorului. Iar autorul nelegiuirii avea motivele sale, pornind de la un sofisticat rafinament până la dispreţul tot mai greu de ascuns faţă de contemporanii săi.

Să reţinem perspectiva aceasta: dispariţia unui om care şi-a împlinit viaţa e una, pe când dispariţia unui text, fie şi a unuia de valoare necunoscută, e cu totul altceva. Textul, spre deosebire de autorul său, e menit unei vieţi eterne, în cazul în care o merită, pe când omul, odată ce a avut acces la cele mai înalte bucurii, nu a avut tot ce trebuia pe lume?

Iar dacă tot discutăm pe marginea textelor lui Mateiu Caragiale, să nu trecem mai departe fără a consemna că şi el ne-a rămas dator cu terminarea romanului *Sub pecetea tainei*, după cum şi George Topîrceanu ne-a rămas dator cu încheierea romanului *Minunile Sfântului Sisoe*, atât de plin de umor… Iar dacă tot veni vorba despre romane pline de umor rămase neîncheiate, gândul ne duce imediat la minunata epopee a soldatului Švejk, numită în original *Osudy dobrého vojáka Švejka za svìtové války*, a lui Jaroslav Hašek, care a rămas neterminată. Şi, dacă tot povesteam mai înainte despre lordul Byron, ale cărui memorii au hrănit şemineul, să-l binecuvântăm pe Max Brod că nu a dat curs acelei scrisori a lui Franz Kafka, prin care acesta îi cerea explicit să-i ardă romanele. Binecuvântat fie Max Brod! Nu le-a ars şi astfel au ajuns până la noi *Procesul*, *Castelul* şi *America*, probabil unul dintre cele mai extraordinare cazuri de evitare a unei

lacune literare. Franz Kafka a fost foarte aproape să facă exact ceea ce Paşadia a lăsat prin testament, să-şi distrugă partea cea mai mare a operei. Şi Dora Diamant, ultima iubită a lui Franz Kafka, a primit o cerere similară, să ardă toate manuscrisele lui, douăzeci de caiete şi treizeci şi cinci de scrisori. Acestea au fost confiscate de Gestapo în 1933 şi căutarea acestor manuscrise e în continuare deschisă, cu speranţa justificată că au fost azvârlite pe undeva prin vreo cutie de vreun idiot lipsit de înţelegeri literare. Tare mi-aş dori ca aceste caiete pierdute să apară în vremea noastră şi să apuc să le citesc. Sunt foarte curios ce-o fi fost în ele, pentru că unele dintre aceste manuscrise vin din ultimul an de viaţă al lui Franz Kafka.

Ce bătălie a dus Reinaldo Arenas cu securitatea cubaneză, care i-a confiscat primul manuscris din *El mundo alucinante.* Pe vremea aceea, în Cuba lui Fidel Castro, Arenas era arestat fie pentru vagabondaj, fie pentru întreţinere de relaţii homosexuale, iar ideile lui politice despre libertatea individuală depăşeau cu mult orice ar fi fost permis în Cuba socialistă. Scăpat de la puşcărie, dar cu manuscrisul rămas confiscat, Reinaldo Arenas a rescris *El mundo alucinante* şi a ascuns a doua versiune sub acoperişul casei. Pentru o vreme a părut a fi o idee bună. I l-au găsit din nou, la o altă percheziţie, l-au confiscat din nou, iar pe autor l-au închis încă o dată. Când a scăpat din puşcărie, a rescris a treia oară acelaşi roman şi, într-o extraordinară bătălie împotriva lacunei, a avut ideea salvatoare de a-l trimite afară din Cuba cu ajutorul unor jurnalişti vestici. Cartea a apărut întâi în ediţie franceză şi abia apoi în versiunea originală spaniolă. Istoria celor trei scrieri e amintită în *Antes que anochezca*, volumul după care s-a făcut apoi filmul lui Julian Schnabel, cu Javier Bardem în rolul principal.

Dar câte accidente ale destinului nu s-au produs sub regimurile comuniste! Pentru mulţi a fost o surpriză atunci când juriul Academiei suedeze a decernat Premiul Nobel lui Gao Xingjian, un scriitor care a avut mult de suferit pe

vremea revoluţiei culturale din China populară. În perioada revoluţiei culturale, Gao şi-a ars un întreg geamantan cu manuscrise. Opera care mai târziu i-a adus acea extraordinară recunoaştere a fost scrisă în viaţa care i-a rămas, în viaţa de după reeducarea din lagăr, după ce omul a emigrat şi a trăit multă vreme în Franţa. Pentru că nu ştiam nimic despre el şi pentru că vestea recunoaşterii lui m-a luat prin surprindere, am citit ce mi-a căzut în mână atunci, o versiune franceză a nuvelelor lui, publicate după ce autorul se stabilise în exil. Cartea se numea *Une canne à pêche pour mon grand-père* şi a ajuns la mine într-o ediţie *poche*, ca un manifest împotriva lacunelor. Nuvelele lui Gao Xingjian mi s-au părut o stampă orientală reprezentând un peisaj, totul descriere, un pastel enigmatic în care inteligenţa cititorului e provocată să decodifice semnificaţii mai ample decât puţinele simboluri redate în pagină. Imaginează-ţi că într-un colţ al stampei e reprezentat subtil un element de tensiune, ca o imediată precedenţă a tragediei, ca un şarpe pândind o pasăre, totul ilustrat în culori discrete, ca să nu-ţi atragă explicit atenţia, ci să te înveţe să priveşti. Dacă aşa sunt nuvelele acestea, ce va fi fost în geamantanul cu manuscrise pe care autorul le-a ars? Într-una dintre istorii, cea intitulată *Accidentul*, Gao Xingjian povesteşte cum un bărbat pe bicicletă este lovit şi ucis de un troleibuz. Împreună cu bărbatul, pe ataşul bicicletei, se afla şi un copil care scapă cu viaţă. La final, autorul ne spune aşa: „Iată că m-am apucat să filosofez, dar viaţa nu este filosofie. Cu toate că filosofia provine din cunoaşterea vieţii. Nu trebuie, însă, nici să rezumăm accidentele la statistici, asta este treaba poliţiei rutiere şi a serviciilor de securitate publică. Desigur că se poate transforma şi într-o ştire de ziar. Mai poate să fie şi material literar, pentru a fi completată cu ajutorul imaginaţiei şi apoi publicată o poveste extrem de emoţionantă. Aceasta ţine de creaţie. Ceea ce am relatat aici nu prezintă însă decât desfăşurarea evenimentelor, un accident rutier întâmplător petrecut la ora cinci după-amiaza în mijlocul bulevardului Desheng, pe drumul din

faţa unui centru de reparat radiouri”1. Citeşti pasajul de două ori şi te cuprind frisoanele. Te gândeşti că asta s-o fi întâmplat pe bune, că un asemenea accident nenorocit va fi avut loc, că autorul l-a văzut şi a simţit nevoia să scrie exact despre asta. Şi ştii că poveştile astea vin din viaţă. Dar atunci ce mai e filozofie sau literatură sau jurnalism şi ce mai e viaţă? În nuvela *O undiţă pentru bunicul meu* se povesteşte despre dispariţia lumii străvechi dintr-un colţ al Chinei continentale, despre alienarea unei lumi în care lacurile sunt asanate, templele dărâmate, casele tradiţionale înlocuite cu clădiri standard pe care se văd antene de televizor, în care oamenii nu mai vorbesc pe stradă ca altădată şi nu mai înţeleg accentul cuiva întors acasă după mulţi ani. Bunicul din poveste a acumulat numeroase înfrângeri, exact acele înfrângeri ale unei vieţi simple care, însumate, dau tragedia. Un vânător care nu a avut niciodată o puşcă adevărată, ci doar una artizanală, şi care trebuie să se mulţumească cu pescuitul într-un lac ce va fi, în cele din urmă, asanat pentru a face loc unor clădiri moderne. Înfrângerile mărunte ale generaţiilor precedente sunt transmisibile generaţiilor următoare, ca un conţinut al alienării ce se află în plin proces de amplificare. Nuvela include în final, într-o alternare de discurs, o relatare a finalei Campionatului Mondial de Fotbal din 1986, când Argentina a învins în finală R.F. Germania cu scorul de 3-2, totul relatat cu minuţiozitate, alături de un monolog interior care ne sugerează ce anume a fost oferit oamenilor de cuceririle contemporane, în locul realelor împliniri personale, în locul autenticelor pasiuni. Adică doar o transmisie TV e menită să suplinească o lacună a experienţelor personale?

Dar nu este asta cea mai devastatoare lacună? Nu sunt surogatele lumii de azi tipul de lacună care ne afectează cel mai mult la nivel personal, într-un mod subtil, indefinit, greu palpabil? Nici n-aş fi observat vreodată că pasiunile autentice pot fi înlocuite fie printr-un deziderat politic, fie prin producţia industrială de informaţie standard. Viaţa poate fi îmbrăcată într-o cămaşă de zale

care înlocuieşte emoţiile personale, reflecţia autentică, înrădăcinată în experienţe proprii.

Cumva, dacă vorbim despre literatură, ne face plăcere o poveste rotundă, cu *happy-end*, ceva întreg şi care ne asigură că viaţa în general se îndreaptă spre o finalitate inteligibilă, spre un scop care poate fi precizat. Oare asta căutăm în literatură? Oare ne dorim să auzim dintr-un basm că personajul negativ va fi înfrânt, iar binele e menit să triumfe? Asta ne-a atras spre lumea basmelor la prima noastră vârstă pe teritoriul poveştilor. E cert că cititorii sunt nemulţumiţi atunci când propunem poveşti cu final inadecvat aşteptărilor sau când lăsăm finalul în aer. Nu e clar dacă avem nevoie de ficţiune aşa cum avem nevoie de apă sau de aer, dar e clar că avem nevoie de finalitate, de garanţii că lucrurile întâmplătoare din jurul nostru converg spre un liman definitiv. Suntem gata să clasificăm drept lacună absenţa unui final satisfăcător într-o poveste.

Continentul căruia îi aparţine manuscrisul lui Paşadia, ars de autorul său, e mult mai întins şi include şi lucrări distruse de autori la începutul vieţii lor literare. Aşa s-a petrecut cu primul roman scris de Thomas Hardy. Ştim că se numea *The Poor Man and the Lady*, că l-a propus spre publicare mai multor editori şi că, după ce aceştia l-au respins, omul şi-a distrus manuscrisul. Am spus: precum Paşadia, numai că în cazul lui Thomas Hardy s-a întâmplat la începutul vieţii literare, iar nu la finele ei. Ne imaginăm că din acel moment literatura autorului a intrat pe o traiectorie ascendentă. Anul era 1867 şi e greu de spus ce s-ar fi ales de acea carte dacă ar fi reapărut nişte ani mai târziu, când autorul era deja consacrat. La fel s-a petrecut şi cu piesa de teatru *A Brilliant Career*, pe care chiar autorul ei, James Joyce, a ars-o, şi la fel a procedat şi cu prima jumătate a romanului *Stephen Hero.* E greu să decizi când un manuscris e nepublicabil, iar când îndoiala loveşte, nici nu e nevoie de poliţia politică pentru a-ţi distruge arhiva personală. Propria îndoială şi contextul nenorocit al respectivei perioade editoriale pot oricând să

aneantizeze manuscrise viabile.

1. Gao Xingjian, *O undiţă pentru bunicul meu*, traducere din limba chineză de Irina Ivaşcu, Editura Polirom, Iaşi, 2017, pp. 67-68.

Partea a şasea

Nu e fascinant faptul că cele mai extraordinare poveşti se nasc dintr-o lacună istorică, dintr-un act care ar fi existat, care trebuie să fi existat sau care se zvoneşte că ar fi existat? Literatura de ficţiune se hrăneşte dintr-o asemenea substanţă şi îşi permite luxul de a intra cu temeritate pe teritoriul speculaţiei, de a repune în stare de funcţionare episoadele lipsă, pe care, într-un veac târziu, viziunea noastră le găseşte drept necesare. Ficţiunea istorică asta face: recuperează lacune. Sute de ani mai târziu, printr-un aranjament special al nevoii de a vedea, detaliul cu pricina redevine important şi un autor născut veacuri mai târziu repune la locul lui contextul istoric, găseşte sens şi finalitate acolo unde îşi imaginează că ar fi trebuit să fie, suplineşte o motivaţie literară întregitoare, pentru că trebuie să ştie cum a fost. Şi atunci ce este literatura? Ce funcţie fundamentală satisface? Nu răspunde un asemenea efort unui deziderat fundamental, cel de a completa pasajele esenţiale ale trecutului şi de a le restabili semnificaţia, cel puţin doar în sens narativ? Un asemenea scop dă sens eforturilor autorului care scrie veacuri mai târziu şi în acelaşi timp împlineşte şi destinul acelei umbre uitate sub colb de cronici, al cărei destin ar fi decăzut într-o nedreaptă uitare dacă lacuna nu s-ar fi împlinit într-o altă vreme.

Am arătat că motivaţia de a scrie o nouă poveste poate fi tocmai lacuna. Şi asta se petrece nu doar pe teritoriul ficţiunii, ci şi în domeniul ştiinţelor. Îmi aduc aminte de o conversaţie cu unul dintre profesorii mei de la

Michigan State, pe vremea când singura mea dorinţă era să aflu cum e posibil ceva nou în matematici, cum poţi să produci teoreme noi. Profesorul mi-a spus: *Înţelegi o teorie cu adevărat abia atunci când ştii ce lipseşte din ea*. Orice formă de organizare a informaţiei care identifică ceea ce lipseşte împinge viziunea mai departe şi deschide calea investigaţiei. Dacă lipseşte o clasificare, atunci acolo merită să-ţi petreci timpul. Dacă o ecuaţie inspiră o caracterizare necesară care nu e încă făcută, acolo e de muncă. Cercetarea fundamentală e arta de a identifica lacunele şi de a inventa metode care să le clarifice.

Piesa cea mai impresionantă din dosarul suplinirii lacunelor istorice este *Stăpânul inelelor*, de J.R.R. Tolkien, care fascinează pentru că îşi propune să reîntregească o epopee care ar fi existat cândva, în vremuri primordiale, o replică în oglinda anglo-saxonă a *Kalevalei.* Ipoteza lui J.R.R. Tolkien e că o epopee a lumii nordului trebuie să fi existat şi că în multe documente medievale vedem doar fragmente ale ei. Aşadar, încă o operă care răspunde unei provocări venite din trecut. Actul de reconstrucţie devine o operaţiune literară necesară, demnă să-i fie dedicate eforturi de decenii. Rezultatul literar e cea mai impresionantă lucrare din domeniul *fantasy*, cu 1.500 de pagini profund justificate, atractive şi fascinante, care vreme de mai multe decenii şi-au câştigat adepţi în toate colţurile lumii. Ni se pare evident că acea motivaţie literară nu depindea de cultura originară unde s-a născut ipotetica lacună. Sunt atâţia cititori ai lui J.R.R. Tolkien totalmente fascinaţi nu doar de *Stăpânul inelelor*, ci şi de volumul *Poveşti neterminate.* Acolo apare alt tip de lacună: un întreg continent de istorii despre o lume imaginară, o lacună într-un ocean de lacune, eoni bine definiţi despre personaje imaginare, toate semănând atât de mult istoriei, dar fără să fie alegorie, ci o formă subtilă de cercetare a unor zori ai umanităţii. Se poate imagina o formă mai creativă de investigaţie a ceva ce nu poate fi niciodată realmente recuperat?

Pierdută e şi lucrarea *De vita sua*, a împăratului

Augustus, şi, din nou paradoxal, pierdută e şi o istorie a domniei lui Augustus scrisă de Claudiu. Tocmai de aceea din lacuna respectivă s-au inspirat mai multe cărţi, între care romanul lui John Williams şi biografia scrisă de Anthony Everitt. Pe lângă acestea, consemnăm pentru totdeauna pierdută *Istoria războaielor germanice*, a lui Pliniu cel Bătrân, din care au supravieţuit câteva citate în *Analele* lui Tacit, precum şi în *Germania*, şi tot de la Pliniu cel Bătrân e pierdută *Istoria* timpurilor sale, o cronică despre care ştim că ar fi fost scrisă în treizeci şi una de cărţi. Ne-o imaginăm plină de viaţă şi de anecdote, un extins domeniu de informaţie la ale cărui culise nu mai avem acces. De asemenea, de la Pliniu cel Bătrân s-a pierdut şi o foarte interesantă carte despre arta războiului, *De jaculatione equestri*, un manual care explica felul în care se pot arunca arme letale de către un războinic călare. Iar dacă tot amintim de treburi soldăţeşti, pierdut mai este şi manualul militar al lui Frontinus, despre care ştim că se numea *De re militari*, pe care ni-l imaginăm plin de sfaturi utile pentru cei interesaţi de bătălia cu lancea, unde putem afla când se recomandă folosirea sabiei scurte în luptă directă, adică tehnicile mediului militar al epocii clasice.

Pierdute sunt şi *Memoriile* lui Pyrrhus, care veneau însoţite de nişte cărţi distincte, probabil apendice, asupra artei războiului, mult apreciate în epocă. Despre aceste *Memorii* Plutarh ne spune că Hannibal Barca, invadatorul Italiei, le-ar fi studiat şi ar fi fost influenţat de ele. Iar Cicero, a cărui cea mai înaltă virtute e de a fi fost un şoarece de bibliotecă, iar cea mai mare slăbiciune a fost de a se fi lăsat atras de politică, pe care interesul pentru bătălii l-a apucat abia către bătrâneţe, a lăudat *Memoriile* lui Pyrrhus pentru claritatea lor.

Laila Lalami a scris una dintre cele mai frumoase pagini de bătălie care mi-au fost date să le citesc vreodată, în *The Moor's Account*, un alt roman motivat de o lacună istorică, cronica despre Estebanico, sclavul al cărui nume adevărat era de fapt Mustafa. Povestea e astfel. În anii ce

au urmat după căderea imperiului aztec sub atacul conchistadorilor conduşi de Francisco Pizzaro, în Spania a început să circule zvonul că şi pe teritoriul Floridei de astăzi ar exista un regat la fel de bogat, numai bun să cadă pradă celor care ar avea curajul să-şi încerce norocul. Un nobil spaniol pe nume Narváez şi-a investit toată averea în echiparea a patru corăbii şi în pregătirea unei expediţii de cucerire. Din toată această expediţie nu au supravieţuit decât patru oameni, unul dintre ei fiind Cabeza de Vaca, a cărui cronică avea să prezinte ulterior versiunea oficială a tragicelor evenimente. Între aceşti patru supravieţuitori este menţionat şi un maur, amintit sub numele de Estebanico, un personaj care apoi dispare din istorie. A supravieţuit celor mai vitrege condiţii ale expediţiei nefericite şi apoi a dispărut. Un maur care să poarte acest nume creştin, Estebanico? Ceva nu se leagă în poveste, nu-i aşa? Ei bine, iată ideea splendidă a Lailei Lalami, să scrie povestea expediţiei Narváez din perspectiva acestui Estebanico, să povestească aşa cum un musulman vândut ca sclav spaniolilor şi convertit cu de-a sila la catolicism ar povesti, adică trecând prin toate dedicaţiile cuvenite către atotputernicul Allah, toate acele detalii care fac istoria credibilă, nu doar ca perspectivă culturală, ci şi în cel mai omenesc sens. Mustafa priveşte cu ochi critici ceea ce fac spaniolii, iar conchistadorii lasă în urma lor un siaj de păcate şi de nenorociri. Narváez e un comandant inept, atunci când nu e rău informat sau lipsit de instinct de conservare. Drumul prin mlaştini, atacuri nejustificate asupra unor sate sărace, toate acestea parcă au mai mult sens când sunt povestite de Mustafa decât atunci când le citim consemnate de cronica oficială a imperiului, acolo unde erorile tind să fie ascunse printre rânduri. Pentru cine scrie Mustafa? Pentru copiii lui, ne spune el către final, şi asta e o minunată motivaţie literară. Cronica adevăratului Mustafa, de va fi existat vreodată, se pierde, iar autoarea romanului se simte chemată să completeze lacuna acestei referinţe oferindu-ne-o la aproape cinci secole distanţă.

Aminteam mai înainte nenorocirile ce au lovit cărţile lui Suetoniu. De la el s-au pierdut *Biografiile regale*, pe care ni le imaginăm a fi fost o lucrare cu caracter istoric despre perioada de început a Cetăţii Eterne, apoi lucrarea amplă, intitulată simplu şi la obiect *Roma*, despre care ştim precis că ar fi avut patru părţi: *Obiceiuri şi maniere romane*, *Anul roman*, *Festivalurile romane* şi, în fine, *Portul roman.* Da, avem în schimb filmul lui Fellini cu acelaşi titlu, dar oare se apropie pe undeva de substanţa cărţilor pierdute? E oare aceasta o legitimă asociere? E oare suficient pentru a ne atenua sentimentul de regret pe care-l resimţim amintind de volumele lipsă? Tot Suetoniu a scris şi o monografie dedicată *Jocurilor greceşti*. Iar lista lucrărilor lui Suetoniu pururea pierdute nu se încheie aici, ci include un tratat *Asupra demnităţilor publice*, un altul dedicat *Metodelor de măsurare a timpului*, un aşa-numit *Eseu asupra naturii* şi un altul de gramatică. Omul acesta a muncit enorm şi irosită este azi munca lui toată.

Parcurgem *Confesiunile* Sfântului Augustin, prima carte în care *eu* e rostit sincer în istorie, şi reţinem că un dialog despre filozofie scris de Cicero l-a influenţat enorm pe junele Augustin, în perioada sinuoasă pe care a parcurs-o spre conversiunea lui către credinţa catolică. Dialogul acela se numea *Hortensius* şi, numai prin ceea ce scrie Augustin despre el, e un document foarte important. *Hortensius* nu mai poate fi găsit nici la bibliotecă, nici online, pierdut e pentru totdeauna. Ce interesantă lacună! Am pierdut una dintre cărţile dragi lui Augustin din Hippona, simţim de la distanţa de două milenii importanţa ei, vedem impactul unei cărţi în istorie, dar nu o putem citi. Nu e surprinzător, pentru că Hippona, cetatea lui Augustin, a fost devastată de vandali. Vedem că volumul acela a supravieţuit cel puţin patru secole, iar apoi a dispărut din istorie. Nu putem nici măcar să precizăm când s-a pierdut, aşa cum de fapt se întâmplă cu mai toate aceste referinţe rătăcite.

Dacă tot am amintit mai înainte despre Cicero şi despre a sa *De re publica*, să nu omitem şi detaliul că

această carte a fost declarată pierdută în întregime la un moment dat. Se cunoştea din ea doar un fragment, generos citat de Macrobiu, mai precis partea ei finală, *Visul lui Scipio.* Părţile iniţiale ale cărţii au fost descoperite graţie unei atente cercetări a unui palimpsest, a cărui scriere originară a putut fi, din fericire, reconstituită. Lacuna rămâne doar asupra părţii a patra, care nu a ajuns la noi întreagă. Dar să notăm că e posibilă apariţia unor cărţi care revin pe raft după ce au fost declarate pierdute vreme de secole. Se întâmplă şi asta.

Oare ce face cel mai mult rău bibliotecilor? Probabil aceleaşi lucruri care fac rău oamenilor, adică tulburările sociale, schimbările de regim politic, precum cea pe care a trăit-o Cicero atunci când republica a devenit imperiu, sau precum schimbarea politică pe care noi am văzut-o în decembrie 1989. Sau invaziile, apariţiile unor armate de ocupaţie. Atunci bibliotecile ard.

Între timp, în deceniile recente, câteva schimbări importante au avut loc: salvăm tot ce putem, digitalizăm totul, arhivăm totul. Cărţi din perioade uitate sunt disponibile online, teze de doctorat din secolele al XIX-lea sau XX devin şi ele disponibile, arhivate în baze de date care reprezintă un manifest împotriva uitării. Cu toate acestea, parcă nici acum nu suntem siguri. Nu putem fi încredinţaţi defel că protejăm integral moştenirea de informaţii a umanităţii. Pe de altă parte, şi noile medii virtuale nasc alte tipuri de lacune. Ne gândim în primul rând la toate site-urile care ar fi putut conţine informaţii utile, care au fost arhivate pentru o vreme şi care apoi au dispărut. E adevărat că există formule de salvare a versiunilor *cache*, dar ne amintim, de exemplu, de unele site-uri de ştiri din anii 1990 care azi nu mai sunt disponibile. Ne putem da seama de faptul că ceva tot s-a pierdut, că ceva se poate pierde şi în lumea noilor medii.

Avem o idee despre cum se pierd cărţile, vedem că unele dintre ele s-au pierdut sub ochii noştri, fără ca noi să facem ceva şi fără ca noi să putem interveni atunci când documentele ard. Poate ar fi trebuit să ne fi mişcat mai

repede şi să fi realizat mai devreme copii ale unor cărţi importante. Am fost pentru prea multe veacuri profund neatenţi.

Aşa s-a petrecut cu incendiul care a avut loc în biblioteca Cotton de la Ashburnham House pe data fatidică de 23 octombrie 1731. În noaptea aceea, mai multe lucrări ale literaturii anglo-saxone, în copie unică şi nepublicată, s-au transformat în cenuşă. Atunci s-a întâmplat ca singura copie din *Beowulf* care exista pe atunci să scape de foc. A fost tipărită aproape un veac mai târziu, în 1815. Un întreg continent a luat calea neantului într-o singură noapte, moştenirea unei întregi culturi s-a pierdut. O austeră Atlantidă pierdută oricărei moşteniri, o lume necunoscută nouă, de atunci rămasă fără glas.

Ce s-a pierdut în noaptea aceea? Probabil că erau şi lucrări literare, poate poeme, o sensibilitate fără de pereche, care nu-şi are nici un alt corespondent în istorie. Va fi fost *Beowulf* cel mai valoros document dintre toate şi vreun cunoscător bine intenţionat l-a salvat, ştiind bine ce face? Sunt întrebări pe care, neîndoielnic, specialiştii în literatură medievală şi le-au pus. Ne putem numai imagina ce a fost în tezaurul acela. Pe de altă parte, să ne gândim ce influenţă extraordinară ar fi putut avea salvarea şi publicarea acelor documente literare asupra literaturilor din întreaga Europă. Dacă *Beowulf* este doar una dintre acele piese şi dacă realitatea care a inspirat universul evocat în *Beowulf* a condus la superba construcţie a lui J.R.R. Tolkien din *Stăpânul inelelor*, atunci ce impact ar fi putut avea asupra literaturii salvarea mai multor contribuţii literare de un egal calibru?

Discutăm aceste lucruri dintr-o perspectivă românească şi ne întrebăm ce impact ar fi avut asupra imaginarului altor literaturi europene dacă mai multe vestigii literare medievale anglo-saxone ar fi fost salvate din acel incendiu? E o chestiune de perspectivă. Literatura română s-a dezvoltat în veacurile al XVIII-lea şi al XIX-lea sub diverse influenţe, în special în siajul literaturii franceze sau al celei germane, cu sporadice influenţe

venite din literatura italiană, dar şi din literatura engleză a acelor vremuri. Atunci când era vorba despre influenţe clasice, scriitorii români considerau că lumea greco-romană reprezenta un pol fără egal. Mulţi dintre literaţii români ai epocii au petrecut ani buni studiind greaca şi latina. Cum ar fi fost dacă existenţa unor opere importante scrise în Nordul Europei le-ar fi sugerat scriitorilor ardeleni, valahi şi moldavi de atunci că viziunea asupra literaturii e posibilă şi altfel? Ar fi fost viziunea lor schimbată?

De fapt, lacuna pe care o aducem în discuţie aici e cumva legată de soarta nefericită a epopeei *Ţiganiada* a lui Ioan Budai-Deleanu, care a fost scrisă în perioada 1800-1812 şi care vreme de decenii bune nu a intrat în circuitul de informaţii al literaturii române. Parte a acestui neajuns a fost faptul că Budai-Deleanu şi-a trăit o mare parte a vieţii şi s-a stins la Liov, iar legăturile lui cu lumea literară românească din epocă nu au fost aşa de puternice. Probabil nu aprecia prea mult cercurile literare de la Bucureşti sau Iaşi, şi n-am avea de ce să-l blamăm pentru asta. Poezia românească din secolul al XIX-lea, astăzi mult marcată de trecerea vremii, ar fi avut mult de câştigat de pe urma influenţelor unui mare maestru ardelean, posesor al unui superb simţ al umorului şi înzestrat cu o expresivitate supremă. O lacună gigantică într-o cultură care nu-şi poate permite lacune.

Cum ar fi fost dacă *Ţiganiada* ar fi fost publicată la Iaşi imediat după ce a fost terminată, să zicem în 1814, imediat ce ecourile războiului ruso-turc se vor fi încheiat? Sau cum ar fi fost dacă vreun aventurier literar român s-ar fi hazardat să încerce să traducă *Beowulf* în epocă? Aşadar, cum ar fi fost ca modelele literare româneşti să primească încă din secolul al XIX-lea o elegie perfectă, pentru că asta este *Beowulf*, propunând un model metric şi o structură diferită de ceea ce ne venea din tradiţiile literare mediteraneene sau central-europene? Oare nu am crede că o asemenea contribuţie ar fi avut un impact major asupra veacului romantic? Nuanţele romantismului ar fi

fost profund alterate, dacă acest filon cultural ar fi avut consecinţe. Îmi imaginez că şi asupra altor literaturi europene, precum cea polonă sau cehă, ar fi avut un impact similar.

Să ne propunem un exerciţiu literar. Să ne imaginăm *tonul* din *Beowulf*, cum ar fi fost să fie dacă ar fi fost transpus în română în veacul al XIX-lea. Nu ne interesează ortografia din epocă, nici dacă transpunerea s-ar fi realizat în alfabet chirilic sau intermediar, ci ne interesează *tonul.* Şi facem acest exerciţiu literar, interpretarea noastră a primelor pagini din *Beowulf*, pentru a ne gândi dacă absenţa unui ton poate fi considerată lacună. Să nu traducem în stil anglo-saxon, ci să adaptăm, să facem textul cât mai aproape nouă. Ne putem imagina un asemenea exerciţiu?

Da! Gloria regilor Daniei a fost demult, odată,
îndepărtate zori, când tribul domnind peste-alte triburi
năştea nobili prinţi, pururi arătându-şi curajul!
Scyld Scefing deseori lăsa vrăjmaşe oşti
fără pâine şi sare, lăsa clanuri duşmane fără de-acoperiş,
înspăimânta războinici, chiar dacă la-nceputuri, când l-au aflat sub cer
sălbăticiune slabă a fost. Robul găsit-a leac neputinţei
şi sub acelaşi cer a crescut, a sporit în onoruri
până ce toate sceptrele de la sud de marea cea mare i s-au închinat,
tribut au ajuns să-i plătească. Un rege bun a fost!
Un fiu i s-a născut, un demn urmaş coroanei,
la curte sânge tânăr, blagoslovit de Domnul
spre-a alina norodul – căci bine a văzut Atoateţiitorul
nelegiuirea păcătoasă în care, coborâţi, oamenii

seminţiei
îndelungată vreme necârmuiţi au stat. Astfel,
Cerescul Împărat i-a dat onoare pământească:
Beow găsit-a faimă şi numele-i fu auzit până-n a şaptea zare
„Fiul lui Scyld”, s-a spus, vestit în fiecare glie a Nordului iernatec.
Aşa ar trebui un tânăr să cinstească onoarea ce-i e dată,
a tatălui său casă, cu fapte bune zestre zilei ce va veni
splendoarea tinereţii încredere zideşte, ca mai târziu, în luptă
aleşii casei sale să stea la dreapta sa

şi gata fie jertfei, la vreme de urgie, atunci când va veni.
Căci din mărinimie orice bărbat prosperă.
Apoi s-a stins şi Scyld, când i-a sosit sorocul,
şi-a fost chemat la Domnul, cu braţe încă tari.
Iubiţii lui tovarăşi spre mare i-au purtat pe ai lor umeri trupul
spre-a-i împlini dorinţa, aşa cum poruncise
stăpânul casei Scylding când încă ţinea sceptrul;
veri multe-a-mpărăţit al neamului domn drag.
Acolo aştepta, la margine de mare, un vas cu proră scumpă,
corabie aleasă, acoperită-n daruri, gata de lungu-i drum.
L-au aşezat în locul cinstirii pe-al lor rege, pe care l-au iubit,
înaltul lor stăpân, cel care dăruise inele legiuite în vreme de domnie,
acum şedea acolo, sub pânză, sub catarg. Comoară mare-n juru-i,
argint şi aur, pietre alese din ţări îndepărtate lumină străluceau.
Nicicând n-am auzit de-un vas mai plin de bunuri,

mai bine înzestrat cu arme, tăişuri lucitoare acolo odihnind,
spade, cămăşi de zale şi scuturi; pe pieptu-i se vedea
un colier bogat de briliante grele, şi el menit plecării
departe, mai departe, de orice putere a lumii.
Nu mai puţine daruri i-au aşezat alături
a seminţiei sale comoară-ntreagă – decât în ziua cea dintâi
când, doar un prunc fiind, pe ape l-au lăsat în voie să plutească
înfrigurat şi făr' de prieteni, singur pe valuri.
Deasupra frunţii sale, odihnind de-acum, i-au aşezat
cel auriu stindard, apoi l-au dăruit mării,
şi valuri au lăsat să-şi facă jocul; doliul inimii lor
l-a petrecut în minte, până departe. Nimeni nu poate spune,
nici înţelepţii curţii şi nici vitejii oastei, nimeni
nu poate spune cine a primit încărcătura aceea.

Inevitabil, evoluţia poeziei depinde de ton. Un ton elegiac venit dintr-o altă tradiţie istorică ar fi fost o contribuţie foarte valoroasă în peisajul literar al veacului al XIX-lea. Nu ştiu dacă Mihai Eminescu a cunoscut *Beowulf* sau dacă o eventuală comparaţie între *Scrisori* şi *Beowulf* se susţine. Dar lacuna există. Informaţia literară nu circula. Iar perspectiva aceasta asupra literaturilor europene pune incendiul de la biblioteca Cotton de la Ashburnham House, din 23 octombrie 1731, sub o cu totul altă lumină. Pentru că altfel se scriu versuri atunci când fiecare emoţie trece prin filtrul mai multor secole. Se elimină pericolul primei priviri. Despre asta ar trebui să fie vorba dacă scriem o istorie a pierderilor, despre acele mesaje care nu au ajuns la timp la destinaţie. Sau care nu au ajuns niciodată.

Ne interesează textele literare, pentru că ele spun ceva important despre veacurile trecute, despre perioade

ale căror idei s-au pierdut, despre civilizaţii care vedeau lumea într-un fel aparte, unic, în mod esenţial diferit. Oameni care trăiau sub inspiraţia unor zei ale căror viziuni şi doleanţe nu le mai înţelegem azi. Ne interesează literatura şi ca act estetic, fireşte, în primul rând, dar ce ar fi un text dacă nu ar reprezenta şi un act necesar? Măsura unei civilizaţii rezidă şi în consistenţa textelor literare care îi supravieţuiesc, nu doar în vestigiile arhitectonice care îi consemnează urma.

Care e lecţia pe care o desprindem de pe urma incendiului din biblioteca Cotton? Că fiecare carte îşi are epoca ei şi că absenţa impactului în epocă poate fi letală pentru moştenirea unei lucrări. Asta e la fel de adevărat în literatură ca şi în inginerie sau în matematică. Şi mai vedem că trebuie publicat repede, imediat ce lucrarea este gata, iar lucrarea este gata imediat ce ai recitit-o de patruzeci de ori, ca să fii sigur că ai spus ceea ce doreai să spui. În veacul nostru ar trebui publicat atât în mediu clasic, pe hârtie, cât şi în format electronic, în colecţiile editoriale şi în jurnalele literare sau academice cel mai bine conectate la bazele de date cele mai accesate. Trebuie digitalizate documentele vechi, iar informaţia trebuie structurată în aşa fel încât să fie cât mai accesibilă, pentru că la volumul de date cu care ne confruntăm funcţia motoarelor de căutare nu e nici pe departe trivială. Cam aşa cum întreaga operă matematică a lui Leonhard Euler a fost publicată iniţial în zeci de volume de Societatea de Matematică Elveţiană, iar acum e integral disponibilă online. Poate că aşa trebuie. Poate că acesta e modelul ideal, mintea umanităţii cea de pe urmă.

Partea a şaptea

Multe râuri de cerneală au curs în jurul lacunei lăsate de incendiul acela din secolul al XVIII-lea, precum şi în jurul misterului cronologiei scrierii poemului *Beowulf*, despre care J.R.R. Tolkien credea că ar fi fost scris în veacul al VIII-lea, dar pe care alţi autori îl cred a fi fost

conceput veacuri mai târziu. Brodând în jurul acestei teme, John Gardner a scris romanul *Grendel*, alterând punctul de vedere narativ în istoria lui Beowulf. Michael Crichton (autorul lui *Jurassic Park*) a scris romanul *Eaters of the Dead*, pe baza căruia s-a realizat în 1999 filmul *Al treisprezecelea războinic*, în care Antonio Banderas juca rolul călătorului arab Ahmad Ibn Fadlan. Ideea de a conecta călătoria (reală!) a lui Ibn Fadlan cu bătăliile lui Beowulf (totuşi imaginare!) e genială, pentru că datele se potrivesc oarecum, călătorul arab trăind în prima jumătate a secolul al X-lea, nu foarte departe de data când unii cercetători plasează scrierea poemului *Beowulf*. Numai pentru această superbă idee literară şi Michael Crichton îşi merită gloria. E adevărat că datarea propusă de licenţa literară a lui Crichton e în uşor dezacord cu datarea propusă de Tolkien, dar pentru frumuseţea poveştii ignorăm detaliul. Chiar şi manuscrisul lui Ahmad Ibn Fadlan ni se păstrează doar fragmentar, şi aici Michael Crichton a dispus de luxul unei duble lacune. Iată chiar aici principiul lacunelor salvatoare, mântuitoarele lacune, aerul pe care îl respiră şi din care se hrăneşte literatura. „E un mare mister de unde vin ideile romanelor”, a spus într-un interviu Mario Vargas Llosa. Bineînţeles că are dreptate. Unele idei vin din nemulţumirea noastră atunci când moştenim o lacună. Avem nevoie de literatură pentru a repara lumea rămasă neîntreagă. Oare trebuie să regândim nevoia de literatură într-o eră când s-ar fi putut crede că nimic eroic nu o mai aştepta?

Care ar fi fost probabilitatea ca unul dintre marii călători arabi să nimerească chiar în istoria ce a generat singura epopee ce a supravieţuit până la noi din nordul anglo-saxon? Acea epopee care a scăpat din incendiul devastator de la 1731. Atunci când a fost distribuit, filmul *Al treisprezecelea războinic* a fost o dezamăgire la *box office*, nu a avut soarta de mare succes a trilogiei *Lord of the Rings*, în regia lui Peter Jackson. Deşi ambele poveşti sunt născute în jurul unor lacune similare. Aşadar, ceea ce creionăm aici nu e o reţetă garantată de succes. Pe de altă

parte, cât de admirabil e romanul lui Michael Crichton!

Fragmentul operei lui Ahmad Ibn Fadlan a fost publicat în 1823 de Christian Martin Frähn, şi abia un veac mai târziu Zeki Velidi Toğan a descoperit în muzeul Astan Quds, din Mashhad, Iran, un manuscris din veacul al XIII-lea, compus din 420 de pagini, care în ultimele 30 de pagini conţine o versiune întregită a poveştii lui Ibn Fadlan. Alte pasaje, care se întâmplă să nu fie incluse în aceste 30 de pagini, se găsesc citate într-o lucrare din veacul al XVI-lea a geografului Amīn Rāzī. Mărturia lui Ibn Fadlan se poate recompune parţial, ca un mozaic. Cu toate aceste reîntregiri, loc pentru ficţiune rămâne, Michael Crichton şi-a făcut datoria, iar la mai bine de două decenii de la publicarea romanului Hollywoodul a produs filmul. Iar dacă inspiraţia lui Tolkien pentru *Stăpânul inelelor* îşi are rădăcina în lumea regatelor anglo-saxone din perioada când a fost scris *Beowulf*, nu ne rămâne decât să ne întrebăm dacă şi alte episoade din *Stăpânul inelelor* au fost la rândul lor inspirate din istoria reală. Investigaţia e complexă şi un cititor pasionat ar putea să înceapă cu monografia lui Tom Shippey intitulată *The Road to Middle-earth: How J.R.R. Tolkien Created a New Mythology*. Dintre ipotezele avansate de Shippey, detaliul care ne impresionează cel mai mult e că bătălia din volumul III al *Stăpânului inelelor*, cea de la Pelennor Fields, aflată în faţa capitalei regatului Gondor, Minas Tirith, ar putea să fie inspirată de o bătălie reală, cea dintre hunii conduşi de Attila şi romani, conduşi de Falvius Aetius şi de regele vizigot Teodoric. Astfel, J.R.R. Tolkien ar fi studiat tocmai bătălia de la jumătatea veacului al V-lea, iar scena din romanul *fantasy* ar fi inspirată de un episod istoric real. Această bătălie crucială pentru toată istoria Europei a avut loc undeva pe teritoriul Franţei de azi, pe Câmpiile Catalaunice, pe 20 iunie 451, şi are meritul istoric de a nu fi livrat la cheie Imperiul Roman regelui barbar Attila, care venea asupra Romei cu gândul de a cuceri coroana imperială. Dacă armatele muribundului Imperiu Roman ar fi cedat, întreaga Europă de Vest ar fi putut fi preluată de

un împărat străin de civilizaţia şi tradiţia Romei, cu consecinţe serioase pentru continuitatea culturală a Europei ulterioare. Istoria s-ar fi scris cu totul altfel. Tolkien avea această viziune la scara istoriei. Reflecţiile lui asupra importanţei acelui episod tragic din perioada finală a Imperiului Roman l-au condus la studiul singurei descrieri a bătăliei care ni s-a păstrat. Pentru o bătălie de asemenea importanţă, câte descrieri din epocă avem? Ne-am aştepta la o maree de mărturii şi informaţii. Ei bine, pe lângă detaliul supărător că nu mai ştim unde se aflau Câmpiile Catalaunice, singura descriere a bătăliei se află în *Getica* lui Iordanes, scrisă mult mai târziu. Iar aceasta e o mărturie nesigură, o descriere bazată mai mult pe legendă decât pe surse primare, pentru că Iordanes a trăit mult mai târziu şi nu a fost de faţă pe Câmpiile Catalaunice. E o carte care are o mulţime de probleme de credibilitate, pentru că începe explicând cum strămoşii goţilor s-ar fi bătut cu toate seminţiile celebre din vechime, de la egipteni la amazoane. Pe lângă fantezii, acolo mai sunt şi idei verificabile istoric, iar sursa primară nu la Iordanes se află, ci la Cassiodor, care ar fi scris o lucrare în mai multe volume dedicată istoriei goţilor, şi tocmai aceasta nu ni s-a păstrat. Cartea lui Cassiodor ar fi fost ceva mai credibilă, venind de la un secretar regal, un om al cărţii aflat mai aproape în timp de momentul realei Bătălii de pe Câmpiile Catalaunice. Iată încă un pasaj unde credem că Tolkien a construit literatură în locul unei lacune culturale.

Aşadar, *Istoria* lui Cassiodor se va fi pierdut, iar Iordanes ne spune că a avut-o la dispoziţie numai pentru foarte puţin timp, după care a reconstituit din memorie o versiune mai scurtă. Să-l credem? Ce memorie senzaţională şi-ar dori el să credem noi că avea! Oare cât îl putem crede? Când noi dădeam examene la universitate, după ce studiam cu mare efort vreme de săptămâni în şir, oare ne aduceam aminte la examen totul? Iordanes insistă că se poate să-ţi aminteşti totul după o singură lectură, pentru că unele informaţii n-ar fi fost noi pentru el. O fi

reuşit el să transpună detaliile bătăliei de pe Câmpiile Catalaunice? E de crezut! Şi atunci nu este soluţia literară adoptată de J.R.R. Tolkien la fel de admirabilă ca realizarea lui Umberto Eco în *Numele trandafirului*?

Partea a opta

Prima mea întâlnire cu istoria lui Wulfila şi cu moştenirea literară a goţilor a fost prin 1991, când imaginile Bibliotecii Centrale Universitare arzând îmi erau încă proaspete în minte. Atunci am citit un volum de convorbiri cu Jorge Luis Borges şi, mergând pe urma referinţelor lui, am ajuns la micul volum intitulat *Literaturas germánicas medievales*. Cărticica lui Borges cu Wulfila începe, pentru că el e autorul celui mai vechi text care a supravieţuit (nu integral, ci mai mult lacune) într-o limbă germanică: traducerea selectivă a Bibliei în limba gotică. Iar Wulfila din câmpiile danubiene vine, cel mai probabil s-a născut undeva la nord de Dunăre. Încă un european care şi-a trăit destinul într-o hecatombă geopolitică. Pentru că ne interesează foarte mult laboratorul literar al lui Tolkien, îi citim şi corespondenţa şi lucrările filologice, şi astfel regăsim următoarea frază, în volumul lui Tom Shippey, amintit anterior: „On a larger scale the Battle of Pelennor Fields closely follows the account, in Jordanes's *Gothic History*, of the Battle of the Catalaunian Plains, in which also the civilisation of the West was preserved from the *Easterlings*, and in which the Gothic king Theodoric was trampled by his own victorious cavalry with much the same mixture of grief and glory as Tolkien's Théoden"1. Şi acum o nuanţă importantă: *Stăpânul inelelor* nu se doreşte a fi o alegorie, după cum a insistat în repetate rânduri Tolkien. Adică suplinirea literară a unei absenţe de acest ordin, chiar dacă e înrădăcinată într-o sursă istorică nesigură, nu e de factură alegorică. E altceva. Tolkien spune asta.

Goţii au părăsit bazinul nord-danubian în anul 376, sub presiunea migraţiei hunilor, care au venit spre Europa

dinspre câmpiile aflate la nordul Mării Negre. Simţim că o problemă filologică şi istorică importantă se află ascunsă aici, că anumite evenimente istorice trebuie că vor fi supravieţuit sub formă de legende în diverse surse medievale. Că ele oferă teme importante literaturii, asta s-a văzut mai sus. Că asta este o funcţie importantă a literaturii, sunt suficiente exemple pentru a susţine aserţiunea. Că e o caracteristică a intelectului uman să caute completarea absenţelor, asta ni se pare tot mai important să discutăm.

E remarcabil faptul că ecourile unei bătălii de la 451 se regăsesc în *Stăpânul inelelor*, pentru că bătălia pierdută iese din nou la suprafaţă la un mileniu şi jumătate distanţă în literatură. *În fapt, aici pare să rezide mult din farmecul literaturii, în capacitatea ei de a-ţi restitui nu doar ceea ce nu ai trăit sau ceea ce nu ştiai că îţi lipsea, ci şi episoadele trecute asupra cărora nu aveai informaţii.* Uneori ni se pare că nimic din ceea ce ni s-a spus vreodată nu reflectă ceea ce simţim, că sentimentul nostru în faţa unor evenimente politice, economice sau sociale contemporane e unic, că ne găsim pe teritorii niciodată explorate. Atunci ne imaginăm că ceva ar fi trebuit să ne fi pregătit pentru ceea ce trăim. Simţim că aerul de noutate al experienţelor noastre curente e reprezentat de o absenţă a informaţiei. Poate că lacunele din experienţele anterioare ale memoriei noastre colective nu au ajuns până la noi. Poate ne lipseşte ceva major. E o idee poetică, fără îndoială, poezia se descurcă excelent pe teritoriul absenţelor. Poezia se naşte din dor, din lipsuri, din hiatusul dintre ceea ce am putea avea şi ceea ce avem de fapt, în termeni de experienţă.

Thomas Carlyle, autorul unei monografii în trei volume asupra Revoluţiei Franceze, i-a încredinţat primul volum al manuscrisului lui John Stuart Mill, pentru eventuale comentarii. Şi atunci s-a întâmplat tragedia: John Stuart Mill i-ar fi spus că servitoarea l-ar fi ars din greşeală, deşi nu e cert că lucrurile au stat chiar aşa. Manuscrisul a fost pierdut. Thomas Carlyle a scris volumele doi şi trei ale lucrării, apoi a trebuit să rescrie

primul volum. Pe lângă lacunele majore pe care ni le-au lăsat moştenire vicisitudinile istoriei, există şi pierderi ridicole de documente, aşa cum a fost rătăcirea primei versiuni din *Seven Pillars of Wisdom*, al lui T.E. Lawrence, aneantizat în staţia de tren din Reading în decembrie 1919. Tot din perioada aceea aflăm că trenul a fost decorul altei drame. În 1922, o valiză conţinând cam tot ce scrisese Ernest Hemingway până atunci a fost furată de la soţia sa, din compartimentul de tren, în timp ce trenul staţiona în Gare de Lyon din Paris. Acolo s-ar fi aflat şi manuscrisul parţial al unui roman despre primul război mondial şi probabil că pierderea aceasta a întârziat apariţia extraordinarului *Adio, arme*. Seamănă puţin cu povestea lui Reinaldo Arenas, doar că securiştii cubanezi s-au dovedit mai răi ca hoţii de bagaje din Lyon. Nu-i aşa că e interesantă furia cu care Arenas a revenit şi şi-a rescris cartea confiscată? La fel a procedat şi Hemingway, iar exerciţiul literar la care acest furt l-a supus va fi servit, în laboratorul secret al scriitorului, calităţii prozei sale. Nu regăsim oare aici cea mai frumoasă calitate omenească, încăpăţânarea în urmărirea ficţiunii?

Cronica anglo-saxonă (cartea de istorie reală probabil contemporană scrierii poemului *Beowulf*) are multe pasaje obscure şi laconice, uneori doar o frază sau două pentru un episod important al istoriei. În locul acelor lacune sau ambiguităţi, Bernard Cornwell a scris o întreagă saga, volumele din seria *Saxon Tales.* Sunt printre cele mai bine scrise pagini de ficţiune istorică pe care le-am citit vreodată. În particular, bătăliile sunt extraordinar de bine scrise, iar naratorul e foarte bine ales, ochii celui care priveşte sunt acolo, experienţa literară ne e prezentată ca şi cum ar veni din partea unui martor autentic. Iată o serie de romane care nu suferă de păcatul textului lui Iordanes! Scenele de luptă sunt povestite de cineva care ar fi stat *in the shield wall*. Naratorul lui Cornwell e un războinic adevărat, unul din vechime, un adevărat erou care a văzut moartea cu ochii de o sută de ori şi a trăit până la adânci bătrâneţi ca să ne povestească

toate acestea. Istoria lui Uhtred, fiul lui Uhtred, moştenitorul de drept al castelului Bebbanburg, care ajunge să lupte pentru Alfred cel Mare, regele din Wessex. Şi de ce poveşti de dragoste a avut parte acest Uhtred! Toate credibile, toate crescute din paginile lipsă din *Cronica anglo-saxonă*. Apropo de dragoste, s-a strecurat în *Saxon Tales* şi o licenţă nepotrivită, ceva ce probabil l-ar fi făcut pe Marchizul de Sade să chicotească fericit, dacă l-ar fi interesat cum s-ar desfăşura poveştile de amor dincolo de Canalul Mânecii, şi anume că Uthred ar fi fost amantul fiicei lui Alfred, Æthelflæd. Romancierii îşi permit să intre în budoar cu graţie.

Cum scrie Bernard Cornwell de ne face să dăm paginile cu atentă furie literară motivată de nobilă curiozitate? Descrie întâi o bătălie, apoi se mută în alcov pentru o pagină de *love story* medieval, cum din perioada aceea chiar nu avem o alta, şi aşa mai departe, ne menţine în câmpul gravitaţional al poveştii imaginate în locul unei lacune. Nu avem astfel de istorii scrise la persoana întâi singular, din acele vremuri de mult uitate, din veacurile când a fost scris *Beowulf*. Ce scenă minunată când Uhtred, într-un acces de furie, îşi dezmoşteneşte fiul care decide să se călugărească! Uhtred cel păgân nu putea să admită că avea ca fiu un preot. Iar dacă tot vorbim despre interacţiunea nu tocmai fericită dintre păgâni şi creştini, cum se va fi petrecut tranziţia către creştinism la finele Imperiului Roman? Cât de puţin ştim despre acele vremuri, deşi ni s-au păstrat corespondenţa lui Cassiodor şi o mulţime de alte documente de natură administrativă din epocă, dar parcă nu asta ne interesează. Parcă ne-am dori altceva. Nu tânjim după contabilitate, ci după episoadele ascunse, noi ne dorim *Istoria secretă*. Au ajuns până la noi chitanţierele, când pe noi ne-ar fi interesat istoriile de budoar. Lordul Byron nu a fost deloc rău atunci când şi-a redactat memoriile: exact asta ne-am fi dorit să avem. Cine zicea că autorii care descriu istorii de alcov nu sunt frecventabili?

Ca cititor, aş prefera să aflu detalii din iatacurile de

atunci, dar nu ai parte de o *Istorie secretă*, precum cea scrisă de Procopiu, pentru fiecare episod istoric… Ne interesează enorm ce se petrecea în dormitoarele din vechime, acolo unde decizii majore s-au luat pentru soarta lumii. Oare nu apreciem nespus de mult privirea lui Mario Vargas Llosa, care, în *Orgia perpetuă*, explorează viaţa privată a lui Gustave Flaubert, răspunzând necesităţilor cercetării literare? *Orgia perpetuă* împinge limitele investigaţiei literare pe teritoriul intimităţii, şi chiar asta trebuia să facă. Miza e majoră, pentru că vedem explicată naşterea literaturii realiste. Citeşti şi parcă roşeşti: chiar poţi să urmăreşti cercetarea vieţii private atât de departe? Şi totul bine justificat în numele sfintei literaturi, adică a acelui cod care legitimează convertirea actului trăit în text. Există vreo legătură între regularitatea vieţii sexuale a autorului şi calitatea scriiturii? Iată o întrebare pe care legatarii testamentari ai lordului Byron ar fi ars-o. Pentru unii, e o nebunie să întrebi asta. Şi atunci cum se face că citim cu atâta interes un eseu despre literatură, *Orgia perpetuă*, de parcă am citi un roman poliţist de bună calitate, cu investigaţia bine documentată pe text, cu detalii care l-ar fi enervat pe Flaubert, fără îndoială, dacă ar fi avut vreo idee din timpul vieţii că cineva va fi atât de interesat de bolile lui lumeşti, de călătoriile lui sau de întâlnirile lui secrete. E ca şi cum, la o oră târzie din noapte, în timp ce noi am fi în pat, cineva ar deschide uşa, ar lua loc pe un scaun aflat chiar lângă noptieră şi ar spune: „Eu nu fac altceva decât să te privesc”. În literatură e îngăduită o asemenea invazie a teritoriului personal, e permisă relaţia specială dintre spaţiul observaţiei şi autorul textului. Jocul literaturii conduce spre acest epicentru.

Iar dacă tot am revenit la discuţia despre barbarii care au invadat Roma, tocmai mi-am amintit că prima traducere din Euclid în latină se presupune că ar fi fost făcută de Boethius. Era prima generaţie de după căderea imperiului, când latina încă se mai vorbea ca o limbă vie şi se studia în şcoli de retorică concepute după moda cea

veche, când oratoria încă mai conta ceva mai mult decât arta de a roti sabia deasupra capului. Ne gândim la Boethius în calitate de autor al volumului *Consolarea filozofiei.* Cartea aceea e scrisă cu sânge, pulsează ca o inimă, e unul dintre cele mai vii texte din vechime care au ajuns până la noi. Autorul ştia că va fi executat şi cartea aceea e testamentul lui. E foarte bine că s-a păstrat, e un miracol că ni s-a păstrat. Dar şi de la Boethius s-au pierdut nişte lucrări. Marele lui proiect a fost să traducă în latină autorii clasici care au scris în greacă, între aceştia, Platon, Aristotel, Euclid. Cu traducerea *Elementelor* lui Euclid e o mare problemă, nu ştim sigur dacă ar fi existat. Vedem urmele ei în *Etimologiile* lui Isidor din Sevilla, care include între definiţiile selectate pentru enciclopedie fraze preluate integral de la Euclid, iar pe Isidor, care era un teolog de origine gotică scriind în limba latină în Spania de după căderea Imperiului Roman, nu-l credem capabil nici să lucreze geometrie, nici să citească greceşte. Bănuim că cineva a tradus pentru el, iar principalul suspect pare a fi fost Boethius, care a trăit cu un veac înaintea lui Isidor. Iar dacă nu Boethius a fost autorul traducerii din Euclid, dacă altcineva i-a oferit lui Isidor o altă transpunere a *Elementelor*, pierdută e şi aceea. Nu avem datele necesare să restabilim bibliografia. Nu ştim cine l-a ajutat pe Isidor să-şi completeze enciclopedia cu definiţiile din capitolele dedicate matematicii.

Au rămas multe lacune în informaţie din perioada dezmembrării Imperiului Roman, iar simpla rătăcire a unor traduceri în latină nu e decât una dintre ele.

1. „Pe o scară mai amplă, Bătălia de pe Câmpiile Pelennor urmează îndeaproape relatarea din *Istoria gotică* a lui Iordanes a Bătăliei de pe Câmpiile Catalaunice, în care de asemenea civilizaţia Vestului a fost salvată de *oamenii Estului* şi în care regele gotic Theodoric a fost strivit de propria cavalerie victorioasă, cu acelaşi amestec de amărăciune şi glorie ca şi Théoden al lui Tolkien” (trad.

aut.).

Partea a noua

O poveste despre pierderea unor manuscrise mi-a fost istorisită de un prieten mult mai în vârstă decât mine, fost politician român, care s-a stins la începutul anilor nouăzeci, René-Radu Policrat. Printr-un complex concurs de împrejurări, în primăvara lui 1992 s-a întâmplat să stăm de vorbă şi zilnic. Atunci mi-a istorisit cum a devenit dramaturg, din pricina unei situaţii politice nefericite. La finele anilor patruzeci, după ce fusese ales deputat din partea vechiului partid liberal în parlamentul care a funcţionat pentru scurtă vreme după cel de-al doilea război mondial în România, numele lui a ajuns pe lista acuzaţilor care trebuiau arestaţi pentru delicte politice. Astfel, pentru o vreme a fost nevoit să se ascundă, aşteptând ca urgia iacobină să se stingă. Într-una dintre casele unuia dintre oamenii care lucraseră la moşie pentru părinţii lui se afla o încăpere ce avea o firidă în spatele unui perete. Era o cameră mai mult lungă decât lată, în care cineva se putea ascunde şi cu care se putea comunica printr-o trapă din pod. Acolo s-a refugiat pentru luni bune, în întuneric absolut, având cu el o lampă pe care o folosea cu măsură, pentru a nu-şi deconspira ascunzişul. Acolo a stat nemişcat când o patrulă a percheziţionat casa şi nu l-au găsit. Acolo a stat ascuns şi când un cuplu aflat în trecere prin acele încăperi a făcut dragoste fără să aibă idee că în spatele zidului se află cineva, la doar câţiva centimetri de ei. Cu ochi şugubeţi, când mi-a povestit scena asta, prietenul meu a adăugat că-i venea să iasă din ascunzătoare şi să strige la ei: „nu aşa se face! Mai încet! Nu atât de repede!”. Dar a rezistat tentaţiei şi a rămas mai departe ascuns. La un moment dat, după luni de claustrare şi inactivitate, a realizat că, stând izolat, îşi va pierde minţile dacă nu-şi foloseşte intelectul. Când au venit data viitoare să-i aducă mâncare, le-a cerut hârtie, toc şi cerneală. Şi a început să scrie drame istorice. Izolarea l-a convertit în dramaturg.

Una dintre aceste piese a supravieţuit şi a fost montată de teatrul radiofonic tocmai în anul când el îmi povestea aceste lucruri, în 1992, la mai bine de patru decenii de când piesa fusese scrisă. Interpretat la radio, textul nu părea deloc vetust. Ideea montării i-a aparţinut lui Mircea Albulescu, care a şi interpretat unul dintre roluri. Când arestarea lui a devenit iminentă, prietenul meu i-a încredinţat piesele scrise între timp unei alte persoane, pentru a fi zidite într-un ascunziş creat într-un cuptor. Le-au pus într-o cutie care le-ar fi protejat şi le-au zidit undeva aparent la vedere, într-un ascunziş care, teoretic, părea o idee foarte bună. Şi ce s-a întâmplat cu acele texte? Au ars.

Pierderea acestor manuscrise m-a urmărit pentru mulţi ani, m-a urmărit cât eram în România şi m-a urmărit cât am călătorit în lung şi-n lat prin lume. Mă gândeam mereu la acele manuscrise care s-au pierdut. Apoi, pentru că din lacune se nasc istoriile, mi s-a părut că sunt chemat de datorie să scriu istoria pierderii lor. Am încercat să rememorez această istorie într-o nuvelă, pe care am intitulat-o *Praf de cărbune*. Motivaţia literară a fost dată de faptul că acele piese de teatru erau pentru totdeauna pierdute. Şi eu am generat un text pentru a suplini o lacună, pentru că autorul nu mai era printre noi, pentru că el mi-a spus istoria lui şi pentru că mi-am dorit ca amintirea lui să nu se piardă. Aşa gândim, e un act instinctiv, scriem texte pentru a suplini alte texte, care la rândul lor sunt chemate să suplinească viaţa. E ca şi cum, dacă nu pot trăi o poveste de dragoste, mi-aş dori să scriu cel puţin un sonet memorabil care să capturеze intensitatea sentimentelor mele. Aşa funcţionăm, acesta e mecanismul, asta e dinamica noastră lăuntrică.

În nuvela pe care am scris-o, ofiţerul de securitate îl întreba la interogatoriu pe cel care ascunsese piesele de teatru: „Hârtiile alea pe care te încăpăţânezi să nu ni le dai sunt ca un şomoiog de paie aprins pe care-l ţii în mână. Adu-ţi aminte ce ai văzut pe front: ai scos cuiul şi acum ai în mână grenada. Ce se întâmplă dacă stai cu ea în pumn?

Ascultă-mă: e mai bine pentru tine şi familia ta să-i dai drumul şi s-o arunci”. Mă interesa să redau în acest dialog *materialitatea* textelor, aşa cum era ea percepută de două personaje care nu erau oameni ai cărţilor. Interogatorul nu era un filolog, după cum nici ţăranul care ascunsese textele nu era un cititor frecvent. Doream să ilustrez adevărul istoric că actul de a fi intrat în contact cu nişte texte era o chestiune de viaţă şi de moarte.

În România anilor când prietenul meu dramaturg trăia ascunzându-se, cei acuzaţi că au citit *Istorie şi utopie*, cartea publicată de Emil Cioran la Paris în 1956, au făcut ani grei de închisoare. Oamenii au intrat la puşcărie pentru că au distribuit şi discutat o carte. Constantin Noica şi-a pierdut dinţii pentru cartea aceea, pentru că a fost lovit la interogatoriu. Aşa că, atunci când am scris o poveste despre acei ani, am făcut-o cu un soi de chemare la datorie, ceva ce dubla motivaţia literară.

În istoria reală, cea trăită în anii cincizeci, ca şi în nuvela pe care am scris-o eu mai târziu, ideea de a ascunde acele texte în cuptor nu a fost menită să le protejeze. Revenit de la închisoare, omul care-l ajutase pe autor să ascundă textele caută să vadă ce s-a petrecut cu acele hârtii. A săltat capacul micului cufăr şi a băgat mâna înăuntru. A scos-o neagră. În cei cinci ani de captivitate, hârtia făcuse drumul pe care materia organică îl parcurge în milenii din carbonifer până la huila zilelor noastre, un proces chimic lipsit de oxigen din care nu mai rămăsese decât un soi de praf negru, lucios, mai închis la culoare decât cenuşa. Cum de speraseră ei oare că textele se vor salva acolo? Ideea fusese că, protejate de argilă termoizolantă, hârtiile se vor afla într-un mediu unde nu ar fi existat suficient oxigen pentru ardere. Astfel, piesele acelea de teatru s-au pierdut, toate cu excepţia uneia, cea care a fost montată pentru teatru radiofonic, cu un an înainte ca autorul să se stingă.

Îmi aduc aminte foarte bine cum şedeam împreună cu autorul textelor pierdute la masa noastră din bucătărie, cum el fuma şi-mi povestea despre pierderea pieselor,

situaţie care mie mi se părea absolut îngrozitoare, şi despre care el atunci, trecut bine de optzeci de ani, vorbea cu seninătate. Dintr-odată, soarta acelor texte nu i se mai părea aşa de importantă. L-am întrebat de ce nu le rescrie şi mi-a spus că nu ar mai fi putut. Scrierea textelor depinde de timp, la fel ca receptarea lor. L-am invidiat pentru seninătatea aceea, pentru că ajunsese dincolo de amărăciune şi de pasiune, pentru că nu păstra vreun resentiment. Apoi el s-a stins şi eu am rămas să-i spun povestea.

Partea a zecea

Evocăm atât de multe eforturi irosite, distruse, cărora viaţa reală le-a rezervat *cea mai rafinată dintre nelegiuiri*. Ideea că se poate realiza ceva solid, bun de păstrat pururea ca document salvat în vreo bază de date copiată pe zece servere în zece colţuri distincte ale hărţii ne duce cu gândul la cea mai preţioasă dintre iluziile noastre: imortalitatea textului. Ideea seduce. Nu ştim dacă nu cumva aceasta e singura formă de imortalitate care ne este accesibilă. Unii cred că da. Alţii păstrează şi alte speranţe.

Istoriile pierderilor de texte în condiţii tragice sunt fără de sfârşit. Paginile cu final însângerat sunt multe. E cunoscut episodul confiscării de către NKVD în mai 1939 a unor note şi a unui roman neterminat al lui Isaac Babel. Despre el a scris Robert Rosenstone un roman intitulat *King of Odessa*, altă carte născută dintr-o tragică lacună a istoriei. Ştiu precis ceea ce Robert Rosenstone a simţit atunci când a început să-şi scrie cartea, acel sentiment profund de datorie faţă de memorie amestecat cu sincer interes literar. Dar câte cărţi şi note şi idei minunate nu s-au pierdut între 1939 şi 1945 pe cuprinsul întregii Europe! … Probabil atunci s-a distrus cel mai mult din toate timpurile, anii când cele mai multe texte au fost înghiţite de întuneric, odată cu atâtea destine. Ne-ar fi imposibil să întocmim o listă completă. Benjamin Fundoianu a fost

asasinat pe 3 octombrie 1944 la Auschwitz, şi câte proiecte literare nu ar fi putut el încheia… O întinsă lacună sunt poemele pe care nu le-a mai scris. La fel, după ce mulţi ani nu a avut drept de semnătură, în anii patruzeci, câte texte nu a scris Mihail Sebastian, care a murit tocmai atunci când ar fi putut să se bucure de libertate. Probabil că numărul manuscriselor valoroase care au bătut la poarta vieţii şi nu s-au materializat vreodată în perioada ce a urmat acelor ani sunt de un ordin uriaş, în toate limbile europene, în tot felul de situaţii, una mai tragică decât alta.

Născut la Cernăuţi, în 1920, Paul Celan a scris poezie iniţial şi în română, deşi se simţea foarte aproape de tradiţia culturală germană a oraşului de obârşie. În 1947 a părăsit definitiv România, trecând frontiera în Ungaria, şi de atunci a folosit doar germana ca limbă literară. Sinuciderea lui, la Paris, e o tragedie despre care s-a scris mult. Abia în 2015 George State a publicat primul volum1 din ceea ce se anunţă a fi un tur de forţă în materie de transpunere a poeziei: o amplă reconstrucţie în română a operei poetice a lui Paul Celan. Sunt poeme care ar fi meritat aduse în atenţia publicului românesc acum câteva decenii şi care deja ar putea fi parte a literaturii române, aşa cum sunt poemele lui Tudor Arghezi sau Lucian Blaga. Vin din aceeaşi perioadă istorică. Abia acum acest amplu proiect editorial ni le restituie, cu tot contextul operei. În traducerea revenită târziu acasă, vocea lui Paul Celan sună astfel: „*Voci*, în faţa cărora inima ta/ se trage-napoi în inima mamei tale./ Voci dinspre pomul de ştreang,/ unde lemn vechi şi lemn fraged inele/ schimbă şi schimbă” (p. 168).

Sau: „Unde-i gheaţă,-i răceală pentru doi./ Pentru doi: încât am trimis după tine./ Un suflu ca de foc era-mprejuru-ţi –/ Tu veneai dinspre rază.// Am întrebat: Acolo cum îţi spuneau?/ Mi l-ai numit, numele-acela:/ un lustru ca de cenuşă avea –/ Dinspre rază veneai tu” (p. 122). Lacuna întârzierii rămâne. Regretul că Paul Celan nu a scris mai mult în română şi nu a influenţat esenţial

modernismul românesc rămâne.

Pe lângă tragediile din lagărele de concentrare, au existat şi cazuri speciale, întâmplate în cel mai pacific decor, aşa cum s-a petrecut cu cele cinci volume de poeme şi o piesă de teatru scrise de Saint-John Perse. Acestea au fost distruse în casa sa de lângă Paris atunci când diplomatul a plecat în exil, în vara lui 1940. Trupele germane au intrat în locuinţa lui şi au distrus ce au găsit. Pe numele lui adevărat Alexis Léger, autorul Saint-John Perse a decis să nu publice nimic în perioada în care a fost diplomat, o reţinere de natură etică ce s-a dovedită fatală acestor manuscrise. Premiul Nobel i-a fost acordat în 1960, iar din opera care a fost recunoscută lipseşte un teanc serios.

Ce diversitate de situaţii îmbracă pierderea de texte! O împărţire pe categorii a formelor pe care le îmbracă distrugerile de texte ce sens ar avea? Analiza ne-ar conduce la zeci de cazuri diferite de nenorociri care ar putea lovi un text pe traiectul său de la idee potenţială până la titlu publicat, cu copertă frumoasă şi cu salvare în mai multe baze de date. Dar ce să mai spui despre situaţiile în care autorul e ucis şi textele distruse? Ne-ar servi la ceva o asemenea clasificare ce ar trece din bibliotecă în viaţa reală? În câte feluri se poate muri? În câte feluri se poate distruge? Învăţăm la şcoală să clasificăm tot ceea ce este susceptibil de clarificare, extensia inevitabilă a lecturii *Categoriilor* lui Aristotel. A clasifica înseamnă a cunoaşte. A clasifica înseamnă a poseda. A clasifica înseamnă a învinge. Ca şi cum dacă am clasifica am putea trăi ceea ce ne lipseşte, ca şi cum am vindeca lacuna.

Nu reuşim să propunem aici o clasificare. Dar putem propune o rememorare. Nu putem uita. Cel puţin după un secol precum secolul XX nu se mai poate uita.

Avem o perspectivă aparte asupra lacunelor atunci când privim lumea dinspre cultura română. Noi cultivăm lacunele, le lăsăm să ne domine. Nu continuăm demersurile generaţiei precedente, şi nu din

inconsecvenţă, ci dintr-un autentic geniu al lacunelor. Ni se pare chiar firesc aşa, atât de firesc, încât nu ne mai intrigă. Gheorghe Ţiţeica a inventat geometria diferenţială afină, şi pentru această extraordinară invenţie a fost recunoscut pe plan internaţional, dar respectiva direcţie de cercetare nu la Universitatea din Bucureşti a fost continuată. Dan Barbilian a inventat geometriile apolloniene, dar nu la Universitatea din Bucureşti au fost lucrările lui folosite pentru a da naştere unor noi rezultate, ci în alte părţi din lume.

Poetul Ion Barbu (acelaşi ca şi matematicianul Dan Barbilian) şi-a oprit creaţia poetică după un singur volum. Să socotim această opţiune un alt tip de lacună? Sau să reflectăm asupra distihului:

Că vinovat e tot făcutul,
Şi sfânt, doar nunta, începutul.

Poetul care scrie doar atât cât să ilustreze o artă poetică, după care se opreşte, e oare într-o situaţie similară cu poetul care moare la o vârstă fragedă, precum Nicolae Labiş? Fireşte că nu. Lucrurile sunt cum nu se poate mai diferite! Căci e una să te opreşti din scris poezie pentru că aceasta e opţiunea ta artistică şi e cu totul altceva ca poetul să fie victima unei nenorociri. Viaţa lui Nicolae Labiş a fost curmată tragic, iar poemele pe care le-ar fi scris mai departe reprezintă o mare pierdere. Nu vom şti niciodată.

În fond, istoria unui manuscris pierdut e foarte similară unui destin irosit. Poate asta încercau securiştii cubanezi să-i facă lui Reinaldo Arenas, să-l descurajeze, să-l irosească într-o altă direcţie, confiscându-i prima carte. Uneori, nenorocirea poate să se petreacă la scară mult mai mare, la scara unei întregi lumi. De prea multe ori în istorie s-a întâmplat asta. Aminteam mai sus de documentele distruse ale civilizaţiei maya, dar poveşti

similare s-au petrecut şi mai aproape de noi. Ne imaginăm armatele imperiale ale Bizanţului mărşăluind în urma însemnelor tuturor stindardelor lor imperiale, pătrunzând în cetatea Preslav, unde se afla scaunul celuilalt imperiu, cel bulgar, care vreme de secole stăpânise o bună parte a lumii Estului. După ce au câştigat ultima bătălie şi cetatea Preslav a căzut, porunca a fost să se transforme totul în praf şi cenuşă, adică fortificaţiile, meterezele, palatul şi, odată cu ele, şi catastifele administrative, dar şi biblioteca şi, alături de ea, şi arhiva imperiului bulgar. Astfel au ars şi pierdute sunt pentru totdeauna registrele de taxe, care ne-ar ajuta să ştim ce populaţie administrase imperiul bulgar în perioada aceea la sud şi la nord de Dunăre, poate şi datele statistice de pe urma comerţului cu sare din minele transilvane. Tot atunci, la Preslav, se crede că au ars şi traduceri în slavonă ale unor opere clasice greceşti, Aristotel şi Platon, poate şi acel Euclid pe care nu ştim dacă Boethius a apucat să-l transpună în latină cât aceasta mai era încă o limbă vie. Ne imaginăm arderea arhivelor din Preslav drept apocaliptică, similară scenei incendiului din bibliotecă din *Numele trandafirului*, similar arderilor bibliotecilor din toată istoria de vreodată.

Oare numărul operelor care au ars în decursul istoriei e mai mare decât numărul lucrărilor geniale care au fost înţelese, asimilate, păstrate şi transmise până la noi? Pe Jorge Luis Borges l-a interesat imaginea unei biblioteci ce ar fi inclus toate cărţile posibile care s-ar fi putut scrie vreodată. Pe noi ne atrage o imagine dual㠖 umbra pierdută a bibliotecii care include toate cărţile ce au fost arse vreodată, de la capodopere la registre contabile, pe baza cărora să putem reconstitui istoria.

Ce-ar fi dacă am avansa ipoteza că mai mult se pierde decât se reţine? Sunt mai multe poveşti despre certitudini sau mai multe poveşti despre lacune?

Şi, contemplând imaginea iluzorie a acestor importante manuscrise pierdute, nu ne rămâne decât să ne întrebăm: de ce nu termină oamenii lucrurile pe care ar trebui să le termine? Dacă ai o zi bună, de ce nu duci la

bun sfârşit gândul care ţi se pare util şi întregitor? De ce nu porţi viaţa ta spre finalitatea decisivă a unei împliniri, ceva care să poată fi la fel de relevant ca o carte izbutită? Sau încă: de ce unii cercetători îşi pierd vremea cu false probleme? De ce se studiază probleme care nu răspund unor lacune *reale* sau de ce soluţionarea unor lacune e realizată în mod incomplet? De ce preferă unii autori să publice textele lor în publicaţii de nişă? Multe întrebări de acest fel ar putea fi formulate.

În lumea bibliotecilor există o certitudine, şi anume că opera lui Platon ni s-ar fi păstrat în întregime. Suntem încredinţaţi că, în biblioteca noastră, un raft este complet. De vreme ce dialogurile au fost studiate în academia ateniană, cea creată de Platon însuşi, şi de vreme ce toate textele au fost citite şi citate, copiate şi memorate, uneori chiar şi înţelese, ar fi fost imposibil ca vreun dialog să se fi pierdut. Avem ceva întreg, dialogurile lui Platon. Avem specialişti care le cunosc foarte bine, ştim ce relaţii există între conceptele discutate într-un dialog şi cele abordate într-altul, totul e atât de bine închegat, încât nu am fi avut de-a lungul mileniilor cum să rătăcim vreun op. Acesta e un model moral pe care biblioteca ni-l rezervă: ştim cum arată împlinirea.

Aici am aflat deja foarte mult. Când ne-am putea declara satisfăcuţi de munca noastră? Când am putea să declarăm în cel mai onest mod că ne-am împlinit munca? Poate atunci când am identificat şi confruntat o lacună, aşa cum *Numele trandafirului* reprezintă ofranda născută din absenţa unei cărţi importante a lui Aristotel. Şi nu e vorba aici doar despre literatură, aserţiunea se poate extinde şi la alte domenii. Dacă ar fi să dăm un exemplu din domeniul medicinei, identificarea oricărui remediu medical reprezintă adresarea unei lacune, o problemă de viaţă şi de moarte. Iar dacă vorbim despre scrierea cărţilor, putem spune astfel: *Merită scrise acele cărţi a căror absenţă ar putea naşte o lacună.* Şi o poveste de dragoste, şi un roman poliţist, orice gen ar putea capta atenţia audienţelor. După ce a reuşit să-şi câştige cititori şi să

trezească interes, ne putem imagina că pierderea lucrării respective ar reprezenta o lacună. Partea delicată e că nu putem şti dinainte care sunt aceste cărţi. Nu există reţete pentru clarviziune, nici pentru construcţia lucidă a adevărului înnobilat de frumos. Nu ştim dinainte ce discursuri sunt necesare, după cum în 1980 nu am fi putut să ne imaginăm că în 2010 cărţile ar putea fi citite pe tablete sau pe *smartphones*. Chiar dacă mediile au suferit modificări, ceva tot s-a păstrat. Despre Aristotel sau Platon vom discuta în continuare în aceiaşi termeni şi ne vom referi în continuare la cărţile lor.

În Bucureşti există cea mai potrivită ilustrare a ideii de lacună la care ne-am putea gândi, dacă ne-am dori să asociem lacunele cu o reprezentare. E o clădire care ar fi trebuit să fie monumentală, dar care a rămas neterminată: Casa Radio. Vreme de aproape trei decenii, silueta ei spectrală veghează trecerea timpului. Nu a fost construită pentru a răspunde unei nevoi reale, ci doar din raţiuni ideologice, ca o necesitate de a produce un tur de forţă arhitectonic. Regimul politic care a urmat nu are nici o idee la ce ar fi bună o asemenea structură uriaşă. De la vechii egipteni au rămas oare piramide neterminate? De la contemporanii noştri rămân monumente fără destin. Clădirea cu pricina ar merita să figureze drept un muzeu al lacunelor, aşa cum silueta ei ne-o sugerează.

Acum, dacă ştim cum arată lacunele, putem să ne consolăm cu ideea că suntem feriţi de asemenea nenorociri livreşti pe viitor? Sau vor continua să existe neîmpliniri şi lacune? Cum vor fi lacunele viitorului? Probabil vor continua să survină şi, cum am arătat mai înainte, probabil vor fi la vedere. Vor fi informaţii lesne accesibile, dar la a căror semnificaţie puţini vor ajunge. Actul de a căuta printr-un munte uriaş de date, de texte, de cărţi digitalizate, de idei greu de asimilat va conduce la un paradox al lacunelor. Idei esenţiale vor trece neobservate, şi de aici se vor ramifica lacunele. Nu am devenit mai înţelepţi, doar tehnologia ni s-a schimbat. Ar trebui să devenim tot mai creativi într-o lume care ne confruntă cu o

inundaţie de informaţii. Cei mai inteligenţi vor şti să se protejeze de zgomotul inutil şi să cearnă informaţia esenţială.

Ne gândim ce-ar fi putut să fie dacă lucrurile ar fi decurs altfel pe lumea asta, dacă nimic din ceea ce am fi câştigat despre informaţie nu s-ar fi rătăcit, dacă am fi avut ceva la fel de inteligent precum baza de date *MathSciNet* încă din prima eră a istoriei, dacă n-ar fi ars toate cărţile acestea minunate, în prezenţa cărora viaţa ar fi fost cu totul alta. Cum ar fi fost specia umană dacă, în locul acestor instincte războinice care ne-au făcut să ne distrugem cărţile unii altora cu o furie egală celei cu care ne-am ucis duşmanii, am fi procedat precum acele primate foarte apropiate nouă, bonobo. Îi alegem ca exemplu pentru că sunt paşnici şi pentru că nu distrug atât cât distrug oamenii. Adică noi să fi fost ca nişte bonobo dotaţi cu o memorie perfectă şi cu o capacitate de organizare care să ne facă să ne amintim unde punem manuscrisele, cel puţin pe cele esenţiale. La bonobo nu e deloc neobişnuit ca, în loc de bineţe, interacţiunea lor să producă un act sexual la primul contact, calmant şi pacificator, în loc de *hello*. Nu ar fi fost asta mai bine decât să avem o lungă istorie de războaie, rapturi şi distrugeri, de codice arse şi de biblioteci aneantizate?

La judecata cea de pe urmă a speciilor, nimeni nu va putea acuza întreaga seminţie bonobo că şi-au dat foc momentelor lor de luciditate, în timp ce lista de păcate a oamenilor include şi asta, pe lângă o lungă serie de crime. Ce lume frumoasă ar fi aceea în care, în locul distrugerilor cu care ne marcăm realitatea, am alege un alt fel de interacţiune, ceva care să reducă instinctele atavice de supravieţuitori ai unei epopei presărate cu distrugeri şi pigmentată cu pirotehnica devenirii noastre. Cum ar fi fost destinul nostru dacă ne-am fi respectat memoria?

Ne fascinează istoriile despre pierzanii, le găsim întru câtva interesante, vrem să ascultăm poveşti despre biblioteci care ard, despre pustiiri şi distrugeri, despre bătălii din vechime, despre ticăloşiile pe care oamenii şi le

pun la cale unii altora. Ne atrage spectacolul arderii. Ne atrage să contemplăm spectacolul ratării noastre, îi conferim aură de elegie şi rămânem curioşi până la final, ca să vedem până unde pot aluneca lucrurile. Lacunele ne intrigă şi le vrem limpezite, demistificate, soluţionate, şi nu doar atât, ci găsim că unele dintre poveştile despre pierzanie sunt frumoase, nu atât pentru felul cum li se încurcă dinamica în propriul voal, ci pentru că ni se pare că există feluri de a te pierde cu graţie. Asta vedem în *Hamlet*. Curiozitatea noastră pentru imaginile reprezentând cenuşă fumegând ne ţine în cursă, Şeherezada a intuit bine ce doreşte audienţa. În *Dicţionarul khazar*, Milorad Pavić menţionează o categorie de scribi care scriu pentru strămoşi, ca şi cum adevărata lor audienţă ar fi în trecut. Ce nobilă cauză, dar nu este aceasta încă o ilustrare în plus a ideii că cineva poate să construiască un întreg discurs destinat unei lacune, unei absenţe născute din trecut, atât de pronunţată şi de importantă, încât ar fi totuna cu a scrie texte destinate celor ce nu mai sunt de mult printre noi?

În fond, care sunt lucrurile pe care le sperăm după ce scriem un text? Cel puţin două: (1) ca cineva să ne iubească în viaţa aceasta; (2) ca cineva să-şi amintească de noi atunci când nu vom mai fi. Oare ce va fi scris la malul Pontului Euxin poetul Ovidiu despre toate acestea, despre depărtarea lui de ceea ce iubea, atunci când odele lui se aşterneau pe pergament departe de cei care le-ar fi putut aprecia şi înţelege? Nimeni nu a suferit mai cumplit în exil decât el, pentru că exilul îi luase cele două motivaţii. Dacă nu eşti iubit după ce ai scris, atunci de ce să mai scrii? Ce o fi făcut Ovidiu cu ultimele sale poeme, cu ultimele sale manuscrise, cu ultimele lui note, cele care exprimă înţelegerea finală a sorţii omeneşti, dincolo de dragoste, dincolo de luciditate, dincolo de actul de a consemna ceva care să dăinuiască pentru totdeauna? Apropo, există zvonuri că ultimele lui ode de fapt s-au pierdut, după cum i s-a pierdut şi mormântul, lacuna arheologică moştenită de la primul romantic.

California
2016-2017

1. Paul Celan, *Opera poetică (I)*, traducere de George State, cuvânt-înainte de Andrei Corbea, Editura Polirom, Iaşi, 2015.

Table of Contents

Partea întâi
Partea a doua
Partea a treia
Partea a patra
Partea a cincea
Partea a şasea
Partea a şaptea
Partea a opta
Partea a noua
Partea a zecea